

JOURNAL OF
ANALYTIC
DIVINITY

Volume. 8;

ISS 2

Winter

VOLUME: 8, ISSUE: 2, WINTER 2024

Journal of Analytic Divinity

Cilt/Vol: 8, Sayı/Issue: II, 2024.

E-ISSN: 2602-3792

ANKARA-TURKIYE.

Analytic Divinity Center
www.andcenter.org

JOURNAL OF ANALYTIC DIVINITY

Journal of Analytic Divinity dergisi, senede iki defa yayınlanan uluslararası alan indeksli hakemli bir dergidir. JAD'de yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

Journal of Analytic Divinity is an internationally indexed, peer-reviewed journal published twice a year. All the responsibility of all articles published in JAD in terms of language, science and legal belongs to the authors, and the publishing rights belong to the Journal of Analytic Divinity. The Editorial Board is free to publish or not publish articles submitted to the journal. Articles sent to the journal are not returned.

Yayıncı/Publisher

Özcan GÜNGÖR

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Theology, Ankara/Türkiye
ogungor@ybu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0775-023X

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Dr. Yusuf YARALIOĞLU

Ankara Yıldırım Beyazıt Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, AYBU, Institute of Social Sciences
yusufyaralioglu@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0966-5925

Editör/Editor in Chief

Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Theology, Ankara/Türkiye
ogungor@ybu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0775-023X

Alan Editörleri/Field Editors

Doç. Dr. Harun ŞAHİN (Uluslararası İlişkiler/International Relations)

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Theology Ankara/Türkiye
hsahin@ybu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2834-2339

Dr. Öğr. Üyesi Rukiye Aysun İNAN (Felsefe ve Din Bilimleri/İndeksleme/Philosophy and Religious Sciences/Indexing)

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Theology Ankara/Türkiye
r.aysun.inan@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1595-6454

Doç. Dr. İ. Ethem ARIOĞLU (İslam Tarihi ve San.-Türk Dili/Islamic History/Arts and Turkish Language)

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Humanity and Social Sciences Ankara/Türkiye, iaraioglu@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4051-3700

Doç. Dr. Abdussamet VARLI (Temel İslam Bilimleri/Basic Islamic Sciences)

Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/Bayburt University Faculty of Theology, Bayburt/Türkiye
avarli61@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-9094-861X

Dr. İsmail ZEYREK (Editöryal Süreçler- Türkçe Dil Editörü/ Editorial Processes, Turkish Language)

Ankara Yıldırım Beyazıt Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, AYBU, Institute of Social Sciences, Şırnak/Türkiye

ismailzeyrek@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-8127-3646

Prof. Dr. Yakup CİVELEK (Arap Dili ve Edebiyatı/Arabic Language and Literature)

Ankara Hacı Bayram Üni., İslami İlimler Fakültesi/Ankara Yıldırım Beyazıt Univ. Faculty of Theology Ankara/Türkiye
yakup.civelek@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3448-4723.

Dr. İsmail KAYA (Etik Süreçler/Ethical Processes)

Millî Eğitim Bakanlığı, Ministry of National Education, Düzce Provincial Directorate of National Education, Duzce/Türkiye

ikayatr@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6920-7358

Journal of Analytic Divinity

Cilt/Vol: 8, Sayı/Issue: II, 2024.

E-ISSN: 2602-3792

ANKARA-TURKIYE.

Analytic Divinity Center
www.andcenter.org

II

Dr. Arş. Gör. Mehmet Emin SARIKAYA (Editöryal Süreçler, Kitap Değerlendirmesi/Editorial Processes, Book Review)

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Theology Ankara/Türkiye
eminsarikaya.93@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7550-4727

Dr. Tuğrul Niyazibeyoğlu (İngilizce/English)

Milli Eğitim Bakanlığı, Ministry of National Education/Ankara/Türkiye
niyazibeyoglu78@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1112-4485

Arş. Gör. Hümeysra Ahsen DOĞAN (İstatistik/Statistic)

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Theology Ankara/Türkiye
ahsencik1996@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3813-8470

Yayın Tarihi/Publishing Date: 15.12.2024

Kapsam/ Scope: Sosyal Bilimler

Yayın Dilleri- Languages of Publication

Türkçe & İngilizce & Arapça & Türk Lehçeleri-
Turkish & English & Arabic & Turkish Dialectics

Yazışma Adresi/ Contact Address

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Faculty of Islamic Sciences, Esenboga Campus, Cubuk/Ankara

Periyot/Period

JAD yılda iki defa yayınlanan uluslararası hakemli bilimsel bir dergidir.

JAD is an international refereed journal and is published biennially

JAD, Creative Commons Atf-Gayri Ticari-Aynı Lisansla Paylaş 4.0 (CC BY) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Journal of Democracy Platform, is licensed by Creative Commons Attribution-Non-Commercial-No Derivatives 4.0 (CC BY) licence.

Hakem Kurulu/Referee Board

JAD, iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır.

JAD uses double-blind review fulfilled by two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

Dizinleme Bilgileri/Abstracting and Indexing Services

	Kabul/Accepted
1-İSAM	18.12.2017
2-Türk Eğitim İndeksi	19.12.2017
3-Index Copernicus	02.01.2018
4- ATLA	09.01.2019
5- ERİH PLUS	11.03.2019
6-ASOS	25.04.2019
7- Sharpa/Rome	10.01.2020
8- ProQuest	30.03.2020
9-EBSCO	02.12.2020

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/Ankara Yıldırım Beyazıt University, Ankara/Türkiye
ogungor@ybu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0775-023X

Prof. Dr. Abdurrahman KURT

Bursa Uludağ Üni., İlahiyat Fakültesi/ Bursa Uludağ University Faculty of Divinity/Bursa/Türkiye
akurt@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6087-3725

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/ İstanbul University Faculty of Divinity/ İstanbul/Türkiye
adnandemircan@gmail.com |
ORCID: 0000-0002-9290-0780

Prof. Dr. Ahmad RAFIQ

Kalijaga State University/Endonezya
ahmad.rafiq@uin-suka.ac.id
ORCID: 0000-0001-9353-3380

Prof. Dr. Dosay KENJETAY

Ahmet Yesevi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Akhmad Yassawi University Faculty of Divinity/ Türkistan/Kazakistan
dossay.kenzhetay@ayu.edu.kz.

Prof. Dr. Eyüp ŞİMŞEK

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/ Atatürk University Faculty of Divinity/ Erzurum/Türkiye
eyupsimsek@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4393-7616

Journal of Analytic Divinity

Cilt/Vol: 8, Sayı/Issue: II, 2024.

E-ISSN: 2602-3792

ANKARA-TURKIYE.

Analytic Divinity Center
www.andcenter.org

III

Prof. Dr. Felix KÖRNER

Humboldt-Universität zu Berlin/Zentralinstitut für
Katholische Theologie/ Nikolaus Cusanus-
Lehrstuhl für Theologie der Religionen
felix.koerner@hu-berlin.de
ORCID: 0000-0003-1618-7968

Prof. Dr. Frank GRIFFEL

Yale University, Religious Studies/USA
frank.griffel@yale.edu
ORCID: 0000-0003-0905-4374

Prof. Dr. Kemal POLAT

Kyrgyz-Turkish Manas University/ Bişkek/ Kyrgyz
Republic, kemal.polat@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0002-9259-8016

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi/ Ankara Yıldırım Beyazıt University
Faculty of Theology Ankara/ Türkiye
ayildirim2000@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-3448-4723.

Prof. Dr. Asım YAPICI

Ankara Sosyal Bilimler Ü./Social Sciences Univ. of
Ankara/ Türkiye, asim.yapici@asbu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7041-9064

DANIŞMA KURULU/BOARD OF ADVISORY

Prof. Dr. Vejdi BİLGİN

Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/ Bursa
Uludağ Unı. Faculty of Divinity/ Bursa/ Türkiye
vbilgin@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2161-4875

Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR

Ankara Sosyal Bilimler Ü./Social Sciences Univ. of
Ankara/ Türkiye, ozdemirmetin@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-5678-8579

Prof. Dr. Yakup CİVELEK

Ankara Hacı Bayram Ü. İslami İlimler Fak/Ankara
Hacı B. Un. F. of Islamic Sciences Ankara/ Türkiye
yakup.civelek@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3448-4723.

Prof. Dr. Zeki Salih ZENGİN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi/ Ankara Yıldırım Beyazıt University
Faculty of Theology Ankara/ Türkiye
zekisalih55@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2354-8899

Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi/ Ankara Yıldırım Beyazıt University
Faculty of Theology Ankara/ Türkiye
mozkan@ybu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6006-3172

Prof. Dr. Ali Osman KURT

Ankara Sosyal Bilimler Ü./Social Sciences Univ. of
Ankara/ Türkiye, aliosman.kurt@asbu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1459-7832

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/ Erciyes
University Faculty of Divinity/ Kayseri/ Türkiye
celikcela@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3279-5405

Prof. Dr. Hacı Yunus APAYDIN

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/ Erciyes
University Faculty of Divinity/ Kayseri/ Türkiye
yunusa@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0741-6896

Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/ İstanbul
University Faculty of Divinity/ İstanbul/ Türkiye
hibulut@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5528-9559

Prof. Dr. Heidi HADSELL

President of Hartford Seminary/USA

Prof. Dr. İshak ÖZGEL

Süleyman Demirel Üniversitesi/ Suleyman Demirel
University Faculty of Divinity/ Isparta/ Türkiye
ishakozgel@sdu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3807-414X

Prof. Dr. Kımbat KARATIŞKANNOVA

Ahmet Yesevi Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi/ Akhmad Yassawi University Faculty of
Divinity/ Türkistan/ Kazakistan

Prof. Dr. Labidi BOUABDALLAH

Mohammed bin Zayed University for
Humanities/ United Arab Emirates
b_labidi@yahoo.fr
ORCID: 0000-0001-9056-486X

Prof. Dr. Marcel SİGRİST EBAF

École Biblique of Jerusalem/ Israel
venard@ebaf.edu

Prof. Dr. Mohamed M. EL-GAMMAL

Hamad bin Khalifa Uni./ Doha/ Qatar
malgammal@hbku.edu.qa

Journal of Analytic Divinity

Cilt/Vol: 8, Sayı/Issue: II, 2024.

E-ISSN: 2602-3792

ANKARA-TURKIYE.

Analytic Divinity Center
www.andcenter.org

IV

ORCID: 0000-0002-8389-3400

Prof. Dr. Murat DEMİRKOL

Ankara Yıldırım Beyazıt Üni./Ankara Yıldırım
Beyazıt Univ./Ankara/ Türkiye
murat60demirkol@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1770-4288

Prof. Dr. Sami KILIÇ

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/ Fırat
University Faculty of Divinity/ Elazığ/Türkiye
skilic959@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9954-5312

Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/
Sivas Cumhuriyet Üni. Faculty of Divinity/
Sivas/Türkiye, tozdes@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6989-1900

Prof. Dr. Yasin YILMAZ

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi/ Ankara Yıldırım Beyazıt University
Faculty of Theology Ankara/Türkiye
yyilmaz@ybu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6186-2400

Prof. Dr. Zekiye DEMİR

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi/ Ankara Yıldırım Beyazıt University
Faculty of Theology Ankara/Türkiye
zdemir@ybu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4009-7751

Doç. Dr. Fatima ZOHRA AOUATİ

Aouati University of Sharjah/United Arab Emirates
faouati@sharjah.ac.ae

Doç. Dr. Harun ŞAHİN

AYBU, İlahiyat Fak./AYBU, Faculty of Theology,
Ankara/Türkiye
hsahin@ybu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2834-2339

Prof. Dr. Salih AYDEMİR

Ankara Hacı Bayram Üniversitesi İslami İlimler
Fakültesi/Ankara Hacı Bayram University Faculty
of Islamic Sciences Ankara/Türkiye
salih.aydemir@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3236-8438

Doç. Dr. Jamal J. ELİAS

University of Pennsylvania /USA
jjelias@upenn.edu

Doç. Dr. Samagan MYRZAİBRAİMOV

Osh State University/ Osh/Krgzy

Dr. A. Ulrich PAFFRATH

Goethe Universität/Germany
praxis-dr.paffrath@gmx.de

Doç Dr. M. Mücahit ASUTAY

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi/ Ankara Yıldırım Beyazıt University
Faculty of Theology Ankara/Türkiye
mucahitasutay@ybu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3200-4666

Doç. Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DEMİRCİ

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/ İstanbul
University Faculty of Divinity/ İstanbul/Türkiye
mustafa.d.69@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9056-2389

Değerli Okuyucular,

Elinizdeki bu sayı, din, toplum ve birey etkileşimlerine dair derinlemesine analizler sunan altı akademik makale ve bir kitap değerlendirmesi ile din bilimleri alanına önemli katkılar sağlamayı hedeflemektedir. Dergimizin bu sayısında yer alan çalışmalar, sosyo-psikolojik, teolojik, sosyolojik ve felsefi perspektifler ışığında modern dünyada dinin ve dini algıların değişim dinamiklerini anlamayı amaçlamaktadır.

İlk makalemizde, Şevval Karakullukçu, Kur'an'daki itaat kavramını sosyo-psikolojik bir çerçevede ele alarak bireylerin uyma davranışlarına yön veren temel faktörleri tartışmaktadır. Bu çalışma, itaatin fiziksel yakınlık, otorite kaynağı ve grup etkisi gibi unsurlar üzerinden Kur'an ayetleri ile ilişkilendirilerek insan davranışlarının ilahi rehberlik bağlamındaki yansımalarını ortaya koymaktadır.

Hüseyin Maraz'ın makalesi, Mu'tezile'nin tövbe anlayışını kamu hukuku ile ilişkilendirerek tövbenin bireysel bir eylemin ötesinde sosyo-ahlaki bir gereklilik olarak yasal boyutlarını incelemektedir. Çalışma, kamu hakları ile bireysel dini tercihler arasındaki etkileşimlere dair yenilikçi bir bakış sunmaktadır.

Mehmet Turgut'un Gaziantep örneğinde gerçekleştirdiği nitel çalışma, deprem gibi doğal afetlerin genç bireylerin Tanrı algıları üzerindeki etkilerini ele almakta ve kriz durumlarında dini algıların toplumsal dayanışmaya nasıl katkı sağlayabileceğini göstermektedir.

Büşra Tamer ve Behlül Tokur, Hallyu (Kore Dalgası) kültürünün genç bireylerin din ve hayat algıları üzerindeki etkilerini tartışarak kültürel etkileşimlerin bireysel dindarlık ve sosyal aidiyet üzerindeki rolüne ışık tutmaktadır.

Abdullah Özler ve Behlül Tokur'un yaşlı bireyler üzerine yaptığı araştırma, "Ömür Dediğin" programını doküman incelemesi yöntemiyle ele alarak yaşlı bireylerin hayat, din ve değer algıları ile başa çıkma süreçlerini analiz etmektedir. Çalışma, yaşlılık dönemine özgü manevi ve ahlaki değerlerin toplumsal işlevlerini gözler önüne sermektedir.

Abdil Akduman ve Yılmaz Arı'nın Cumhuriyet dönemi üzerine hazırladığı çalışması, laiklik, eğitim reformları ve toplumsal dönüşüm bağlamında din-toplum

ilişkilerini incelemektedir. Çalışma, Türkiye'nin modernleşme sürecinde dinin dönüşen rolünü ve toplumsal etkilerini detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Son olarak, İsmail Zeyrek'in gerçekleştirdiği kitap değerlendirmesi, İrfan Özet'in muhafazakâr mahallede yaşanan güç ve habitus dönüşümünü ele alan çalışmasını mercek altına almaktadır. Çalışma, Weber, Bourdieu ve Parkin'in teorik yaklaşımları çerçevesinde Türkiye'deki toplumsal değişimlerin farklı boyutlarını gözler önüne sermektedir.

Bu sayı, dinin bireysel, toplumsal ve kültürel alanlardaki etkilerini farklı disiplinlerin bakış açılarıyla ele alarak okuyuculara zengin bir akademik içerik sunmayı amaçlamaktadır. Makalelerin her biri, güncel tartışmalarla geçmiş harmanlayan, eleştirel ve analitik bir yaklaşımla hazırlanmıştır. Siz değerli okuyucularımıza, bu zengin içeriği keyifle okumanız dileğiyle...

Bu vesileyle yazar, hakem ve editör kurulunda görev yapanlara şükranlarımı bir kez daha sunuyorum. Saygılarımla,

Editör

Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR

(AYBÜ, İF/AYBU, Faculty of Theology) Ankara/Türkiye

(ogungor@aybu.edu.tr) ORCID: 0000-0002-0775-023X

Journal of Analytic Divinity
Cilt/Vol: 8, Sayı/Issue: II, 2024.
E-ISSN: 2602-3792
ANKARA-TURKIYE

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Editörden/From the Editor

Journal of Analytic Divinity 8/2

Özcan Güngör-----V-VI

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Sosyo-Psikolojik Açıdan Kur'an'da Uyma Davranışı Bağlamında İtaat Kavramı

The Concept of Obedience in the Context of Compliance Behavior in the Quran from a Socio-Psychological Perspective

Şevval Karakullukçu-----127-143

Mu'tezile'de Tövbenin Kamu Hukukuna Yansıyan Boyutu

The Reflection of Repentance on Public Law in Mu'tazila

Hüseyin Maraz-----144-173

Ortaokul Öğrencilerinde Deprem ve Tanrı Algısı (Gaziantep İli Örneği)

Earthquake and God Perception in Secondary School Students (The Case Of Gaziantep Province)

Mehmet Turgut-----174-196

Gençlerde Din ve Hayat Algısı: Hallyu Örneği

Perception of Religion and Life Among Adolescents: Hallyu Sample

Büşra Tamer-Behlül Tokur-----197-229

Yaşlı Bireylerin Hayat, Din ve Değer Algıları ile Başa Çıkma Süreçleri Üzerine Bir Araştırma: Ömür Dediğin Programı Örneği

A Research on Elderly Individuals' Life, Religion and Value Perceptions and Coping Processes: The Example of Program Ömür Dediğin

Abdullah Özler-Behlül Tokur-----230-251

Kitap Değerlendirmesi/Book Review

Fatih Başakşehir Muhafazakâr Mahallede İktidar ve Dönüşen Habitus, İrfan Özet, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, 354 sayfa.

Fatih Başakşehir Power and Transforming Habitus in a Conservative Neighborhood. İrfan Özet, İstanbul: İletişim Publication, 2020, 354 page.

İsmail Zeyrek-----274-282

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
8/2 (2024), 127-143

Sosyo-Psikolojik Açıdan Kur'an'da Uyma Davranışı Bağlamında İtaat Kavramı
The Concept of Obedience in the Context of Compliance Behavior in the Quran from a
Socio-Psychological Perspective

Şevval Karakullukçu

Lisans Öğr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Undergraduate Student. Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Divinity School,
Ankara/Türkiye

E-posta: karakullukcusevval29@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1122-0848

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 12 Mayıs/May 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 04 Aralık/December 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık/December 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış/Winter

DOI: jad.1482826

Cite as / Atıf: Karakullukçu, Şevval. "Sosyo-Psikolojik Açıdan Kur'an'da Uyma Davranışı Bağlamında İtaat Kavramı". *Journal of Analytic Divinity*, 8/2, 2024, 127-143.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Şevval Karakullukçu)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Yazar Katkıları / Author Contributions: Şevval Karakullukçu % 100

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

Sosyal bir varlık olan insan, diğer insanlar ile etkileşim içinde olmaya, grup içinde yaşamaya ve o grup tarafından kabul görmeye ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç, sosyal etkinin bir sonucu olarak kendini gösterir; bireyler, diğerlerinin düşünceleri, davranışları veya inançları tarafından etkilenerek kendi davranışlarını değiştirebilirler. Uyma davranışı da bu etkileşimin bir yansımasıdır. Uyma davranışının benimseme, özdeşleşme ve itaat gibi farklı tezahürleri vardır. Bu çalışmada itaat kavramı, uyma davranışı bağlamında Kur'an-ı Kerim'de yer alan çeşitli kıssa ve ayetlerle ilişkilendirilerek incelenmiştir. Çalışmanın amacı, itaati etkileyen üç faktörün Kur'an-ı Kerim'deki karşılıklarını ileri sürmektir. Bu çalışmada doküman inceleme tekniği kullanılmaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda uyma davranışı incelenmiş, itaat kavramı farklı tanımlar ile açıklanmış, sonra Stanley Milgram'ın deneyine değinilmiş ve bu deneyden hareketle itaate etki eden temel faktörlerden a) fiziksel yakınlık b) otorite kaynağı c) grup etkisi başlıkları açıklanmış ve son olarak bu başlıklar Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetler ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Sonuç olarak insanın itaatine etki eden faktörler Kur'an-ı Kerim'deki ayetler bağlamında da incelendiğinde Kur'an-ı Kerim'de de fiziksel yakınlık, otorite kaynağı ve grubun itaat üzerindeki etkisi ile karşılaşmıştır. İtaatin sosyolojik ve psikolojik olarak incelenmesi, toplumsal huzur ve düzen için önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Sosyal Psikoloji, Uyma Davranışı, İtaat, Kur'an

Abstract

Human, as a social being, requires interaction with others, living within a group, and being accepted by that group. This need manifests itself as a result of social influence; individuals can change their behaviors by being influenced by the thoughts, actions, or beliefs of others. Conformity behavior is a reflection of this interaction. Conformity behavior has various manifestations such as adoption, identification, and obedience. In this study, the concept of obedience is examined in relation to various narratives and verses in the Qur'an within the context of conformity behavior. The aim of the study is to propose the parallels of three factors influencing obedience in the Qur'an. The document review technique is used in this study. Conformity behavior is examined in line with the aim of the study, the concept of obedience is explained with different definitions, then Stanley Milgram's experiment is mentioned, and based on this experiment, the fundamental factors affecting obedience, namely a) physical proximity b) legitimacy of authority c) group influence, are explained. Finally, these factors are associated with some verses from the Qur'an to provide explanations. As a result, when the factors influencing obedience are examined in the context of verses from the Qur'an, the same influence is encountered as well. The sociological and psychological examination of obedience is important for societal harmony and order.

Keywords: Psychology Of Religion, Social Psychology, Conformity Behavior, Obedience, Quran

Giriş

İnsanın kendine has birtakım özellikleri vardır. Bu özellikler içinde en belirgin olanı ise sosyal bir varlık olmasıdır. İnsan diğer insanlar ile etkileşim kurma, grup içerisinde hareket etme ve grup tarafından beğenilme ve benimsenme ihtiyacı duyar. İnsan doğası gereği geçmişten beri toplum içerisinde yaşamış, toplumu etkilemiş ve ondan etkilenmiştir. Aynı toplum içerisinde yaşayan insanların benzer davranışlara sahip olduğu görülmektedir. Bunun temelinde ise sosyal etki yatmaktadır. Sosyal etki, bir insanın tutum, davranış veya inancını, başka bir kişi veya grubun etkisiyle değiştirmesidir (Tutar, 2016, 240). Sosyal etki, hayatımızın her alanında sosyal davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, gökyüzüne bakan kalabalığın içerisinde kişinin başını o yöne çevirmesi, metrodan nerden çıkacağını bilemeyen bir kişinin çoğunluğun çıktığı taraftan çıkması gibi davranışlar sosyal etki sonucu ortaya çıkan sosyal davranışlardır.

Sosyal etki sonucu ortaya çıkan uyma davranışında da benzer bir durum söz konusudur. Hortaçsu, (2012) uyma davranışını; "bireyin kendi düşünce ve davranışını çeşitli nedenlerle değiştirerek kendisinden farklı gördüğü grup normu doğrultusunda görüş bildirmesi veya davranması" şeklinde tanımlamıştır (Hortaçsu, 2012, 477).

Uyma davranışı toplumsal yaşam için olağan ve zorunlu bir durumdur. Bireysel farklılıklara rağmen aynı toplulukta yaşayan bireylerin veya aynı kültüre sahip bireylerin benzer davranışlar sergilediklerini görmekteyiz. Bunun nedenini ise sosyal etkinin sonucu olan uyma davranışı ile açıklayabiliriz. Uyma davranışı insanların benzerlik düzeyini ve sosyal davranış düzenliliğini yansıtır (Silah, 2005, 162). Tarih boyunca da aynı koşullarda yaşayan insanların uyma davranışı içerisinde olduklarını görmekteyiz. Bu uymanın; yararlılık ve asaletten, isteri ve trajediye, çok geniş boyutlu sonuçları olabilir (Aronson vd., 2012).

Grubun birey üzerindeki etkisi farklı şekillerde olabilmektedir. Grup bireye zorla görüşlerini benimsetebilir; birey her şeye rağmen kendi görüşleri doğrultusunda hareket edebilir; birey grubun görüşlerini benimseyebilir. Uyma davranışı, itaat kavramı ile de yakından ilgilidir. Hatta itaat uyma davranışının çeşitlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Silah (2005), uyma ve itaat farkına kitabında yer vermiştir. Silah'a (2005) göre uyma, kişinin davranış ve tutumlarını içinde bulunduğu grubun davranış ve tutumlarına göre oluşturmasıdır; itaat ise kişinin otoriteden gelen emre uyarak davranışını değiştirmesidir (Silah, 2005). Uyma ve itaat farklı davranışların karşılıkları olmasına rağmen birbirleri ile ilişkilidir.

Kur'an-ı Kerim insan için hem bireysel hem de sosyal hayat için rehber niteliğinde prensipler sunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de sosyal hayatı düzenleyen önemli kavramlardan birisi de itaattir. İtaat kavramı sosyal psikolojideki uyma davranışı ile de sosyal düzeni sağlama açısından oldukça ilişkilidir. Bu bağlamda araştırmanın konusu sosyo-psikolojik açıdan Kur'an'da uyma davranışı bağlamında itaat kavramını bilimsel olarak değerlendirmek ve tahlil etmektir. İtaate etki eden birçok etken vardır. Bu çalışmanın temel amacı da Stanley Milgram'ın "İtaat" deneyinden hareketle itaate etki eden a) fiziksel

yakınlık b) otorite kaynağı c) grup etkisi unsurlarını ayetler bağlamında tartışmak ve açıklamaktır.

Literatür taraması sonucunda doğrudan Kur'an'da uyma davranışı bağlamında itaat kavramı ile ilgili bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ancak İmamoğlu (2004), "Bağlılık ve İtaat Duygusuna Dini ve Psikolojik Yaklaşım" adlı makalesinde itaatin nedenlerini psikolojik açıdan ele almıştır. Odabaşı (2021), "Kim/Neye, Niçin ve Nasıl İtaat Ediyorlar? Gençlerin İtaat Algısı ve Din Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" adlı makalesinde itaat ile ilgili yapılan deneylerden hareketle itaat konusunda çıkarımlar yapılmıştır. Eyüboğlu ve Usta (2019) ise "İtaat Kavramının Gerekçeleri Açısından Kur'an'ın Eleştirel Düşünceye Bakışı" adlı makalede de dolaylı olarak konuya değinmiştir. Bunların yanı sıra Baylav (2004), "İnanç Açısından İtaat" adlı yüksek lisans tezinde itaat, itaat edilmesi gerekenler bağlamında bir inanç olarak incelenmiştir. Bu çalışmada ise Kur'an'da itaat kavramı sosyal psikolojideki uyma davranışı bağlamında incelenmiştir.

Çalışmada doküman inceleme tekniği kullanılmıştır. Kavramın sosyo-psikolojik boyutlarının anlaşılması için sosyal psikoloji ile ilgili farklı türden kaynaklar incelenmiştir. Çalışmanın Kur'an kısmında ise mealler ve tefsir kitaplarından yararlanılmıştır.

1.Uyma Davranışı

İnsanın en önemli özelliklerinden birisi toplum içinde yaşayan sosyal bir varlık olmasıdır. İnsan toplum içinde doğar, büyür ve gelişir. Bu süreçte toplumdan etkilenir ve toplumu etkiler. Bunun temelinde sosyal etki vardır. Sosyal etki, bir bireyin düşüncelerinde, duygularında, tutumlarında veya davranışlarında, başka bir birey veya bir grupla etkileşim sonucunda meydana gelen değişim olarak tanımlanır (Rashotte, 2009, 4434). Sosyal etki sonucunda aynı grupta yaşayan insanların benzer davranışlar gösterdikleri görülmektedir. Sosyal psikolojide uyma davranışı olarak açıklanan bu durum, "başka insanların gerçek ya da hayali etkileri sonucunda kişinin davranışlarını değiştirmesi" şeklinde tanımlanmaktadır (Aronson vd., 2012, 423). Silah (2005) uyma davranışını; "bireyin konumunu, grubun sosyal etkisi doğrultusunda değiştirmesi; önce gruptan farklı düşünürken, daha sonra kendi düşüncesini değiştirip gruba yaklaşması, grup kararı ve davranışına uygun davranması durumudur" şeklinde tanımlamıştır (Silah, 2005, 164).

Sosyal etki, bireylerin duygu ve davranışlarında gerçek değişiklikler yapmasına yol açan, benzer, arzu edilen veya uzman olarak algılanan diğerleri ile etkileşim sürecidir. Bu, uyum, güç ve otoriteden farklıdır. Uyum, bireyin bir duruma uymak veya başkasının beklentilerini karşılamak için görüş veya davranışı benimseme ama gerçekte inanmama durumunu ifade ederken, güç zorlama veya zorlama yeteneği ve otorite ise meşru güç olarak tanımlanır (Rashotte, 2009, 4434).

Sosyal etki sonucu oluşan "uyma davranışı" insanların benzerlik düzeyini ve sosyal davranış düzenliliğini yansıtır. Bu durumda başkalarının davranışlarını tahmin etmeye ve ona göre hareket etmeye yardımcı olur (Silah, 2005, 162). Uyma davranışı insanların ortak

öğrenmelerinin sonucu olup; toplumsal yaşam için zorunlu bir olgudur. Fakat, insanlar bazen zorunluluk ya da ortak öğrenme söz konusu olmadığı durumlarda da uyma davranışı göstermektedirler (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2017, 69). Günlük hayatta yaşadığımız birçok olay bunun sonucudur. Örneğin metrodan nereden çıkacağını bilmeyen bir kişinin çoğunluğun çıktığı yerden çıkması gibi. Uyma davranışı günlük yaşamda zararsız gibi görünse de bireysel tercihlerimizi etkilediği zaman, uyma davranışı tehlikeli bir hal almaya başlamaktadır. Tarihte Hitler'in durumu da katı uyma davranışının sonucudur (Dursun vd., 2021 atf. Tolan vd., 1991).

Sosyal psikologların sıklıkla üzerinde durduğu uyma davranışının en dikkat çekici yönü düşünce veya davranış değişikliğinin gerçek nedenini kişinin tam olarak açıklayamamasıdır (Sakallı, 2016, 32).

Uyma davranışının üç boyutu vardır. Kişi gruptan farklı düşünse bile sesini çıkarmayıp onaylamış görülebilir veya dile getirerek onaylayabilir. İnsanlar grup kararı ortaya çıkmadan tahmin edip ona göre karar bildirebilir veya karar belli olduktan sonra görüşünü bildirebilir. Son olarak da kişi görüş değişikliğini gizleyebilir ya da alenen açıklayabilir (Hortaçsu, 2012, 478).

1.1.Uyma Davranışının Nedenleri

İnsanlar yaşadığı toplum içerisinde o topluma uyma davranışı gösterirler. İnsanlar uyma davranışını, kimi zaman isteyerek; kimi zaman isteklerinin dışında bir kurala bağlı olarak; kimi zaman ise tam olarak nasıl davranacaklarını bilmediği durumlarda gösterir. İnsanların uyma davranışı göstermesinin sebebinin Deutsch ve Gerard (1955) iki ayrı motivasyona bağlamaktadır. Bu motivasyonları kuralsal (normatif) sosyal etki ve bilgilendirici (enformatik) sosyal etki şeklinde tanımlamak mümkündür (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2017, 91).

İnsan bir durum hakkında kimi zaman ne yapacağını bilemez ve belirsizlik yaşayabilir. Bu durumda insan çevresindeki insanlardan yararlanır ve onları bir bilgi kaynağı olarak görür. Yani birey sosyal etkiyi bilgi sağlayıcı olarak algılar. Örneğin kişi herhangi bir ortamda nasıl davranacağı konusunda bilgi sahibi değilse, başkalarının davranışlarını inceler ve onlara uymaya çalışır. Bu durum bilgilendirici sosyal etkidir. Tanım olarak ise bilgilendirici sosyal etki, gerçekle ilgili kanıtları kabul etmekten kaynaklanan, bilgi veren etkidir (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2017, 91). İnsanlar genellikle kendi düşünce veya kararlarından şüphe duydukları zaman çevrelerinde yer alan insanların ne yaptığını veya ne söylediğini dikkate alırlar (Dursun vd., 2021). Bilgilendirici sosyal etki, bireyin gerçekliğin doğru bir algısına sahip olmak istediğinde ortaya çıkmaktadır. Genellikle bir insan kendi görüşünden ne kadar az eminse, etrafındaki bilgilerden o kadar çok etkilenmektedir (Silah, 2005, 51).

İnsanlar bazı durumlarda bilgilendirici sosyal etki dışında grup tarafından beğenilmek, insanların onayını almak, ayıplanmamak gibi nedenlerden dolayı da uyma davranışı göstermektedirler. Bu durumda sosyal etki zorlayıcı ve kuralsal olarak algılanmaktadır. Kuralsal (normatif) sosyal etki, kurallara bağlı olup kişinin başkaları

tarafından kabul edilme ya da beğenilme isteğine dayalı olan bir etkidir (Kağıtçıbaşı-Cemalcılar, 2017, 91).

İnsanların neden uyma davranışı gösterdiklerini dört ana madde ile açıklayabiliriz:

- a) İnsanlar sosyal onaya ihtiyaç duydukları için diğerlerine uyarlar. İnsan grup içerisinde olma eğilimine sahiptir. Bu yüzden çoğunluğun kararı yanlış olsa bile grup içerisinde olmak için ona uyarlar.
- b) İnsanlar doğru bilgiyi sağlamak, belirsiz durumlarda doğru karara ulaşmak için gruba uyarlar. Ayrıca bu bilgiye dayalı sosyal etkinin en önemli nedenidir.
- c) Bireylerinin kendilerine güveninin az olması onları bir gruba uymaya iter.
- d) Grup çekici ise bireyler o gruba uyarlar (Sakallı, 2016, 38-39).

1.2.Uyma Davranışının Türleri

Uyma davranışı her zaman aynı şekilde gösterilmez. Birey isteyerek veya istemeyerek uyma davranışı gösterebilir. Buna bağlı olarak da uyma davranışının farklı türlerinden bahsetmek mümkündür. Uyma davranışı; itaat, benimseme, özdeşleşme olarak üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. Uyma davranışının süreçleri olarak da tanımlanan bu üç kavramı bizler türleri olarak ele alacağız. İtaat, özdeşleşme ve benimseme ilk defa Kelman (1961) tarafından ayırt edilmiştir. Kelman, bu kavramları sosyal etki ve tutum değişim süreçleri olarak geliştirmiştir (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2017, 95).

1.2.1. İtaat

İtaat, bireyin, yasal bir otoritenin doğrudan emrine boyun eğerek davranışını değiştirmesidir (Silah, 2005, 167). Temelinde korku olan itaat uyma türü, normatif etki sonucu ortaya çıkan bir davranıştır. Birey bir yaptırım veya ceza korkusu nedeniyle uyma davranışı gösterir. İtaat türü uyma davranışında üstün bir otorite vardır. Birey de bu otoriteye uyma eğilimi göstermektedir.

1.2.2. Benimseme

Benimseme türü uyma davranışında kişi, bir kurala ya da görüşe onun gerçekten doğru olduğuna inandığı için uymaktadır. Bu türde kendine mal etme söz konusudur (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2017, 95). Burada birey kendinden beklenen davranışları içselleştirmiş ve doğru kabul etmiştir. Bu yüzden zorlama olmadan uyma davranışı göstermektedir.

1.2.3. Özdeşleşme

Birey, birisinin ya da bir grubun fikrine, ona benzeyebilmek için de uyma davranışı gösterebilmektedir. Bu uyma davranışı türü özdeşleşmedir. Özdeşleşmenin temelinde, uyulan şeyin cazibesi ve değeri vardır. Yani bu değer ortadan kalkarsa, uyma davranışı da ortadan kalkacaktır. Bu türde uyulan şeyin doğruluğu veya yanlışlığı önemli değildir. Önemli olan etken birey üzerindeki değerdir (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2017, 94).

Aynı gibi gözüken itaat, benimseme ve özdeşleşme; sosyal psikolojik olarak üç farklı uyma davranışını yansıtmaktadır. Bu üç tür uyma davranışı, kişiye üç ayrı yarar sağlamaktadır. İtaatin sağladığı yarar, insanlar tarafından kabul edilmek, ödüllendirilmek ya da cezalandırılmamak; özdeşleşmenin yararı, kişiye değer verdiği kimselere benzeme, onlar gibi olduğunu hissetme duygusunu sağlamak; benimsemenin yararı ise onun doğruyu anlama ve uygulama gereksinimi tatmin etmesidir (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2017, 95). Bu uyma çeşitlerinden itaat, çok az bilinçli uyma; özdeşleşme, az bilinçli uyma; benimseme ise bilinçli uyma şeklinde tanımlanabilir (Eyüboğlu - Usta, 2019, 353).

2.İtaat

İngilizcede obedience kelimesinin karşılığı olan itaat kelimesi “kişiye emredilen şeye uyma veya yapma eylemi veya uygulaması; itaatkâr olma gerçeği veya niteliği, başkasının kuralına veya otoritesine boyun eğmek” anlamlarına gelmektedir (Oxford English Dictionary, 23 Mart 2024). Türkçede ise “söz dinleme, boyun eğme, buyruğa uyma” anlamlarına gelmektedir (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 23 Mart 2024). Arapça'da tav' fiilinden türemiş olan itaat, emredileni yerine getirmek ve belirlenen şeyin peşinden gitmek anlamlarında kullanılmaktadır (El-İsfahani, 2010, 647). Arapçada ittiba kavramıyla eş anlamlı olan itaat kavramı, ayrıca din, islam, sem', birr, teba'a kavramlarıyla da yakın anlamlıdır (Akdemir, 2013, 426).

Bu tanımlardan itaatin, emir verenin ya da belirli vasıflara sahip olanın emirlerine uymanın, ona tabi olmanın ve istenen şekilde hareket etmenin anlamları çıkarılabilir. Ancak, itaat gönüllü bir boyun eğme olduğu gibi, akıl ve irade etkisi altında gerçekleşir. İnsan her zaman iradesiyle davranır ve bu sorumluluk doğurur. Ancak iradesiz davranışlar sorumluluk doğurmaz. Tabi olmak, kişiliğin yok olmasına ve bireyselliğin kaybolmasına yol açabilir; ancak itaatte bireyselliğin yok sayılması söz konusu değildir (Özkan - Polat, 2016, 140).

Erich Fromm, itaati içe dönük itaat ve dışa dönük itaat şeklinde ikiye ayırmaktadır. Bir insana, kuruma veya güce boyun eğmek, dışa dönük itaattir. Bunun anlamı da insanın kendi özerkliğinden vazgeçmesi kendi iradesi ve yargısı yerine yabancı bir güç tarafından yargılanmayı ve onun iradesini kabullenmesidir. Kişinin kendi akli veya iradesine itaat etmesi de içe dönük itaattir. Bu tür itaatte onaylama söz konusudur. Kendi inancı veya yargısı gerçekten kişiye aitse onun bir parçasıdır. Başkalarının kararları, yargıları yerine onları izliyorsa, kişi kendine ait oluyordur (Fromm, 1987, 10). İnsanlar genel olarak itaate eğilim gösterirler ve itaatsiz olmak kendilerine zor gelir. Fromm'a göre devletin, kilisenin ve kamuoyunun gücüne itaat ettiği sürece kişi kendisini güvende ve korunaklı hisseder. İtaat edilen gücün niteliği pek önemli değildir; insanlar, itaat ettiği otoritenin gücüne bağlılık gösterebilirler. Yani itaatkarlık, bireyin güçlü hissetmesine neden olabilir çünkü itaat ettiği gücün bir parçası olduğunu düşünebilir (Fromm, 1987, 12).

İtaat, Weber'ci bakış açısına göre meşruiyetin bir parçasıdır. Howard Newb 1977 yılında yayımladığı “The Deferential Worker” adlı eserinde itaati “toplumsal etkileşimin, geleneksel otoritenin kullanılmasını gerektiren durumlarda ortaya çıkan biçimi” şeklinde

tanımlamıştır. İtaat kavramı, bir düzenin meşru olduğunu iddia edenlere ve o düzene meşruiyet atfedene göndermede bulunur. Bu durum, Newby'ın "itaatkâr diyalektik" terimini kullanmasına yol açmıştır. Bu terim, konuyu hem "üstten tanımlanan, değerlendirilen ve yönetilen" bir süreç hem de "alttan yorumlanan, geçerliliği ölçülen ve kendi çıkarları için kullanılan" bir süreç olarak tanımlar (Akt: Marshall, 1999, 368).

İtaat, sosyal psikolojide uyma davranışının bir türü olarak karşımıza çıkmaktadır. İtaat, bireyin yasal bir otoritenin doğrudan emrine boyun eğerek davranışını değiştirmesidir. Bir gruba veya bir kişiye uyma şeklinde görülebilen itaatte uyulanın, uyanın üstündeki gücü veya kontrolü vardır (Silah, 2005, 167). İtaat, bir grup görüşüne olduğu gibi, bir kişiye uyma şeklinde de görülebilir. Milgram'ın itaat deneyinde ortaya koyduğu gibi; itaat sonucu uyma davranışının temelinde, uyulanın, uyanın üstündeki gücü veya kontrolü vardır (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2017, 93).

İtaat, toplumsal hayatın yapısında bulunan temel unsurlardan birisidir. Her toplu yaşam biçimi, bir tür otorite sistemini gerektirir. Tarihe de baktığımız zaman insanlık dışı birçok politikanın geniş çapta uygulanabilmesi, çok büyük bir kitlenin otoriteye itaat etmesi ile olmuştur. Ancak bunun yanı sıra itaat, birçok yapıcı amaca da hizmet etmektedir. Toplumun varlığı, itaatin varlığına bağlıdır (Milgram, 1963, 371).

2.1. Stanley Milgram'ın İtaat Deneyi

Stanley Milgram, itaati, "bireysel eylemi siyasal amaçla bağlayan mekanizma ve insanları otoriteye bağlayan yatkinlik çimentosu" şeklinde tanımlamıştır (Milgram, 1974, 1). Bu tanım itaatin siyasetten psikolojiye geniş ve çok yönlü bir kavram olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca Milgram'ın itaat ile ilgili yaptığı çalışmalar klasik bir yaklaşım olarak önemlidir.

Milgram, itaatin değişik koşullarda nasıl şekillendiğini incelemek için bir prosedür geliştirmiştir. Bu prosedür, bir deneğin kurbanı elektrik şoku uygulaması talimatı üzerine kuruludur. Deney sürecinde komutun kaynağı, komutun içeriği ve biçimi, uygulamanın yapıldığı araçlar, sosyal ortam gibi çeşitli unsurlar değiştirilebilir. Dolayısıyla, deneyin amacı sadece artan deney koşulları tasarlamak değil, itaat sürecini sosyopsikolojik açıdan aydınlatacak en uygun koşulları seçmektir (Milgram, 1963, 371-372).

Milgram'ın deneyinde, katılımcıların itaat etme ve itaatsizlik davranışlarına odaklanılmıştır. Deney, sosyal psikolojinin en önemli çalışmalarından biri olarak kabul edilir ve otoriteye bağlılığın insan davranışlarını nasıl etkilediğini araştırır. Deneyde, katılımcılara bir öğrenme deneyi olduğu söylenerek, bir "öğretmen" ve bir "öğrenci" rolü verilir. Ancak gerçekte öğrenci rolünü oynayan kişi, araştırmacılar tarafından belirlenen ve şok almayan bir aktördür. Öğretmen olarak seçilen katılımcılara, öğrenci rolündeki kişiye yanlış cevaplar verdiğinde elektrik şoku verme görevi verilir. Her yanlış cevapta şok miktarı artırılır ve bu şokların sonunda hayatı tehdit eden seviyelere kadar çıkabilirdi. Öğretmenlerin görevi, öğrencinin hatalı cevaplarına şok vererek onu cezalandırmaktır. Ancak gerçekte herhangi bir fiziksel acı yaşanmaz. Deney, öğretmenin araştırmacının

emirlerine ne ölçüde uyacağını ölçmek için yapılmıştır. Araştırmacı, öğretmene şok verme konusunda sürekli olarak devam etmesi yönünde baskı yapar. Buna rağmen, bazı öğretmenler bu emirlere karşı direnir ve deneyi durdurmayı tercih ederler. Ancak çoğu öğretmen, araştırmacının talimatlarına itaat eder ve son derece yüksek voltajlarda şoklar vermeye devam eder. Deneyin sonunda, katılımcıların çoğunun vicdanlarının sesine rağmen en yüksek voltaj olan 450'yi uyguladığı görülür. Bu sonuçlar, insanların otoriteye ne kadar kolay itaat ettiğini ve içsel çatışmalarına rağmen bu emirlere uymayı sürdürdüklerini gösterir. Milgram, deneyin yapıldığı yerin otorite etkisinin önemine dikkat çekmek için farklı ortamlarda deneyi tekrarlamıştır. Örneğin, Yale Üniversitesi'nin prestijli bir ortamında yapılan deneyler ile saygınlığı olmayan bir ortamda yapılan deneyler arasında farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu, emirlerin verildiği yerin katılımcıların itaat davranışlarını etkilediğini göstermiştir. Milgram deneyi, insan davranışının karışıklığını anlamak ve toplumsal etkileşimleri analiz etmek için önemli bir araç olmuştur (Yükselbaba, 2017, 233-238). Deney sonucunda itaat edenlerin sayısının beklenenden fazla olması; itaatin insanlar için köklü bir eğilim olduğunu göstermektedir. Ayrıca deney sonucunda katılımcılarda olağanüstü düzeyde stres ve gerginlik belirtileri de ortaya çıkmıştır. Ancak buna rağmen katılımcıların çoğu otoritenin talimatlarına uymuş ve emirleri yerine getirmiştir (Milgram, 1963, 376-377).

2.2. İtaati Etkileyen Faktörler

Deney sonucunda beklenenden daha fazla bir itaat eğilimi ile karşılaşmıştır. Denedeki itaat olgusunu anlamak için, bu davranışın gerçekleştiği özel koşulların analizi önemlidir. Deneyde gözlemlenen yüksek itaat oranını açıklayan faktörler arasında, güvenilir bir kurum olan Yale Üniversitesi tarafından desteklenmesi, deneyin öğrenme ve hafıza hakkında bilgi edinme amacı taşımaması, deneye kurbanın deneyciye gönüllü olarak teslim olduğunu düşünmesi ve bu nedenle bir yükümlülük hissetmesi yer alır. Ayrıca, deneklerin deneyde gönüllü katılımcılar olmaları, laboratuvara gelmek için ödeme almaları ve rollerin kura ile belirlenmesi, adil bir süreçle bu rollere atanmış oldukları algısını güçlendirir. Psikoloğun yetkileri ile deneye hakları konusunda belirsizlik bulunması, deneyin kapalı ortamında bu belirsizliklerin giderilmesini zorlaştırır. Son olarak, kurbanın verilen şokların acı verici ancak tehlikeli olmadığını belirtmesi, deneye itaat etme duygusunu artırırken, kurbanın belirli bir seviyeye kadar yanıt vermesi, deneye kurbanın istekliliğini algılamasını sağlamıştır. Bu özellikler, itaatin yüksek seviyelerde gözlemlenmesinde belirleyici rol oynamaktadır (Milgram, 1963, 377-378).

Milgram araştırmasında on sekiz farklı deney yapmış ve her birinde şartları değiştirmiştir. Deneyin şartlarını değiştirerek itaati kolaylaştıran veya güçleştiren etkenleri anlamaya çalışmıştır. Bu çalışmalarda cinsiyet, eğitim düzeyi ve kültür değişimlerinin sonuçları pek fazla etkilemediği görülmüştür. Ancak fiziksel yakınlık, otorite kaynağı ve grup etkisi sonuçları farklı kılan faktörlerdir (Hogg - Vaughan, 2011, 276).

2.2.1. Fiziksel Yakınlık

Kurbanın denekle mesafe olarak yakın olması itaati etkileyen faktörlerdendir. Milgram, fiziksel mesafenin etkisini dört farklı koşulda ölçmüştür. Kurbanın görülmeyip sesinin duyulduğu koşulda itaat oranı %65; kurbanın hem görülmediği hem de duyulmadığı koşulda itaat oranı %100; kurban ile deneğin aynı odada olduğu koşulda itaat oranı %40; kurbanın şok alabilmesi için deneğin kurbanın elini şok cihazına koyduğu koşulda ise itaat oranı %30'dur. Deneyin sonuçlarına baktığımızda; denek kurbandan uzaklaştıkça itaat artmakta yakınlaştıkça ise itaat oranı azalmaktadır (Hogg- Vaughan, 2011, 277). Aldığı emrin kurban üzerindeki etkisine şahit olmayanlar, bunu bizzat görüp yaşayanlara göre daha fazla itaat etmişlerdir (Arkonaç, 2016, 231). Otorite figürünün yakınlığı da benzer bir şekilde itaati etkilemiştir. Araştırmacı "şok ver" emrini odadan çıkıp verdiğinde itaat oranı, araştırmacının odada bulunduğu duruma göre düşmüştür (Hogg - Vaughan, 2011, 277).

2.2.2. Otorite Kaynağı

Otorite kaynağı da Milgram'ın deneyinde sonuçları farklı kılan bir faktördür. Milgram, otorite kaynağının etkisini ölçmek için farklı çalışmalar yapmıştır. Araştırmacı, talimat verme görevini odada bulunan başka bir görevliye verdiğinde; bu durumda katılımcıların sadece %20'si itaat etmiş hatta görevliyi tartaklamışlardır. Ancak bu tepki otorite 'bir bilim adamı' kisvesinde iken hiçbir şekilde görülmemiştir. İnsanların bu tutumu kendi eylemlerinin sorumluluğundan kaçmalarını sağlamaktadır. Farklı bir deneyde ise kurban rolündeki öğrenci deneyin başında kalp hastası olduğunu belirtmiş ve istediği zaman deneye son verileceği sözü almıştır. Ancak araştırmacı, öğrencinin isteğine karşın katılımcıya devam etmesi hususunda ısrar etmiş ve katılımcıların emre boyun eğme davranışlarında sadece %10'luk bir düşüş olmuştur. Yani sözünde durmayan bir otorite karşısında bile itaatkarlık söz konusudur (Arkonaç, 2016, 231-232). Deneyin, saygın bir kurum olan Yale Üniversitesi'nde yapılmış olması, katılımcıların deneye ve deneycilere inanmasını sağlamıştır. Otoritenin böyle saygın bir kurumdan kaynaklanması da katılımcıların itaatini artırmıştır (Milgram, 1963, 377). Otorite figürünün yakınlığı da itaati etkilemektedir. Deneyde otorite kaynağı dediğimiz emir veren kişi, odada olmadığına itaat oranında azalma olmuştur (Hogg- Vaughan, 2011, 277).

2.2.3. Grup Etkisi

İtaat üzerindeki en dramatik etki grup baskısıdır. Deneyde denek şok verirken odada farklı işlerle ilgilenen sahte denekler bulunurlar ve 150 ile 210 voltajdan sonra deneye devam etmediklerini söylerler. Farklı bir çalışmada ise bunun tam tersi durumda sahte denekler de şok verme işine katılmışlardır. İlk durumda itaat oranı %10'a inerken; ikinci durumda ise itaat oranı %92,5 seviyesine yükselmiştir. Grup etkisi, şok vermeye devam etmenin meşru olup olmadığını belirlemeye yardımcı olmuştur (Hogg - Vaughan, 2011, 277). Grup etkisi, bireyin otoriteye uyumunu artırmıştır.

3.Kur'an'da İtaat

Kur'an-ı Kerim'de itaat kavramı "gönülden uymak, gönülden bağlanmak, kabul etmek, söz dinlemek, söz tutmak, isteyerek yapmak, gönülden iyilik ve hayr işlemek ve

boyun eğmek" anlamlarına gelmektedir (Akdemir, 2013, 426-427). Kur'an-ı Kerim, insanlara rehberlik eden ve onlara doğru yolu bulmalarında yardımcı olan bir kitaptır. Kur'an-ı Kerim'in temel konularından birisi olan itaat de insanların toplumsal düzen içerisinde huzurlu yaşamaları için önemli bir husustur. İtaat genel olarak Kur'an-ı Kerim'de Allah'a (Mücadele 58/13), peygambere (en-Nisa 4/80), yetkililere (en-Nisa 4/59), anne-babaya (el İsra 17/23) itaat şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İtaat toplumsal düzenin ve kişiler arası etkileşimin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini sağlayarak aynı zamanda toplumsal düzen ve huzuru da sağlar (Özkan - Polat, 2016, 142-143). İtaat, dini emirlerin yerine getirilmesinin yanı sıra adil ve dürüst bir yaşam sürmeyi, toplumsal düzen ve huzurun sağlanmasını ve insanların birbirlerine karşı saygılı olmalarını da içermektedir. Nitekim Allah'a, peygambere ve yetkililere itaat emri toplumsal huzurun sağlanması için önemli bir husustur. "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir." (en-Nisa 4/59). Bu ayet Müslüman toplumun temel düzenini, egemenliğin dayanağını ve siyasi otoritenin kaynağını belirliyor (Kutub, 1991, 2/321). Zaman ilerledikçe, toplumlar arasında ve içinde yeni ihtiyaçlar gelişirken, bazı farklı sorunlar ve yeni konular ortaya çıkabilir. Bu sorunlar ve konuların çözümü için kesin kurallar olabileceği gibi bazen herhangi bir kesin kural bulunmayabilir. Ayrıca, bu konularda farklı düşünceler, görüşler ve yorumlar ortaya çıkabilir, bunlar arasında anlaşmazlıklar yaşanabilir. İslam, bu tür durumlarda toplumu belirsizlik, ölçsüzlük ve plansızlıkla baş başa bırakmamıştır (Kutub, 1991, 2/524).

3.1. Fiziksel Yakınlık

Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette eski kavimlerin yaşadıkları, yaptıkları sonucunda onların başına gelenler anlatılmaktadır. Kur'an, kıssaları anlatırken sadece kahramanları hatırlatmak veya tarihî bilgi vermek değil, aynı zamanda olaylara canlılık kazandırarak ders ve ibret çıkarmayı amaçlar. Kıssalar, insan beynine etki etme gücüne sahiptir ve öğretim sürecinde önemli bir rol oynar (Çelik, 2004, 56-57). İnsanların ibret almasının bir göstergesi de itaattir. Eski kavimlerin başlarına gelenleri ne kadar bilirse o kadar itaat oranı artar. Çünkü insan bildiğinden sorumludur. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de kavimlerin başlarına gelenler ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de Nuh kavminden inanmayanların tufan sonucu boğularak ölmesi (Nuh 71/25), Ad kavminin bir rüzgâr ile helak edilmesi (el-Ahkaf 46/24-25), Semud kavminin dehşetli bir ses ile yerle bir olması (el-A'raf 7/78) ve Lut kavminin üzerlerine taş yağarak helak olması (el-Kamer 54/33-35) insanlara öğüt verecek şekilde açıklanmış ve öğretilmiştir. İnanların bu günahları ve neticeleri bilmesi onların itaatini arttırmaktadır.

Kişi yaptığı işin sonucunu gördüğü veya bildiği zaman itaat oranında değişme olmaktadır. Yaptığı işin sonucunda kötü sonucu gören insan Allah'a itaatini arttırmaktadır. Bu yüzden insana önceki olayları görüp düşünmeleri hususunda öğütler verilmektedir (el-En'am 6/6). Hiç kimsenin inkâr edemeyeceği etken unsurlar ön plana çıkarılır. Evrendeki her gelişmenin ardında saklı duran ilahi takdire parmak basar; insanların vicdanlarında,

duygularında, inançlarında ve düşüncelerinde meydana gelen iç değişikliklere dikkat çeker; insanların pratik tutum ve davranışlarının, ahlak yapılarının sosyal olayların gelişimindeki rolünü vurgular (Kutub, 1991, 3/483-484).

“Görmediler mi ki, onlardan önce yeryüzünde size vermediğimiz onca imkânı kendilerine verdiğimiz, gökten üzerlerine bol bol yağmur indirip (evlerinin) altlarından ırmaklar akıttığımız nice nesilleri helâk ettik. Biz onları günahları sebebiyle helâk ettik ve onların ardından başka nesiller meydana getirdik.” (el-En’am 6/6)

İnsan gördüğü kadar bilmektedir ve olayları hissetmektedir. Bildiği kadar da Allah’a veya farklı şeylere itaati artmaktadır. Bu yüzden Kur’an-ı Kerim, görüp ibret almayı, düşünmeyi tavsiye etmektedir (el-Ankebut 29/20). Bu hususta cezanın ne olacağını bilmek de itaat üzerinde etkilidir. Kur’an’da ceza ile ilgili ayetlere baktığımız zaman net bir şekilde ve ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir (Meryem 19/68-72; el-Kehf 18/29; el-Bakara 2/24; el-Mearic 70/16). Ayrıntılı tasvir ve betimleme kişiyi ona yakın hissettirir. Bu can alıcı azaba yakın olacağını hisseden kişide itaatkâr olma davranışını arttırır.

İtaatte en önemli unsurlardan birisi otoritedir. Çünkü insan otoriteden gelen emre boyun eğmektedir. Bu otoritenin fiziksel yakınlığı da itaati etkilemektedir. Otorite yakındayken itaat artarken; otorite uzaklaştığı zaman itaat azalmaktadır. Bunun en güzel örneğini Hz. Musa (a.s.) ile İsrailoğulları arasında geçen iletişimde görmek mümkündür. İsrailoğulları kendilerine peygamber olarak gönderilen Hz. Musa’dan eski inançlarına göre put yapmalarını istemişler ama bu istekleri reddedilmiştir (el-A’raf 7/138-141). Ancak Hz. Musa Tûr’a çıkınca Samiri isimli kişi, İsrailoğullarının tapınması için buzağı heykeli yapmıştır (Taha 20/88). Hz. Musa, İsrailoğulları nezdinde bir otorite olduğu için onunla fiziksel olarak yakinken ona itaat etmektedirler. Ancak otorite yani Hz. Musa fiziksel olarak uzaklaştığı zaman İsrailoğulları da itaatten uzaklaşmış ve eski inançlarına geri dönmüşlerdir.

3.2. Otorite Kaynağı

Otorite kaynağının, yani bir liderin veya bir kurumun, insanların itaati üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bu bağlamda Kur’an’da da otorite olarak yetki sahipleri gösterilmiş ve onlara karşı itaat emredilmiştir (en-Nisa 4/59; en-Nisa 4/65). İnsanlar korktukları otorite karşısında itaat etme davranışı gösterirler (en-Nahl 16/50). Nitekim Firavun’un güç, iktidar ve otorite sahibi olması, İsrailoğulları’nın korka korka ona itaat etmesine sebep olmuştur (Yunus 10/83). Otoriteye uymamanın birtakım sonuçları vardır. Bunlar Kur’an’da önceki kavimlerin yaşadıkları ile tasvir edilmiştir. Semud kavmi kendilerine gönderilen peygambere uymadıkları için (Hud 11/61-62) cezalandırılmıştır (el-Hicr 15/83-84; el-Kamer 51/31). Hz. Salih, kavmine Allah’tan korkup kendisine itaat etmeleri hususunda çokça uyarıda bulunmuş (eş-Şuara 26/150) ancak kavmi ona uymamış ve helak olmuştur. Semud kavminin otoriteyi öldürmeye çalışması da onların helak edilmelerinin diğer bir sebebidir (en-Neml 27/49-51). Nuh kavmi de otoriteye karşı geldikleri için (Hud 11/27) tufan sonucu boğularak ölmüşlerdir (Nuh 71/25).

İnsan, yaradılışı gereği güç, makam veya üstün olana boyun eğer. Yani itaatte bir üstünlük, bir galibiyet söz konusudur (Özkan - Polat, 2016, 142). Kendileri gibi olan kişilere ise itaat etmek istemezler (Yasin 36/15). Hz. Salih'e kavmi onu üstün görmedikleri için (eş-Şuara 26/154; Hud 11/62), Hz. Nuh'a ise onu kendileri gibi bir insan olarak gördüklerini ve ona zayıf kimselerin uyduklarını ileri sürerek (Hud 11/27) itaat etmemişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de otorite ve itaat edilmesi gerekenler olarak "ülü'l-emr" den bahsedilmektedir (en-Nisa 4/59). Kişi yaptığı davranışlarından sorumlu olarak otoriteyi görüyorsa bu kişi görevli olma durumundadır, otoritenin emirlerini yerine getirir (Arkonaç, 2016, 240). Deneyde de yalancı bir otoriteye karşı itaat etme durumu vardır. Kur'an'da da ileri gelenlere uyup da yoldan sapanlardan bahsedilmektedir (el-Ahzab 33/67). Kur'an'a göre ileri gelenler, emir sahipleri insanlar üzerinde oldukça etkilidir. Bununla ilgili olarak toplumların helak edilmesinin sebeplerinden birisi de toplumdaki ileri gelenler olabilmektedir (el-İsra 17/16). Ancak Kur'an-ı Kerim, "ülü'l emr" e karşı körü körüne itaatin aksine sorgulayıcı olmayı emretmiştir (en-Nisa 4/59).

Bu açıdan Kur'an'da itaat kavramının ölçütleri Milgram deneyinde bahsedilen hususlarla belli oranda örtüşse de itaate yüklenen anlam deneyle aynı şekilde değildir. Milgram deneyinde itaate yüklenen olumsuz anlamın Kur'an'daki itaat kavramından farklılaştığını ifade edebiliriz. Kur'an'da itaatin iyiliğe ve doğruya çağrı noktasında önemli bir husus olmasının yanı sıra Allah ve resulünün emrine muhalif olan olumsuz tutum ve davranışlara itaat etmek bir yana karşı çıkılması emredilmektedir. Otoriteye itaat Milgram deneyiyle örtüşmektedir ancak otorite kavramının İslam'da mutlak otorite olan Allah ve resulü olduğu ısrarla vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Kur'an'da, ülü'l emrin mutlak otoriteye bağlılığı ölçüsünde itaati hak ettiği, aksi durumda ise onlara itaat edilmemesinin emredildiği görülmektedir. Buna göre eğer bir toplum, bozuk sistemlerin yaptıklarına engel olmazsa bunun sonuçlarından sorumlu olur. Orada bulunan önderlerin bozgunculuğuna engel olmak bütün bir toplumun görevidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de bu şekilde uyarılar yer almaktadır (Kutub, 1991, 7/26).

İtaatin ortaya çıkışındaki bir başka neden de korku ve kaygıdır (Özkan - Polat, 2016, 143). İnsanlar korktukları otorite karşısında itaat gösterebilmektedir. Nitekim Kur'an'da Allah'tan korkup itaat edenlerden bahsedilmektedir (en-Nahl 16/50). Otoriteye karşı saygı ve korku beraberinde itaati getirmektedir (Mü'minun, 23:57-61). Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette korku ve itaat etmek beraber zikredilmiştir (Al-i İmran 3/50; eş-Şuara 26/108; eş-Şuara 26/110; ez-Zuhuruf 43/63; Nuh 71/3). Otoriteye karşı duyulan sevgi de itaat üzerinde etkilidir. Sevgi, otoritenin emirlerine uyarak gösterilir (Al-i İmran 3/31; en-Nisa 4/65). Nitekim sevginin gösterilmesi itaat ile olmaktadır (Feyizli, 2020).

Otorite olmak, otorite konumundaki kişinin bilgeliğe sahip veya uzman olması ile insanların gözünde otorite olarak yetkilendirilmesini getirir. Deney bağlamında otorite sahibi bilim adamına yönelik insanların geçmişten günümüze bilim adamlarına ilişkin yargıları devreye girer ve bu bağlamda daha güvenli bir otorite olarak değerlendirilirler (Yükselbaba, 2017, 256-257 atf. Helm - Morelli, 1979, 326-328). Otoritenin vasfı itaat için önemli bir olgudur. Otoritenin statüsü yüksek ise itaat oranı artmakta iken; statüsü düşük

olduğunda ise itaat oranı azalmaktadır. Nitekim statü olarak düşük bir otorite doğruya davet etse bile ona uyulmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de adı geçen "Ashab'ul-Karye" olayı otoritenin statüsünün zayıflığına bağlı olarak uyma davranışının olmadığını göstermektedir (Yasin 36/13-32). Buna zıt olarak otoritenin statüsünün yüksek olması itaati arttırmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de savaşa katılmayan üç kişiden bahsedilir ve bu olayda otorite yani kendisine uyulan kişi Ka'b b. Malik'dir (et-Tevbe 9/117-118). Çünkü Ka'b b. Malik peygambere yakın ve peygamber tarafından sevilen birisiydi. Yani statü olarak yüksek olması onu otorite konumuna getirmiştir.

3.3. Grup Etkisi

Bireyler tek başına yaşamazlar, çalışmazlar ve öğrenmezler. Her birey yaşamı üzerinde etkili olan grupların üyesidir (Freedman vd., 2003, 535). Grup etkisi, bireylerin düşüncelerini, davranışlarını ve kararlarını etkileyen bir olgudur. Birey grup içerisinde var olabilmek ve grubun onayını kazanabilmek için itaatini grubun isteği üzerine şekillendirmektedir. Muzaffer Şerif'in otokinetik etki deneyinde başlangıçta kendi fikirlerini savunan denekler, sonrasında topluluğun oluşturduğu standardı kabul etmiş ve bu normlara uymuşlardır. Aynı durum Asch'in deneyinde de geçerlidir. Denekler gruptan dışlanmamak için yanlış olanı doğru kabul etmişlerdir (Odabaşı, 2021, 40-41). Kur'an-ı Kerim'de sık sık grup halinde yaşayan kavimlerden bahsedilir. Bu kavimlerin grup halinde yaşaması birbirlerini etkilemektedir ki bu olağan bir durumdur. Tarih boyunca peygamberlerin bireyden ziyade grup halinde yaşayan topluluklara gönderilmesi toplumsal grupların ve normların etkisini göz önüne sermektedir. Peygamberlerin grupların ıslahı için gönderilmesi grup içerisindeyken insanların iyi veya kötü davranışlarında grup etkisiyle değişiklik olduğunu göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'e baktığımız zaman Ad kavmine Hz. Hud (Hud 11/50), Semud kavmine Hz. Salih (Hud 11/61), Lut kavmine Hz. Lut (el-A'raf 7/80), Mısır halkına Hz. Musa ve Hz. Harun (Yunus 10/75) toplum ıslahı için gönderilmiştir. Ancak kendilerine gönderilen peygamberlere uymayan gruplar cezalandırılmışlardır (Hud 11/59-60; Hud 11/67-68; el-A'raf 7/82-84; Yunus 10/90). Grubun insan üzerinde oldukça etkisi vardır (el-En'am 6/116; Al-i İmran 3/100). Grup etkisinin olumsuz sonuçları olabileceği gibi olumlu sonuçları da olabilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de iyiliğe davet eden topluluklardan bahsedilir (Al-i İmran 3/104). Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de "itaat etme" ile ilgili ayetler çoğul kalıpla gelmiştir (el-Bakara 2/285; el-Maide 5/7; en-Nur 24/47; en-Nur 24/51). Bu da grubun itaat üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir.

İnsan bir şeyin yanlış olduğunu bilse bile grup etkisi ile onu doğru kabul edebilir ve fiile dökebilir. Bunun en güzel örneğini Hz. Musa'nın gönderildiği kavim İsrailoğullarında görmek mümkündür. Hz. Musa'nın öğretilerine uyan grup, Hz. Musa Tur'a çıktığında grup etkisiyle buzağı heykeline tapmışlardır (Taha 20/88).

Grup içinde ya da yalnızca başkalarıyla birlikte olma, bireyin yalnızken olduğundan daha farklı davranmasına ve düşünmesine sebep olur. Uzunca bir süredir grup içindeki insanların, yalnız olanlardan daha iyi iş gördükleri ileri sürülmektedir (Freedman vd., 2003,

572). Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Ashab-ı Kehf kıssası da grup halinde daha iyi iş görüldüğünün örneğidir (el-Kehf 18/9-26). Kur'an-ı Kerim'e göre putperest bir kavmin içinde Allah'ın varlığına ve birliğine inanan birkaç genç bu inançlarını açıkça dile getirip putperestliğe karşı çıkmış, taşlanarak öldürülmekten veya zorla din değiştirmekten kurtulmak için mağaraya sığınmışlardır. Yanlarındaki köpekleriyle birlikte orada derin bir uykuya dalan gençler muhtemelen 309 yıl sonra uyanmışlardır (Ersöz, 1991). Bir grup içerisinde olmak yanlışa karşı daha güçlü ses çıkarabilmeyi sağlar. Nitekim Ashab-ı Kehf kıssası da bunun önemini gözler önüne sermektedir.

Sonuç

Uyma davranışı, insanların sosyal çevreleriyle etkileşim içinde oldukları ve bu etkileşim sonucunda davranışlarını değiştirdikleri bir olaydır. Bu uyma bilgilendirici sosyal etki veya kuralcı sosyal etki ile olmaktadır. Bilgilendirici etki, bireyin belirsizlik durumlarında başkalarını bir bilgi kaynağı olarak görmesiyle ortaya çıkarken; normatif etki ise bireyin grup içinde kabul görmek, onaylanmak veya ayıplanmamak gibi motivasyonlardan kaynaklanabilir. İnsanlar bunların dışında da farklı nedenlerden dolayı uyma davranışı gösterebilmektedirler. İtaat, benimseme ve özdeşleşme şeklinde üç farklı türden bahsedebiliriz. İtaat, bireyin otorite figürlerinin emirlerine uyarak davranışlarını değiştirmesidir. Benimseme, bireyin bir kuralı veya görüşü doğru kabul ettiği için uymasıdır. Özdeşleşme ise bir grubun veya kişinin davranışlarına benzemek için uyma eğilimini ifade eder.

İtaat, farklı şekilde ele alınmış ve çeşitli tanımları yapılmış bir kavramdır. Ancak sosyal psikoloji bağlamında ele aldığımızda itaat, bir otoriteye boyun eğmek, onun emirlerine uymaktır. Stanley Milgram'ın meşhur itaat deneyi insanların hangi koşullarda, kime, nasıl itaat ettiklerini gözler önüne serdiği için sosyal psikoloji alanı için önemli bir deneydir. Bu deney, insanların otoriteye nasıl boyun eğme eğiliminde olduğunu ve içsel çatışmalarına rağmen emirlere uymaya devam ettiklerini göstermiştir. Milgram farklı şartlar ile itaat üzerindeki faktörleri incelemiştir. Sonuçlara baktığımız zaman itaat üzerinde etkili olan en önemli faktörler, fiziksel yakınlık, otorite kaynağı ve grup etkisidir. Örneğin, kurbanla fiziksel olarak yakın olan katılımcılar, daha fazla itaat etme eğilimindedirler. Aynı şekilde otorite ile yakın olan kişi daha itaatkâr davranışlar sergilerken, otoriteden uzaklaştıkça itaat oranı da düşmektedir. Otorite kaynağının güvenilirliği ve meşruiyeti de itaati etkileyen önemli bir faktördür. Grup etkisi, bireyin grup normlarına uyumunu artırabilir ve itaat eğilimini güçlendirebilir.

Kur'an-ı Kerim'de itaat önemli kavramlardan biridir. İtaatin gönülden gelmesi, toplumsal düzen ve huzur için oldukça önemlidir. İtaat sadece dini emirleri yerine getirmekten ibaret değildir. Ayrıca itaat, adil ve dürüst bir yaşam sürmeyi, toplumsal düzen ve huzurun sağlanmasını ve insanların barış içerisinde yaşamasını içermektedir. Bu bağlamda Kur'an'da, Allah'a, peygambere, yetkililere ve anne-babaya itaat emredilmektedir.

Fiziksel yakınlık, otorite kaynağı ve grup etkisinin itaat üzerindeki etkisi Kur'an-ı Kerim ayetlerinden örneklendirilerek açıklanmıştır ve birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. İnsanın yapıp ettiklerini bilip görmesinin itaat üzerindeki etkisini, önceki kavimlerin yaşantısının Kur'an-ı Kerim'de sık sık anlatılmasından anlamak mümkündür. Ayrıca otorite yakınlığının da itaat üzerindeki etkisini Samiri kıssasıyla açıklamak yerinde olmuştur. Otoritenin meşruiyeti, itaat üzerinde etkilidir. Ancak, otoritenin doğru ve adil olması önemlidir; aksi halde itaat üzerinde olumsuz etkileri olabilmektedir. Otorite kaynağına karşı duyulan korku veya sevgi duygusunun da itaat üzerinde etkisi vardır. Nitekim kişi korktuğu için de sevdiği için de itaat edebilir. Grup etkisi, bireylerin davranışlarını, düşüncelerini ve kararlarını etkileyen bir olgudur. Kur'an-ı Kerim'de uyarıların her zaman topluluk halinde yaşayan gruplara gelmesi, grup etkisinin itaat üzerindeki etkisini göstermektedir. Grup baskısı ile bireyler, yanlış olanı doğru kabul edebilir ya da tam tersi olarak yanlış bir olayı düzeltmesi daha kolay olabilir.

Sonuç olarak Milgram'ın deneyinde itaati etkileyen en önemli üç faktör Kur'an-ı Kerim ayetleri ışığında incelenmiş ve bu etkiler örneklerle açıklanmıştır. İtaatin sosyolojik, psikolojik olarak geniş bir perspektiften incelenmesi toplumsal huzur ve düzen için oldukça önemlidir.

Kaynakça

- Akdemir, Furat. "Kur'an'da İtaat Kavramı ve Peygambere İtaatin Mahiyeti". *Kelam Araştırmaları* 11/1 (2013), 425-442.
- Aronson, Elliot vd. *Sosyal Psikoloji*. çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012.
- Arkonacı, Sibel Aysen. *İnsan İnsan İçinde*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2016.
- Baylav, Hüseyin. *İnanç Açısından İtaat*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Çelik, Ahmet (2004). "Birey ve Toplumun Islahı Açısından Kur'an Kıssaları". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (2004), 54-87.
- Dursun, Salih vd. *Sosyal Yaşamda Birey: Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Dora Yayıncılık, 2021.
- El-İsfahani, Ragıp. *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü* çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Ersöz, İsmail. "Ashab-ı Kehf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/465-467. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Eyüboğlu, Osman - Usta, Niyazi. "İtaat Kavramının Gerekçeleri Açısından Kuranın Eleştirel Düşünceye Bakışı". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 347-378.
- Feyizli, Hasan Tahsin. *Feyzü'l Furkan Tefsirli Kur'an-ı Kerim Meali*. İstanbul: Server Yayınları, 2020.

- Fromm, Erich. İtaatsizlik Üzerine çev. Ayşe Sayın. İstanbul: Yaprak Kitap Yayın Pazarlama, 1987.
- Freedman, J.L. vd. Sosyal Psikoloji çev. Ali Dönmez). Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2003
- Hogg, Michael A. - Vaughan, Graham M.. Sosyal Psikoloji çev. İbrahim Yıldız ve Aydın Gelmez. Ankara: Ütopya Yayınları, 2011.
- Hortaçsu, Nuran. En Güzel Psikoloji: Sosyal Psikoloji. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2012.
- Helm, Charles - Morelli, Mario. "Stanley Milgram and the Obedience Experiment: Authority, Legitimacy and Human Action". *Political Theory* 7/3 (1979) , 321-345.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem - Cemalcılar, Zeynep. Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş. İstanbul: Evrim Yayınevi, 2017.
- Kutub, Seyyid. Fi Zılal-il Kur'an çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991.
- Marshall, Gordon. "İtaat". Sosyoloji Sözlüğü çev. Osman Akınhay & Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999
- Milgram, Stanley. Obedience to Authority: An Experimental View. New York: Harper & Row, 1974.
- Milgram, Stanley. "Behavioral Study of Obedience". *Journal of Abnormal and Social Psychology* 67/4 (1963), 371-378
- Odabaşı, Fatma. "Kim/ Neye, Niçin ve Nasıl İtaat Ediyorlar? Gençlerin İtaat Algısı ve Din Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2021), 33-81
- Oxford English Dictionary. Erişim 23 Mart 2024. <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=obedience>
- Rashotte, Lisa (2009). "Social Influence". *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. ed. George Ritzer. Blackwell Publishing, 2009
- Sakallı, Nuray. Sosyal Etkiler Kim Kimi Nasıl Etkiler? Ankara: İmge Kitapevi, 2016.
- Silah, Mehmet. Sosyal Psikoloji: Davranış Bilimi. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Erişim 23 Mart 2024. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=itaat>
- Tutar, Hasan. Sosyal Psikoloji: Kavramlar ve Kuramlar. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.
- Yükselbaba, Ülker. "Milgram Deneyi: Otorite ve İtaate Dair". *İÜHFİM* 75/1 (2017), 227-270

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
8/2 (2024), 144-173

Mu'tezile'de Tövbenin Kamu Hukukuna Yansıyan Boyutu

The Reflection of Repentance on Public Law in Mu'tazila

Hüseyin Maraz

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü (Kelam),

Assoc. Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Studies (Kalam), Eskişehir/Türkiye

E-posta: huseyin.maraz@ogu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9751-7396

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 26 Temmuz/July 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 21 Eylül/September 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık/December 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış/Winter

DOI: jad.1523024

Cite as / Atıf: Maraz, Hüseyin. "Mu'tezile'de Tövbenin Kamu Hukukuna Yansıyan Boyutu". *Journal of Analytic Divinity*, 8/2, 2024, 144-173.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hüseyin Maraz)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Yazar Katkıları / Author Contributions: Hüseyin Maraz % 100

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

Bu makale, sosyo-ahlakî yasal yönleriyle tövbe konusunu Mu'tezilî bakış açısıyla konu edinmektedir. Makalede tövbenin Allah'ın hukukuna taalluk eden yönünden ziyade insan hak ve onurunu ilgilendiren boyutu incelenecektir. Özellikle birey ve kamuya sirayet eden ihlâller nedeniyle gerekli olan tövbenin ahlakî, dinî ve hukukî kaideleri irdelenecektir. Mu'tezilî teolojide tövbe fiilinde gerekli unsurlar, tövbe etmeyi gerektiren koşullar ve günaha karşı zorunlu yaptırımlar analitik bir yöntemle tahlil edilecektir. Makalede detaylı kavram analizlerine yer verilmeyecek ana tema Mu'tezile'ye özgü görüşlerle sınırlandırılacaktır. Fakat güncel ile bağıntıyı sağlama gayesiyle kamu hakları ve menfaatini konu edinen modern dönem çalışmalarından da istifade edilecektir. Makalenin özgünlüğü tövbe konusunu bireysel dinî bir tercihin ötesine taşıyarak kamu ahlakı çerçevesinde yasal boyutlarıyla ele alacak olmasıdır. Böylece mesele, salt dinî içeriğiyle ele alınmayacak özellikle kamu hukuku dikkate alınarak sosyo-ahlakî bir boyut da eklenmiş olacaktır. Sonuç olarak kamu hukuku ve menfaatine yönelik ihlâl durumlarında tövbenin ahlakî ve yasal yaptırımı gerektiren bir ödev olduğu vurgulanarak onarıcı ve yapıcı yönü belirtilecektir.

Anahtar Kavramlar: Kelam, Mu'tezile, Kamu, Hukuk, Adalet, Tövbe.

Abstract

This article deals with the subject of repentance in its socio-moral legal aspects from a Mu'tazilite perspective. The article examines the aspect of repentance that concerns human rights and dignity rather than the aspect of repentance that pertains to God's law. The moral, religious and legal principles of repentance, which is especially necessary for violations that affect the individual and the public, will be examined. From the Mu'tazilite perspective, the necessary elements in the act of repentance, the conditions that require repentance, and the obligatory sanctions against sin will be analyzed analytically. The article will not include detailed conceptual analysis, and the main theme will be limited to the views specific to the Mu'tazilites. However, in order to ensure relevance to the present, modern studies on public rights and interests will also be utilized. The uniqueness of the article is that it will take the issue of repentance beyond an individual religious preference and deal with its legal dimensions within the framework of public morality. Thus, the issue will not only be dealt with its religious content, but also a socio-moral dimension will be added, especially considering public law. As a result, it will be emphasized that repentance is a duty that requires moral and legal sanctions in cases of violations of public law and interests, and its restorative and constructive aspect will be stated.

Keywords: Kalam, Mu'tazila, Public, Law, Justice, Repentance.

Giriş

Din, insanî sorumlulukları genel hatlarıyla iki kategoriye ayırır: 1. Allah'ı ilgilendiren sorumluluklar 2. Başkalarını ilgilendiren sorumluluklar. İlk tür genellikle 'Allah'ın hakları' (veya kişinin Allah'a borçlu olduğu haklar) olarak tanımlanırken; ikincisi 'Allah'ın kullarının hakları' (veya kişinin Allah'ın kullarına borçlu olduğu haklar) olarak tanımlanır. İnsanlara karşı yapılan haksızlıklar yani onların sahip oldukları hakların ihlâli, her zaman bir tür tazminin varlığını gerekli kılar.¹ Cinayet, hırsızlık, iftira, aldatma, yolsuzluk, gasp gibi suçlardan sonra yasal müeyyideler devreye girer. Örneğin diğerinin malî hukukuna saygısızlık durumunda kişi onu eski haline geri getirmekle yükümlüdür. Birine iftira attığında iftiraya uğrayan kişinin şerefini onarmak ve saygınlığını yeniden inşa etmekle sorumludur. Bu olgu, insan olmanın doğası gereğidir ve en basit, nesnel ahlâkî ilkedir. Bu nedenle "kişilerarası ilişkiler erdeminin" temel kaideleri salt dine özgü değildir. İnsanlara ait haklar (bireysel ve kamusal haklar), onların dokunulmaz mülkiyetidir. Dünyada insanların fiziksel güvenliğini ve ahlâkî onurunu garanti eden temel haklar, âdil ve mutlu bir topluma ulaşmak için de gereklidir. Üstelik insan haklarının Allah'ın haklarından önce gelmesi, Allah'a ait olduğu iddia edilen bir hakkın insan haklarını ihlâl etmek için kullanılamayacağı anlamına gelir. Böylece hiç kimse Allah'ın hakkını savunma uğruna insanların hukukunu çiğneyemez ve en temel haklarını ihlâl edemez. Kaldı ki Allah, ahirette hangi hakkı savunmak isterse onu haklı çıkarmaya kâdirdir.² Şu durumda hak ihlâlleri, Allah'a hesap vermeyi gerekli kılan ibadet ve yükümlülükleri yerine getirmekten kaçınma ile başkalarının hak ve hukukunu etkileyecek zararlı fiillere sebep olma şeklinde ikiye ayrılabilir. İlk ihlâl için kınama ve uyarıların olmasına rağmen zorunlu cezaî işleme (fikhî müeyyidelerin dışında) yer verilmemiş, daha çok Allah ile birey arasında çözülmesi gereken bir mesele olarak kalmıştır.³ Allah'ın hukukunu ihlâl eden cezaî bir müeyyideye konu olmamasının hikmetini anlamak zor değildir. Çünkü O'nun hukukunu göz ardı eden birini bu dünyada yargılayıp âdil bir ceza öngörebilecek (dinî) bir sistem yoktur. Bu nedenle Allah, insanın ihlâl ve ihmal ederek göz ardı ettiği sorumluluklara adaleti uygulama hakkını kendisinden başka hiç kimseye tanımamıştır.⁴

İkinci kategorideki suçlar için ağır cezaî yaptırımlara ve ahirette sonsuz lanet tehditlerine yer verilmiştir. Suç ve günahlar, Allah ve insan ile yürütülen ilişkide uyum, barış ve dengenin bozulmasıdır. Bu nedenle Allah, insanlar arasında var olan barışı ve güveni ihlâl edenleri cezalandırmayı zorunlu kılmıştır. Kur'an, insan hukukunu yasal kriterlerle teminat altına aldığı gibi en ağırından cehennem ateşiyle tehdit ederek caydırıcı cezalar vazetmiştir. Bu nedenle insan hakkı ihlâllerinde makul ve hikmet odaklı cezaî

¹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûl'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı Yayınları 2013), 2/762-764; Ayrıca bk. Atif Khalil, "Atonement, Returning, and Repentance in Islam", *Religions* 14/168 (2023), 4.

² Ayrıntılı bilgi için bk. Khaled Abou el-Fadl, "Islam and the Challenge of Democratic Commitment", *Fordham International Law Journal* 27/1 (2003), 52, 56.

³ Somaya Abdullah, "The Role of Tawba (Repentance) in Social Work with Muslim Clients", *Exploring Islamic Social Work Between Community and the Common Good*, ed. Hansjörg Schmid-Amir Sheikhzadegan (Springer: Switzerland, 2022), 195.

⁴ Syed Mu'azzam Husain, "Effect of Tauba (Repentance) on Pealty in Islam", *Islamic Studies* 8/3 (1969), 194-195.

hadler (koruyucu kurallar) belirlemiştir. Hudûd ise insanlar arası ilişkilerde hakların ve barışın korunmasını esas alan engelleyici kurallara işaret etmektedir. Kuşkusuz insan hakkı ihlallerinde Allah'ın af ve ceza yetkisini salt kendisine has kılmayıp "hudûd" ilkesini işaret etmesi şefkatli ve merhametli bir düşüncenin ürünüdür. Allah, sonsuz hikmetiyle bu yetkiyi, suçlular tarafından haksızlığa uğrayan kişilere yasal bir hak olarak tanımıştır.⁵ Bunun için Allah'ın hukukuna saygı gösterilirken insanların müreffeh ve âdil bir yaşama erişmelerini sağlayacak olan hakları keşfetmek ve yerleştirmek temel gaye olmalıdır. Bu bakımdan insan haklarına bağlılık, Allah'a itaat eksikliği anlamına gelmediğinden dünyadaki ahlâkî erdemin ölçütü dindar ya da dinsiz etiketi değil, adalet aracılığıyla kutsallığa (değerlere) olan bağlılık olacaktır.⁶ Ne var ki hakların hak sahiplerine âdil şekilde paylaşımı dünyevî koşullarda her zaman mümkün de değildir. Farklı etkenler (dinî, ekonomik, politik) güçlülerin hukuku lehine kararların alınmasına neden olabilir. Bu sebeple haksızlık ve adaletsizliğin son bulması için İslâmî sistemde bir hâkim ya da yönetici tayin edildiğinde artık kendisini atayan otorite adına değil kamu adına adaleti temsil etmeli ve bu doğrultuda hükümler vermelidir. Hatta suçlu, nüfuzlu ve mevkî sahibi biri ise cezası da sahip olduğu yetki ve sebep olduğu (negatif) etkiye göre yasal tahkikata tabi olmalıdır.⁷ Fakat başkalarına taalluk eden haklar nihaî olarak Allah'ın hakları kapsamına girdiğinden, son söz yine O'na ait olacaktır. Başka bir deyişle bir başkasına iyilik, kişinin yaratıcısına yapılan bir iyilik mesabesinde olduğu gibi, diğerinin hakkına yönelen bir ihlâl de nihayetinde ilahî kanuna/adalete aykırı bir suç hüviyetindedir.⁸ Adalet ise insan onurunu ve esenliğini her şartta korumak ve en yüce değer kabul etmek için var olmalıdır. Tabiatıyla âdil fiiller, başkalarının halini iyileştiren ve haklarını koruyan erdemli fiillerdir. Bu fiilleri davranış haline getiren kimseler de âdil ve erdemli bireylerdir.⁹

İnsanın fiilleriyle hesap verebildiği bir sistemde ise Allah, fiillerin kendisini değil, yalnızca insanın kendisinde eyleme geçme gücünü ve imkânını var eden bir varlıktır.¹⁰ Böylece insan, kendi fiillerinin ahlakî değerini belirleyeceği bir yetki de elde etmiştir. Buna göre iyilikler ve kötülükler vardır ve bunlar, insandan bağımsız dış bir müdahaleyle ani değişikliğe uğratılamaz. Özellikle diğerine zarar veren suç ve kabahatler, ancak zorunlu bir takım müeyyidelerin akabinde telâfi edilebilir. Din dilinde ahlakî ve yasal müeyyidelerin sözü edilen karşılığı tövbedir. Büyük bir günah işleyenin yerileceğini ve cezayı hak ettiğini akıl da zorunlu olarak bilir. Gerek yasalar gerekse din, hak edilen cezaların ihmal ve iptal edilmeyeceğini ısrarla vurgular. Bu konuda yönetici erk de dâhil olmak üzere her insan eşittir. Toplumun her bir ferdi (sosyal) rolleri icabı fiillerinden sorumludur ve Allah bir

⁵ Bu sebeple Allah, sınırları aşmamayı (Nisâ 4/14), yasaları çiğnememeyi ve hakları gözetmeyi özellikle emreder; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/560-562; Ayrıca bk. Husain, "Effect of Tauba (Repentance) on Pealty in Islam", 194-195.

⁶ Abou el-Fadl, "Islam and the Challenge of Democratic Commitment", 52, 56.

⁷ Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Toplum Düzeni*, çev. Nurettin Demir-M. Vesim Taylan (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1993), 57.

⁸ Khalil, "Atonement, Returning, and Repentance in Islam", 4.

⁹ Adl kavramının anlam ve işlevine dair kapsamlı izah için bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 1/8-10; Macid Haddurî, *İslâm'da Adalet Kavramı*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1999), 66.

¹⁰ Ayrıntılı bir izah için ayrıca bk. Seyithan Can, *İnsan Özgürlüğü ve Sorumluluğu Bağlamında Kudret-Fiil İlişkisi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 206.

günahkârı keyfi olarak bağışlamayacağı gibi onun adına başkaları aracı da olamaz.¹¹ Çünkü Mu'tezile'de Allah, sınırsız ve keyfi güce sahip olmaktan ziyade yasa yapıcı ve hikmet üzere hareket eden bir varlıktır.¹² Şu halde diğerine ya da kamusal alana sirayet eden ahlâk ve hukuk dışı ihlâller diğerine zarar vermeyi yasaklayan Allah'a karşı işlenmiş bir suç hüviyetindedir. Allah'ın hukukunu ihlâl ise belirtildiği üzere insana ait hakların çiğnenmesidir. Tövbe de ihlâl edilen hakların hak sahiplerine iade edilmesi için aklın, vicdanın ve dinin vacip gördüğü yasal bir müeyyidedir.¹³

Bu itibarla makalede Allah hakkına taalluk eden günahlara tövbeden ziyade kamuya sirayet eden ihlâller nedeniyle gerekli olan tövbenin ahlakî ve hukukî esasları incelenecektir. Mu'tezile bakış açısıyla tövbenin gerekli unsurları, tövbe etmeyi gerektiren koşullar ve suça karşılık gelen zorunlu yaptırımlar irdelenecektir. Makalenin şekillenmesinde konu hakkında detaylı bir araştırma olan "*Mu'tezile'de Erdemli Arınma*"¹⁴ başlıklı eserden istifade edildiği özellikle belirtilmelidir. Makalenin özgünlüğü ve ayrıcı vasfı, tövbe konusunu insan hak ve hukuku bağlamında kamusal yönüyle ele almasıdır. Bu nedenle ana tema, Mu'tezilî düşünce doğrultusunda sosyo-ahlakî ve yasal süreçleriyle sınırlandırılacak, tövbeyi oluşturan unsurların detaylı analizlerine yer verilmeyecektir. Modern ve klasik çağın fikrî birikimden yararlanılarak tövbenin konuya özel ahlakî ve hukukî çerçevesi çizilecek sonrasında Mu'tezilî teolojide pratik karşılığı deskriptif bir yöntemle tahlil edilecektir.

1. İnsan Hukuku İhlâllerinde (Fısk) Adalet İlkesi

Hak ihlâllerinde fâsığın tövbeye çağrılması, özellikle kamusal alanda yarattığı zararın telafisi içindir. Tövbe, suçun/zararın itirafıdır ve yasanın uygulanmasını gerektiren ilahî yöntemdir. Allah'a karşı işlenen suçlar için pişmanlık (nedm) ve tekrarlamama kararlılığı (azm) yeterli iken; kamuya intikal eden geçişli günahlarda (isâet)¹⁵ tazmin için gereken çabayı ayrıca göstermek (bedel) gerekli olan koşuldur. Sebep olunan zararları tazmin yükümlülüğü bu durumda aslî bir görevdir. Örneğin haksızlık ve yolsuzlukla gasp edilen bir mal, hak sahiplerine (birey ya da kamu) teslim edilmelidir. Cinayet vakalarında hukukî

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Kâdî Abdülcebâr, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/596-600, 606; Hazem Y. Salem, *Islamic Political Thought: Reviving a Rationalist Tradition* (Denver: Faculty of the Josef Korbel School of International Studies University of Denver, Doctoral Thesis, 2013), 56.

¹² Kâdî Abdülcebâr, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 1/108, 215; Ayrıca bk. Pervez Hoodbhoy, *Islam and Science-Religious Orthodoxy and The Battle for Rationality* (London and New Jersey: Zed Books Ltd., 1991), 97.

¹³ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/762-764; Ayrıca bk. Abdullah, "The Role of Tawba (Repentance) in Social Work with Muslim Clients", 236-237.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Maraz, *Mu'tezile'de Erdemli Arınma* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 1-240.

¹⁵ Bir başkasına fiilen veya kavlen zarar verme kastıyla, istenen şeyi gerçekleştirmeye isâet denir. Örneğin, Allah'a inanmama, geçişsiz bir günah iken (kabih); birini öldürme ya da bir kimsenin malını gasp etme kabih olması yanında geçişli bir (isâet) günahtr. Genel itibarıyla bu tür suçlara tazmin, bedel ve had gibi yaptırımlar bitişmektedir. İlgi için bk. Kâdî Abdülcebâr, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/54; Kavramın tanımı için bk. Kutbuddîn Ebî Ca'fer Muhammed b. el-Hasen en-Nisâbüri, *el-Hudûd* (Kum: Müessesetü'l-İmam es-Sâdık, h. 1414/1993), 60; Buna göre isâet; can, mal, inanç, akıl, namus vs. insan hayatını etkileyen dolayısıyla psikolojik ya da fizyolojik her türden şerri kapsayan bir kavramdır. Bir insanın eylemi, diğeri adına bir kötülüğe ve zarara neden oluyor ise isâet kavramı ifsad anlamıyla eşdeğerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Salih b. Ahmed-Abdurrahman b. Melluh, *Mevsuatü-nadrati'n-neim fi-ahlaki'r-resuli'l-kerim* (Suud: Dâru'l-Vesile, 1998), 9/3887-3888.

yaptırımlar için yetkililere teslim olunmalıdır. Liyâkatin ihlâli durumunda hak sahiplerinin hukuku gözetilmelidir. Bu anlamıyla tövbe, suç ve günah nedeniyle oluşan kamusal zararların düzenleyici işlemlerle önlenmesidir. Haksız bir eylemin sonuçlarını tersine çevirmek için farkındalık, kararlılık ve değişim halidir. Bu sebeple adaleti göz ardı etme ve haksız kazanç sağlama riski taşıyan görevleri üstlenen bireyler kendi karar, yetki, onay ve görev sonunda mal varlıklarının yasal statüsünü takip etmelidir. Çünkü görevden kaynaklanan bir zararın tövbeyle telafisi, suç ve kabahatin türüne aykırı olmamalıdır. Örneğin, yolsuzlukla elde edilen haksız bir kazancın tövbesi, sözel af talebi ya da dinî içerikli bir yardım üzerinden gerçekleşmemelidir. Tövbenin makbul olması için meşrû olmayan kazancın, asıl sahipleri olan kamuya intikali sağlanmalıdır. Dolayısıyla kamuyu ilgilendiren ihlaller dengi bir yaptırımı ilzam eder ve var olan haksız durum zıddı eyleme (telâfi) çevrilmedikçe tövbe geçerli olmaz. Bu yönüyle tövbe, oluşan zararın tazminini ve hak kaybının eski haline getirilmesini gerekli kılan yasal bir ödevdir.¹⁶ Çünkü bir malın ya da mevkinin ahlâk dışı bir yolla elde edildiği sabit ise bu mülkiyet dinen meşrû değildir. Üstelik Mu'tezilî düşüncede meşrû olmayan kazançların haram statüsü nedeniyle rızık olarak kabul edilmediği bilinen bir hakikattir.¹⁷ Mu'tezile'de kamusal hakların birey ya da grupların çıkarları doğrultusunda haksızca statü değiştirmesi rızık değil bir nevi gasptır.¹⁸ Yasaları ihlâl eden bir zalimin, meşru olmayan kazanımlarını hak sahiplerine iade etmek için gereken çabayı göstermesi ise geçerli tövbenin yasal ve ahlâkî koşuludur. Mu'tezile'ye göre günahattan sonra mümin statüsünü tekrar kazanabilmek ve inancıyla övülmek bu tövbenin varlığına bağlıdır.¹⁹

Mu'tezilî teolojide iman sadece Allah'ın birliğinin ikrarı ve dinî esaslara kalbî rıza göstermek değildir. Amel ve ahlaktan müteşekkil iman, bireyin vicdanıyla sınırlanmayacak derecede kamusaldır. Bu imanın bireysel ve sosyal tezahürü ise büyük günahlardan kaçınmaktır.²⁰ Fâsık, işlediği günahlar nedeniyle toplum tarafından kınanan ve kötü tercihleriyle itibarsızlaşan biridir. Çünkü kötülük yapan birinin itibarını koruması ya da kötülüğün göz ardı edilmesi kötülüğe teşvik eden başka bir kötülüktür. Aynı şekilde kötü birinin ahirette övülüp ödüllendirilmesi de mümkün değildir. Mu'tezile'de mümin, övülen bir isim iken fâsık övgüyü hak etmeye verilen addır. Mevcut haliyle bu ismin övüleceği

¹⁶ İlgi için bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usulî'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/764; Maurice A. Pomerantz, "Mu'tazilî Theology in Practice: The Repentance (tawba) of Government Officials in the 4th/10th century", *A Common Rationality: Mutazilism in Islam and Judaism*, ed. Camilla Adang-Sabine Schmidtke-David Sklare (Würzburg: Ergon-Verlag GmbH, 2016), 464.

¹⁷ Kâdî'l-kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdülcebbar el-Hemedânî, *el-Muğnî fî-ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, thk. Muhammed Hıdır Nabha (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 2012), 11/55.

¹⁸ Kâdî Abdülcebbar, haramın rızık olarak kabul edilmesi durumunda Allah'ın takdiri, kazası ve taksimi şeklinde bir inancın zorunlu olacağını söyler. Fakat o, bu yönde haramı meşrulaştırıcı bir anlayışı, dinden çıkmanın sebebi olarak görür. Üstelik haramın rızık olarak kabul edilmesi durumunda hırsızın çaldığı mal, Allah'ın hükmü ve kararı olacaktır. İlahî hüküm ise bu durumda haramdan beslenen kişileri zâlim ya da hırsız olarak nitelemeyi mümkün kılmayacaktır. Ayrıntılı bilgi için bk. Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 11/61.

¹⁹ İsimler ve hükümler konusunda ayrıntılı bir izah için bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usulî'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/614-616, 620.

²⁰ İmanın diğerine etki ederek fayda sağlayan ameli yönünün izahı için bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usulî'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/768; Ayrıca bk. Seyyed Hossein Nasr, *Islamic Philosophy From Its Origin To The Present* (New York: State University of New York Press, 2006),123.

bir zaman dilimi de yoktur.²¹ Fakat burada fâsığın sürekli kötülükler yapmadığı iyilik ve ibadet türünden fiilleri de olduğu akla gelmektedir. Kâdî Abdülcebâr (öl. 415/1025), fâsığın taat türünde fiillerinin cezayı düşürmeyeceğini birkaç gerekçeyle izaha çalışır. Ona göre fâsığın iyilikleri masiyeti düşürme ya da cezayı geçici kılma hususunda etkili ise aynı şekilde kâfırların da iyilik türünde taat eylemleri vardır. Bu durumda onların da cezalarının geçici olması gerekir. Diğer taraftan kötü bir fiil tövbeyle ya da daha üst iyiliklerle telafi edilmedikçe sürekli kınanmaktadır. Eğer fâsığın taatleri masiyet nedeniyle hak edilen cezayı geçici kılmış olsaydı aynı şekilde kınama da geçici olması gerekirdi.²² Oysa insanlar (kamu vicdanı) kötü olan birini sürekli kınamış ve onların kabih fiillerine onay vermemişlerdir. Mu'tezile, dünyevî değerlerle uhrevî kaideler arasında ahlâkî bir bağ kurmaya çalışarak imanın içeriğini salt bireyle Allah arasında kalan bir mesele olmaktan çıkarıp sosyo-ahlakî ve hukukî yönleriyle kamusal bir nitelik kazandırmaya çalışmıştır. Böylece onlar, isimler ve hükümlere dair esasları, bütün insanları eşitleyen nesnel bir kaideye dönüştürerek herhangi birine ayrıcalık tanımayı mümkün görmemişlerdir. Fâil kim olursa olsun hak ettiği isme hükümler bitişir ve sosyal refaha zarar veren bir fiilin hükmü (dünya ve ahirette) övgü ya da ödül değildir.

Anlaşıldığı üzere Mu'tezilî teolojide yönetsel yozlaşmanın karşılığı "fısk" eylemidir.²³ Fâsık, bir yönetici ise görevi sürdürme ehliyeti ve göreviyle ilgili yetkileri sona erer. Mu'tezile bu tutumu sahabe icmaı olarak niteler ve İslâmî bir geleneğin parçası kabul eder. Çünkü bir yöneticinin suç ve günaha karışması, yasaları uygulaması önünde ciddi bir engel oluşturur. Üstelik adalet üzere yasaları koruması ve işleri yürütmesi zorlaşır. Bunun yanında fısk olan bir eylem, ihraç ya da görevden el çektirme gibi dışsal bir müdahale olmaksızın istifânın da nedenidir. Bu sebeple bir yöneticinin büyük bir günah işlemesi; küfr, ölüm, acz, delilik gibi görevi yürütmeye engel olan durumların oluşmasıdır. Açıkçası fısk, bir yöneticinin idare yetkisini, karar ve tasarruflarını hükmen sonlandıran kabih fiildir.²⁴ Mu'tezile nazarında kulun taatiyle elde ettiği mükâfatın tamamını geçersiz kılacak

²¹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhü'l-Usûli'l-Hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/620; Kâdî Abdülcebâr, *Fazlu'l-İtizâl*, thk. Fuad Seyyid (Kahire: y.y., 1986), 211.

²² Kâdî Abdülcebâr, *Şerhü'l-Usûli'l-Hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/578-580.

²³ Özel çıkarlar sağlamak amacıyla yasal ve ahlâkî normları ihlâl edici davranış ve eylemlerde bulunma anlamıyla yozlaşma, kamusal hizmet sunumunda ayrımcılık, nepotizm, siyasallaşma, rüşvet, yolsuzluk vb. durumların idârî sistemde yaygınlık kazanması halidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Erol Turan-Sefa Çetin-Ergin Bayrakdar, "Kamu Yönetiminde Kayırmacılık ve Yozlaşmanın Önlenmesinde Yetenek Yönetimi Yaklaşımının Değerlendirilmesi", *Türk İdare Dergisi* 489/91 (Aralık 2019), 290-291; Alan içi ayrıntılı bir izah için bk. Seyithan Can, "Sosyo-Siyasi Olayların Teolojik Söyleme Etkisi (Büyük Günah Meselesine Sosyo-Politik Bir Okuma Denemesi)", *İslâm ve Yorum III*, ed. Emine Güzel - Serkan Demir (Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2019), 2/487; Bireysel ve sosyal değişim ve dönüşümün yasaları için bk. Namık Kemal Okumuş, "Kur'an'da Değişim ve Dönüşümün Belirlenmiş Yasal Adımlarının Kelâmî Yorumu", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/2 (24) (Ağustos 2019), 440-467.

²⁴ Muhammed Ammâra, *el-Mu'tezile ve Müşkeletü'l-Hürriyyeti'l-İnsaniyye* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1986), 161-162; Kâdî Abdülcebâr'a göre bir imam (yönetici) adalet, hadler, insaf (hakkı gözetme), intisâf (eşitlikçi yaklaşım), malın (âdil) temini ve uygun şekilde sarf edilmesi gibi hukukun gereği yükümlükleri yerine getirmelidir. Fâsık ise bu tür sorumlulukların ifasında kendisine güvenilmeyen kimsedir. O, sahabe icmaı üzere fısk türünde bir ihlâlin vuku halinde imamın azledilmesi gerektiğini özellikle belirtir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî fi-ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, thk. Mahmud Muhammed Kâsım (Mısır: y.y., ts.), 20-1/202-203.

derecede cezayı gerektiren günahdır. Fâsık da cezanın hak edilmesini sağlayan gerekçelere sahip olan kimsedir.²⁵

Yetki sahibi biri, inanç ve ahlakî bileşenleriyle iman olgusuna aykırı kötü bir fiilde bulunduğu anda esasında dinin refah hedefini ihlâl eden bir günahkâr konumundadır. Bu nedenle yüce gaye olan refahın istikrarı için kötü olan fiilin etkisini azimle tersine çevirmelidir. Çünkü böyle biri, geçmişte işlediği suçlar nedeniyle hak edeceği kınama ve cezayı salt içsel bir tepkiyle ortadan kaldıramaz. Aynı zamanda bu eylemlerin dış dünyada bıraktığı izleri de silmelidir. Bedel ödemeksizin sözel ifadelerle işlenen suçlara özür (af) talebinde bulunma, Mu'tezile açısından geçerli bir tazmin (tövbe) değildir. Kâdî Abdülcebâr'a göre "yapılan kötülüğü hiç yapmamış gibi olmak" anlamıyla tövbe kötü fiillerin sonuçlarını tersine çevirmeden gerçekleştirilemez.²⁶ Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin (öl. 321/933) taraftarları tarafından benimsenen tövbe görüşünün ayrılmaz bir parçası da bireyin, işlenen tüm kötü eylemleri içsel pişmanlık kapsamına sokması gerektiği; işleri doğru şekilde düzeltme yükümlülüğü altında olduğu bilincinde olmasıdır. Dolayısıyla bireyin geçmiş eylemleri nedeniyle hak ettiği suçlama yalnızca vicdânî ret ile ortadan kaldırılamaz burada ahlâken iyinin tesisi de gereklidir.²⁷ Adl ilkesi gereğince birey, işlediği suçun sonuçlarını tersine çevirmek için çaba sarf etmelidir. Kamuya sirayet eden suçları kamudan gizlememe, itiraf ederek kamu bilgisine sunma, yasal tahkikatı talep etme, tazmin ve telâfi sürecine tabi olma bu çabanın unsurlarıdır.²⁸ Mu'tezile'ye göre fâsık, kamuya zarar veren geçişli günahlara tövbe etmezse mümin olmaktan çıkar. Fakat o, kâfir de olmaz. Ancak cehennem (ceza), günahkârların ahlakî düzeyleriyle orantılıdır. Kötünün fâili iyilerin hak ettiği menfaatleri hak edemez ve ilahî adalet, dünyada tövbeyle telâfi edilmeyen isâet türünde suçlara gerekli yaptırım zorunlu kılar. Böylece kötü birinin dünyevî alandaki hükmü (yergi) ile ahiretteki yargı (azap) eşitlenir ve birbirine zıt ahlakî karşılıkların varlığına imkân tanınmaz. O halde iyilik ve kötülüklerin iç içe geçtiği bir yaşamda insanın övgüye de layık olması nasıl izah edilebilir? Kâdî Abdülcebâr, iyiliklerle kötülükleri birbirine karışan kimselerin, vaîd ilkesine aykırı şekilde affedilebileceği düşüncesini doğru bulmaz. O, bu hususta: "Bir de, iyi davranışlarını kötü olanlarla karıştırdıktan sonra günahlarının farkında olan başkaları var. Allah'ın onların tövbelerini kabul etmesi umulabilir. Çünkü Allah, hiç şüphesiz, çok acıyıp esirgeyen gerçek bağışlayıcıdır"²⁹ ayetini delil getirir. Ona göre Allah, bu ayette, böylelerinin tövbesini kabul edeceğini ve onları bağışlayacağını bildirmiş değildir. Yalnızca tövbe yoluyla itiraf edip, telâfi yoluyla arınanları bağışlayacağını bildirmiştir.³⁰ Genel bir yaklaşımla Mu'tezile, kötülük ile iyiliğin karışımında iyiliklerin kötülükleri tolere edebileceği düşüncesini kabul etmez. Dünyevî alanda da bireylerin fiilleri suç unsuru oluşturuyorsa iyilikleri ya da konumları hesaba

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Maraz, "Mu'tezile'nin "El-Menzile Beyne'l-Menziletayn" Savunusu ve Doğuşu İle İlişkisi", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/1 (2016), 12-13.

²⁶ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/752.

²⁷ Sophia Vasalou, *Moral Agents and Their Deserts-The Character of Mu'tazilite Ethics* (London: Princeton University Press, 2008), 41.

²⁸ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/58; 750-752; Ayrıntılı bilgi için bk. Vasalou, *Moral Agents and Their Deserts*, 109.

²⁹ et-Tevbe 9/102.

³⁰ Kâdî Abdülcebâr, *Müteşâbihü'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Zerzur (Kahire: Dâru't-Turas, 1966), 416.

katılarak kötü fiilin göz ardı edilmesi beklenemez. Bu aynı zamanda adalete aykırı bir durumdur. Diğer açıdan insan doğası gereği sürekli kötülük de yapamaz. Ancak iyi ve faydalı olanı sürdürebilir; kötülükten vazgeçebilir. Bu vazgeçiş, fâil kim olursa olsun tövbe etmeyi dolayısıyla pişmanlık, azm, bedel ve telâfi süreçlerini gerekli kılar. Üstelik Allah'ın âdil bir şekilde sorumlu tutmaya devam edebilmesi için de insanlar arasında yasal eşitlik her hâlükârda korunmalıdır.

Mu'tezile, insan aklının adaletten anladığı şekliyle Allah'ın da zorunlu olarak adaletli olduğunu düşünür. Fâil kim olursa olsun bir başkasına iyi bir şekilde fayda veya (yarar kastıyla) zarar verdiğinde, kendisine adaletli olduğu ve yaptığının adl olduğu söylenir.³¹ Allah, aklın adaletsiz olduğunu bildiği bir şeyi emretmez. Fakat aklın adaletsiz olarak bildiği şeylerin sınırlı olduğunu Mu'tezile de kabul eder. Buna göre Allah (kudret ve bilgisiyle) çalmayı emredebilir³², ancak haksızca çalmayı emredemez.³³ Çünkü birinci duruma makul nedenler ileri sürülebilir; fakat diğeri ahlak ve yasa dışı bir istek olacaktır. Şu halde dinî görünümü ve eskatolojik çağrışımları ne olursa olsun, iman meselesine ilişkin tartışmaların arkasında, insan davranışına dayalı ahlâkî hükümlerin meşruiyetine ilişkin varsayımlar yatar. Çünkü iman konusu, "büyük günah" meselesinin bir şeklidir. Mürtekeb-i kebîre sadece Allah'a karşı suç işleyen, açıkça yazılı dinî hükümlere uymayan kişi değildir. O, aynı zamanda başkalarına karşı yanlış yapan, insan hak ve onurunu ihlâl eden biridir. Dolayısıyla "büyük günah ve iman sorunu", özünde bir ahlâk sorundur.³⁴ Çünkü bir dinin insana sunduğu ideal ve olanakların gerçekleşme oranı bu ahlâkî düzeye gösterilen hassasiyetle ilişkilidir. Yetkilerin, görevlerin ve sorumlulukların ciddiye alınmaması ise bir anlamda dinin hedeflerinin (ahlâk) ihlâl edilmesidir.

Mu'tezile, insanın menfaatini merkeze alarak akıl ekseninde Allah'ın adaletini izaha çalışır. Kâdî Abdülcebâr'ın adaleti, "başkasının hakkını tam olarak vermek ve başkasına ait olanı da ondan almak" şeklinde izah etmesi, mülkiyet mefhumu açısından yasal bir kâidedir. Çünkü adl, kişilerin hak ettiklerinden daha fazlasına sahip olmalarına (çıkart birlikteliği) engel oluşturduğu gibi hakların gerçek sahiplerine ulaştırılması (liyâkat/uygunluk ilkesi) için ahlâkî ölçüttür. Öyleyse Mu'tezile'nin adalet mefhumu, iki esasa işaret etmektedir. Birincisi, diğeriyle ilişkili olması; ikincisi de kamu yararını gözetmesidir. Böylelikle onlar, geniş bir çerçeve çizerek adaletin muhtevasını kişisel yarardan ayırarak "ben" yerine "biz" ve "başkası" kavramları etrafında bir işlerlik katmışlardır. Bu nedenle adalet, başkasının hakkını vermek ancak başkasına ait olanı ondan almakla tamamlanır.³⁵ Mu'tezile'nin başkasını yani kamuyu kapsayan adalet anlayışı, fayda ve zararı kesin olarak belirlemenin ölçütüdür. Dolayısıyla bir fiilin adl vasfıyla

³¹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/8.

³² Muhtemelen zarûret halinde yasak olan bazı fiillerin yapılması durumuna işaret edilmektedir.

³³ Hajj Muhammad Legenhausen, "Religious Ethics and Moral Realism", *Rebelatory Ethics* 9 (2015), 23.

³⁴ Mariam al-Attar, *Islamic Ethics Divine Command Theory in Arabo-Islamic Thought* (New York: Routledge Taylor&Francis e-Library, 2010), 27.

³⁵ Mu'tezile'de Allah, yanlış yerde olmaktan uzaktır ve O'nun insana adaletsizlik yapması imkânsızdır. Böylece adalet mefhumu rahmetten daha üst bir mertebede konumlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Kâdî Abdülcebâr, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 1/214.

nitelenmesi ancak bir başkasına etkisiyle mümkündür. Buna göre bir kimsenin kendi menfaati ya da bir zararı kendisinden uzaklaştırmak için eylemde bulunması adl olarak nitelenemez.³⁶ Âdil fiil, kişinin başka insanların yararına tercih edip, kendi menfaatini gözetmediği davranışlardır. Yönetici konumunda olan birinin âdil niteliğiyle anılması ise kimse aleyhinde haksız bir karar vermemesi ve kimseyi bir konuda kayırmamış olmasıdır.³⁷ Diğer taraftan adl ilkesi aynı zamanda hesap verebilir olmayı da kapsar. Bu bakımdan kendilerine yetki verilen şahıslar, sorumluluklar doğrultusunda yasal ve etik değerlendirilmelere tabi tutulur.³⁸ Hesap verebilme, açıklamada bulunma, cevaplar sunma, sorgulama, yapılacak hataları düzeltme ve uygulanacak yaptırımları kabullenme etik değerlendirmenin yapıcı unsurlarıdır.³⁹ Yetki sahipleri yasaya uygun hareket etme noktasında hukukî; kaynakların rasyonel kullanımı hususunda mali; işin gereği olan faaliyetlerin amaç ve hedeflere uygunluğu ölçüsünde performans odaklı; liyakati ve dürüstlüğü sağlama, kamu yetkisini kullananların davranışlarına standartlar getirme yönünden etik ilke ve erdemler üzere hesap verebilir olmalıdır.⁴⁰ Toplumun bütün fertlerinin iş birliği içerisinde etik değerlere ve yasal müeyyidelere bağlılık göstermesi bireysel ve sosyal refah için önemlidir.

İnsanların refahı, tamamen iş birliği yapma derecesine bağlıdır. İş birliğine dayalı sosyal etiğe herkesin katılması gerekir ve bundan kaçmaya asla izin yoktur. Suç işleyen insanlar teslim olarak üzerlerine düşeni yapmak zorundadır.⁴¹ İş birliği ilkesince, günah işleyenler suçlarıyla vicdanlarında hesaplaşmalı, günahların diğerlerine olumsuz etkisini telâfi için çaba sarf etmeli, yasalar da suçu ve suçluyu korumamalıdır. Bu sebeple Mu'tezile, ahlâkî ve hukukî suçlara cezaî müeyyidenin uygulanabilmesi için öncelikle âdil bir idarecinin varlığını şart koşar. Dolayısıyla zulme ve haksızlığa karşı işbirliğine dayalı ilkesel duruşu, Mu'tezile zorunlu bir eylem olarak görür. Çünkü insan, doğası gereği iş birliğine ihtiyaç duyan bir varlıktır. Allah da haksız davranış sergileme yetisini sınırlamak için insanı zayıf ve başkalarıyla iş birliğine muhtaç şekilde yaratmıştır. İş birliği olmadan bir toplum, adaletsizliği (zulüm) yenemez ve ideal adalete erişemez. Toplumsal iş birliği olmadan, güçlüler zayıfların haklarını ihlâl etmeye her daim muktedirdir. İnsanlar, iş birliği yaparak güçlüleri dizginleyebilir ve zayıfların haklarını koruyabilir. Üstelik insanların birbirine ihtiyaç duyması için Allah onları farklı özelliklerde yaratmıştır. İnsanların farklı yetenekleri, zayıflıkları ve sınırlılıkları, adaleti tesisi etmek için daha fazla bir araya gelme eğilimlerini artırır. Toplum fertleri akıllarını ve ilahî rehberliği uyum içerisinde kullanırsa daha yüksek bir adalete ve ahlâkî davranış seviyesine ulaşabilir. Buna göre bir yönetici, adalet standardını en üst düzeye çıkarmak için halkla iş birliğini pekiştirecek bir sözleşme

³⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 1/214; 2/8-10; Ayrıca bk. Necah Muhsin, *el-Fikrû's-siyâsiyyi inde'l-Mu'tezile* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1996), 210.

³⁷ Haddurî, *İslam'da Adalet Kavramı*, 66

³⁸ Serdar Kenan Gül, "Kamu Yönetiminde ve Güvenlik Hizmetlerinde Hesap Verebilirlik", *Polis Bilimler Dergisi* 10/4 (2008), 73.

³⁹ Bilal Eryılmaz-Hale Biricikoğlu. "Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik ve Etik". *İş Ahlakı Dergisi* 4/7 (2011), 22-23.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Eryılmaz- Biricikoğlu, "Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik ve Etik", 25-27.

⁴¹ Patricia Crone, "Ninth-Century Muslim Anarchist", *Oxford University Press on Behalf of The Past and Present Society* 167 (May, 2000), 16.

yoluyla iktidarı yürütmelidir.⁴² Mu'tezile'ye göre bir yönetici, hem şahsen hem de fiil ve tasarruflarında âdil olmalıdır. Kanunların uygulanmasında adaleti gözetmeli ve devletin maliyesinden sorumlu olduğu için de güvenilen biri olmalıdır. Fakat adalet vasfına sahip olmadığı halde görevini sürdürmede ısrar ederse bu durum sadece yeni adaletsizliklerin ve haksızlıkların oluşması demektir.⁴³ Çünkü adaletsizlik, adaletin zıddı olan her şeydir. Adaletsizlik/zulüm, şeyleri ait olmadığı yere koymak olduğuna göre bir şeyi olması gereken yerin dışında bir yere yerleştirmektir. Bu da bir mevkiyi/işî kötüye kullanmak veya (bilerek ve isteyerek) yanlış yapmaktır. Bir iş ya da durumda sınırı aşmak, zarar ve kayba yol açmaktır. Doğru olandan sapmak, doğru olana inanmamak (ya da inanır görünmek) veya doğru olduğunu bilerek yanlış üzere hareket etmektir.

Mu'tezile açısından fısk, bu nedenle bir yöneticinin görevi sürdürmesinin önünde yasal/ahlâkî bir engeldir. Çünkü sosyal uyum ve güveni sağlayan iş birliği ilkesi ihlâl edilmiştir. Diğer bir ifadeyle bir yöneticinin görevini yürütme ehliyetinin artık sona ermesidir. Olumlu yönü ise yetki sahibine yanlış karar ve fiillerinin telâfisi için yeni bir fırsat tanınmasıdır. Ancak bu fırsat, yetkiden doğan zararların telâfi ve tazmin koşulunu göz ardı etmek için değildir. Her birey kendi karar ve tasarruflarıyla yüzleşip gerekli iyileşmeyi sağlayabilmelidir. Bu anlayış, ferdî adaletten bütün kurum ve unsurlarıyla sosyal adalete geçişin yasal kriteridir.⁴⁴ Aksi halde sosyal güven ve uzlaşının zedelenmesi, denetim ve kontrolün kamu hukuku aleyhine göz ardı edilmesi kaçınılmaz bir durumdur. Diğer taraftan otoriter ve denetimsiz her güç, insanları boyun eğdirmek için doğruluk ve adalet gibi temel ahlâkî ilkeleri göz ardı edebilir. Dinî ya da politik bir despotizm, insanî alanda ciddi tavizlerin verilmesine neden oluşturabilir. Üstelik varlığını ilahî bir otoriteye dayandıran her ideoloji, fikir ya da grubun varacağı nihâî yer, insan hak ve onurunun çiğnenmesi olacaktır. Bu nedenle Mu'tezile ekolü, siyasi alanı, metafizik yetki bağlamından çıkarma idealiyle ahlâkî bir sistem inşa etmeyi hedeflemiştir. Onlara göre dinî, ahlâkî veya yasal bir kısıtlama yoksa güçlü kişi ya da grupların zayıf olanlara karşı denetimsiz yetki kullanması imkân dâhilindedir. Mutlak bir gücün dinî ve hukukî yasalara itaat edip bağlılık göstermesi kolay da değildir. Bu nedenle Mu'tezile, bir yöneticinin (imam) Allah'ın halifesi konumunda olmadığını, eşit ve dengi olan insanların sadece emîri olduğunu özellikle belirtir. Buna göre bir yönetici, Allah ile kurulan ilişkide bir ayrıcalığa sahip değildir. O, sadece Müslüman toplumun işleri yürütmeye vekâlet eden biridir. Her karar ve tasarrufuyla da topluma karşı sorumludur.⁴⁵ Dolayısıyla kamu adına yöneten herkes kamuya hesap vermek zorundadır. Zira İslam, özel ve kamu arasında bir ayrıma müsaade etmez ve kuralların her koşulda geçerliliğini savunur. Bu konuda istisnâî bir konum ya da taraf yoktur. Çünkü hiçbir insan, doğası ya da statüsü gereği masum değildir. Özellikle suç

⁴² Bu pasajla ilintili olarak Mâverdi (ö. 450/1058) ve İbn Ebû'r-Rebî (ö. 688/1289) iş birliğini, adaletin ve refah içerisinde yaşamının temel koşulu kabul ederler. Ayrıntılı bilgi için bk. Abou el-Fadl, "Islam and the Challenge of Democratic Commitment", 38-39.

⁴³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/242, 690; Ayrıca bk. Salem, *Islamic Political Thought: Revisiting a Rationalist Tradition*, 92-93.

⁴⁴ Ahmed Emîn, *Feyzü'l-Hâtir* (Kahire: Müessesetü Hindawî, 2017), 6/297.

⁴⁵ Bir yöneticinin (imam) görevlerinin izahı için bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/690; Ayrıca bk. Muhammed Ammâra, *el-İslam ve felsefetü'l-hüküm* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1989), 423.

ve günaha girme riski yüksek olan görevler daima vicdânî ve yasal denetim mekanizmasının muhatabıdır. Kamu hukuku söz konusu olduğunda birey, göreve ilişkin kendi iç muhasebesini sürekli yapmalıdır. Alınan karar ve fiillerin kontrol ve denetimi yapılmalı kamu menfaatinin muhafazası için aldatıcı uhrevî çözümler devreye sokulmamalıdır. Çünkü tövbe öncelikle dünyevî hukukun konusudur. Allah ve insanla bozulan ilişkinin yeniden tesisi için iyileşme ve gelişme dünyada sağlanmalıdır. Zira Müslümanların erken tarihinde büyük günah tartışmalarında tövbe dışında alternatif bir kurtuluş şeklinin gündeme gelmemesi manidardır. Tövbe, yasal yaptırım anlamıyla suçun ve oluşan zararların öncelikle tazmin ve telâfisini zorunlu kılar. Bu kaide, Mürcie gibi istisnâî gruplar olsa da suç ve günahların örtbas edilmesi ya da ertelenmesi gibi bir düşünceye imkân tanımaz. Fısk olan suç, günahkârı cemaatin dışına atmaz fakat bozulan iş birliğinin yeniden tesisi için arınma imkânını gerekli kılar. Burada Hâriciler'in aksine toplumun dışına atılmama gerekçesini anlamak zor değildir. Çünkü her sorumluluk aynı zamanda hesap verebilir olmayı beraberinde getirir. Kamu adına yönetenler de yetki ve tasarruflarıyla kamuya hesap vermek zorundadır. Daha doğrusu kamuya yeniden uzlaşma için gerekli düzenleyici ve iyileştirici tasarruflara açık olmalıdır. Kaldı ki büyük günah tartışmalarında tövbeyi zorunlu kılan suçların kamusal nitelikli olduğu da hatırlanmalıdır.

Büyük günah tartışmalarının filizlendiği erken dönemde Vâsıl b. Atâ (öl. 131/748) el-menzile beyne'l-menziileteyn ilkesini izah ederken imanın tek bir sıfat olmadığını, iyi niteliklerden (hayr olan hasletler) müteşekkil değerler bütünü olduğunu özellikle vurgulamıştı. Bu doğrultuda bir şahsa iman izafe edilebilir ya da onda bir iman bulunmadığı söylenebilir. İyi hasletler (iman-amel) bir kişide bütünlük oluşturduğunda 'mümin' ismi ve buna bağlı hüküm geçerlilik kazanır. Bu hasletlerden yoksun olan kişi ise her yönden kâfir ismini hak eder. Ancak bu hasletlerden bazısı diğer bazılarından ayrışır ve onlarla çelişirse mutlak manada mümin ya da kâfir ismi nispet edilemez. Büyük bir günahın varlığı halinde var olan iman şehadeti ve yaşam süresince yapılan diğer iyilikler kişiyi vasatta bırakır. Bu durumda tövbe edip kötü olan hasletleri telâfi etmeden gerçekleşen ölüm, hafifletilmiş ebedî bir azabı gerekli kılan fâsıklık hükmüyle tecelli eder.⁴⁶ Buna göre büyük günah, salt inanca dayalı güven istikrarını sona erdirdiği için suç ve hatalara kayıtsızlığa/aldırmazlığa imkân tanınmaz. Hiç kimse aldatıcı bir güven hissine kapılarak iman fiiline günahın cezasını arındırıcı bir işlev yükleyemez. Bu nedenle Hâkim el-Cüşemî (öl. 494/1101) fâsığın ebedî bir azabın olmadığı yönünde inancının onu kötülüğe teşvik etmek olduğunu düşünür. Burada asıl sorun, iman eden ve bir takım ibadetleri yerine getiren fakat bunun yanında katledip, zulmeden, zina yapan, iftira atan, hırsızlık ve yolsuzluk suçuna karışan bir günahkârın durumunun ne olacağıdır? Hâkim el-Cüşemî 'ye göre bu türden günahları işleyen birinin imanı, hadleri nasıl düşürmüyor ise hak edilen cezayı da düşürmez.⁴⁷ Şu halde Mu'tezilî düşüncede günahın cezasını düşüren

⁴⁶ Zeki Necîb Mahmûd, *el-Ma'kul ve'l-lâ-ma'kul* (Beirut: Dâru's-Şurûk, ts.), 70-71.

⁴⁷ Muhammed b. Kerrâme el-Hâkim el-Cüşemî, *Tahkîmu'l-ukûl fi-tashîhi'l-usûl*, (San'a: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 2008), 213.

iman değil, sahih bir tövbedir. Bu da onarıcı ve düzenleyici fiillerin bireyin yaşamında var olması demektir.

Mu'tezile açısından fâsık, sorumlu davranmaktan kaçınıp, dinî ve ahlakî yükümlülükleri ihlâl eden, sosyal güven ve huzuru bozan birisidir. İnsanın doğasına aykırı şekilde (geçişli) kötülükler neden olmuştur ve topluma yeniden katılım ancak kötü fiillerin (zarar) etkisini izale etmekle mümkündür. Toplumun bir ferdi olsa da sosyal uzlaş ve barışı ihlâl ettiği için gerekli düzenleyici kaideleri (nedm ve azm) yerine getirmelidir. Aksi halde el-menzile'de kalış, dünyevî ve uhrevî hükmün ortak noktasını oluşturur. Buna göre iyi olmayan ve fiiliyle övülmeyen biri, ahlakî ve hukukî yasaların geçerli olduğu bir alanda mevcut haliyle yer alamaz. Kötü fiil telâfi edilmedikçe fâil iyi biri olamaz ve kamu hukukunu muhafaza edemez. Şu durumda günahkârın orta konumu, insanın ahlakî statüsünü, dünyevî konumunu ve ahirette hak ettiği ödül veya cezayı belirlemede önemli bir faktördür. Bunun aksine Mürcie, yasaları ihlâl edip haddi aşan bir yöneticinin buna rağmen mümin kalabildiğini ileri sürer. Fakat kâfir olursa onun görevini yürütmesi artık imkânsızdır. Mu'tezile açısından fâsık eylemi güvene dayalı kamusal görevleri sona erdirir. Çünkü fâsık; adaleti, barışı ve bir arada güven içerisinde yaşama kaidesi olan iş birliği ilkesini ihlâl etmiştir. Karar ya da tasarruflarıyla ahlakî kural ve kâidelerin dışına çıkarak uzlaş/barış içerisinde adalet üzere yaşamın ilkelerine aykırı davranmıştır. Var olanı güveni kötüye kullanıp kendi ya da grubunun çıkarları doğrultusunda kamuya ait hakları ihlâl etmekle insan onurunu çiğnemiştir. Bu da görevle ilgili sorumluluk ve hesap verme sürecinin yasal ve ahlakî başlangıcıdır. Tövbe doktrininde Allah'a karşı işlenen suçlar için nedm (samimi pişmanlık) ve azm (kararlı vazgeçiş) yeterli iken; diğerine karşı yapılan haksızlık ve kötülüklerde tazmin için çaba sarf etmek, oluşan zararı telafi etmek yasal bir süreçtir.⁴⁸

Gerek Mürcie gerekse de Haricîler aynı zeminde ve kendilerine uygun farklı politik sonuçlara ulaşmış olduklarından bir anlamda siyasi konum ve çıkarlarını önemsemişlerdir. Haricîler, iman tanımını, kendileri dışında herkesi dışarıda bırakacak şekilde daraltarak tüm muhalifleri cehenneme mahkûm etme üzerine bina ederken; toplumun birliğini güçlendirmeyi amaçlayan Mürcie ise iman tanımını, günahkârları ve adaletsiz yöneticileri bile kapsayacak şekilde genişleterek tüm inananları cennete gönderme üzerine kurgulamıştı. İlki, kendilerinin tek gerçek mümin olduğuna inandığından muhaliflerini kâfir olarak suçluyordu. Hatta Ezârika gibi bazıları, muhalif gördüklerini ümmetten dışlayıp kâfir olduğuna inandıkları kişileri de merhametsizce katletti. Dahası ilahî yargıların tam bilgisine kendilerinin sahip olduğuna inanmışlardı. Mürcie ise tek geçerli hükmün ilahî karar olduğuna inanıyordu. Bu düşünce onları, insanları fiilleri nedeniyle

⁴⁸ Zarar veren kötü bir fiilin neticesinde başka zararlar da oluşmuşsa bireyin ikinci fiil için de tövbe edip zararı telafi etmesi gerekir. Bunun anlamı kötülüğün ardışık pek çok kötülüğü var edebilmesidir. Kamusal bir ihlâl, birbiriyle ilişkili diğer zarar ve kötülükler kaynaklık edebilme özelliğine sahiptir. Kötülüğe pişmanlık daima geçmiş tasarrufları kapsar. Gelecekte olması muhtemel hatalar için tövbe fiili mümkün değildir. Tövbe kötü bir fiilin geçmişe dönük zararlarının izale edilmesi için gayret göstermektir. Geçmiş zihinden silmek değil; geçmişle yüzleşip onarıcı ve yapıcı kararlar almaktır. Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, 14/416, 427-428; Ayrıca bk. Pomerantz, "Mu'tazili Theology in Practice", 480.

yargılamaktan kaçınmak gerektiği sonucuna götürdü. Bu nedenle yozlaşmış bir yöneticinin liderliği bile kabul edilmeliydi. Çünkü o, hâlâ bir mümin olabilir ve sonunda cennete gidebilirdi. Onlara göre ilahî kriterler bilinemez olduğundan nihaî hükmü Allah'a ertelemek en makul olan yoldu. Allah, onun cennete gitmesine izin verecekse, bireyler onları yargılamamalı veya ona karşı harekete geçmemeliydi. Önemli olan ilahî karar olduğundan bu hüküm, günahı ne olursa olsun bir yöneticiye tavizkâr miktarda koruma sağlıyordu.⁴⁹ Politik ircâ anlayışına göre iman, kişinin fiillerinde veya karakterinde mutlak surette tecelli eden bir ilke değildi. Bu nedenle mümin olarak kaldığı sürece bir fâsığın yönetim hakkını elinden alacak ve kararlarını sorgulayacak bir güce her zaman olanak tanımıyordu.

Vâsıl b. Atâ, esmâ ve ahkâmın içeriğine fâsık söylemiyle makul bir katkı sağlasa da bu isim, Hasan-ı Basrî'nin (öl. 110/728) münafık görüşünden önemli ölçüde farklıydı. Vâsıl, büyük günah işleyen mümin, kâfir veya münafık değil, fâsık olduğunu savundu. Münâfık, büyük günahkârın durumunda olmayan, küfrünü gizleyen ve müslüman gibi davranan kimseye verilen bir isimdi. Küfrünü sakladığı için ona kâfir muamelesi yapılamayacağı gibi onu suçlamak da imkânsızdı. Ayrıca münâfıkların sosyal, siyasi ve dinî statüleri mümininkinden farklı da olamayacaktı. Vâsıl'ın katkısı ise ahlaken sorunlu olan kişi için ayrı bir kategori getirilmesinde ve ona belirli bir isim ve ahlakî bir yargı verilmesinde gizliydi. Fâsık, bu dünyada aşağılanmayı, suçlanmayı ve yasal olarak cezalandırılmayı hak eden kişidir. Tövbe etmeden ölürse hükmü, bir kâfirden ve müminden farklıdır. Dünyada iken kötülüğü ya da suçu telafi etmediği için sürekli kötü biri olarak daimî fakat daha hafif bir azaba maruz kalacaktır. Sonsuzluk içerisinde onu iyi yapan bir an olamayacağı için de azabı sürekli olacaktır. Çünkü Mu'tezilî düşüncede dünyada kötü olarak bilinen bir kimsenin ahirette şefaathat gibi kararlarla iyiye dönüşmesi ve ödüllendirilmesi adaletle aykırıdır. Bu, dünyada kötü birinin fiillerini övmek ve ona destekçiler/yardımcılar bulmakla eşdeğer bir tutumdur. Bunun aksine Mürcie'nin anlayışında sonsuzluk içerisinde azap ne kadar fazla olursa olsun süreli olduğundan yine de kısadır. Mu'tezile, vahyin nihai amacının insanların refahı olduğunu vurgulamakta olabildiğince ısrarcıdır. İnsan onuru ve refahı salt vicdânî bir mesele de değildir. Dinin amacı insanın refahı olduğundan, insanın kaderini belirleyen ve mutluluğuna katkıda bulunan tüm ahlakî ve yasal değerleri içermesi gereken iman, Kur'an'da emredilmiştir. Dolayısıyla Mu'tezile'ye göre salih amel, imanın aslî unsurları veya ahlakî tezahürlerinden başka bir şey değildir.⁵⁰

Vâsıl b. Atâ'yı, Hasan-ı Basrî gibi büyük günahkârı münafık olarak niteleyip bırakmak yerine yaptırımı gerektiren bir kanaate iten husus, "suç, cezayı gerektirir" ve "fiillerin yasal karşılıkları vardır" ilkesi doğrultusunda adaleti vurgulayan hükümleri Hasan-ı Basrî'nin yeterince dikkate almadığı inancıydı. Çünkü bir kimse münafık olduğunu açıkça beyan etmedikçe mümin ismiyle hakkındaki hüküm geçerliliğini

⁴⁹ Attar, *Islamic Ethics Divine Command Theory in Arabo-Islamic Thought*, 40.

⁵⁰ İman-amel bütünlüğü hakkında detaylı bilgi için bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûlî'l-İhamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/628; Ayrıca bk. Attar, *Islamic Ethics Divine Command Theory in Arabo-Islamic Thought*, 61.

sürdürmekteydi. Bu nedenle Vâsıl'ın gözünde Hasan-ı Basrî ve ircâ savunucuları, fâsığı sorumluluktan azade kılmışlar ve siyasi adalet prensibini kenara itmişlerdi. Vâsıl'a göre bu politik manevra, vahye ve şeriata aykırı olan ve dahası ahlaksızlık ve yozlaşmayı besleyen bir tavidir. Vâsıl'ın adalet konusuna katkısı ise gerek üstadı gerekse de Mürcie tarafından ihmal edilen "karşılıklık ilkesine dayalı" adaleti benimsemesiydi. Yani büyük bir suç, -ister yönetici ister sıradan biri- fâili kim olursa olsun yasal müeyyideyi gerekli kılmaktaydı. Suçtan arınmadığı sürece suçun fâili (mümin ismiyle) övülemez ve güvene dayalı görevleri icrâ edemezdi. Öyle ki suç ve günaha tövbe, görevin ifâsını değil, itiraf ve istifayı zorunlu kılmaktaydı. İkinci bir katkısı da siyasi adalet konusunda bir soruna çağdaşlarından daha geçerli ve ikna edici bir cevap vererek, kendisinden sonraki âlimlerin adaletin genel manasını ondan daha ayrıntılı bir biçimde irdelemelerine zemin hazırlamasıydı.⁵¹ En nihayetinde Mu'tezile açısından tövbe edilmeyen büyük bir günahın cezaıyla sonuçlanması Allah'ın adaletine olan güvenlerine dayanmaktaydı.

2. Tövbenin Ahlakî ve Hukukî Bileşenleri

Tövbe, hem insan ilişkilerinde hem de insanın Allah'la olan ilişkisinde etik davranışı yapılandıran temel İslâmî kâidedir. İslâm'da imanın, hukukun ve dindarlığın temel taşıdır ve ahlakî davranış için önemli bir araçtır.⁵² Rassool'a göre İslâmî içeriğiyle tövbe, ardışık beş hareketin birlikteliğinden oluşan bir süreçtir. 1. Günah veya kabahatin tanınması/tanımlanması 2. Günah veya kötü davranıştan kaçınılması 3. Samimi pişmanlık gösterilmesi 4. Değişiklik kararı ve bu kararın uygulanması 5. Oluşan değişimin sürdürülmesi.⁵³ Kâdî Abdülcebbâr'a göre de tövbe, cezalandırılmayı ve hak edilen kınamayı kaldıran fiilin adıdır. İ'tizar (özür beyanı) ise ortak işlevi gereği tövbeyle ismen farklı olsa da cins itibarıyla benzerdir. Her iki fiil de hak edilen kınama ve cezanın izale edilmesi işlevini görür.⁵⁴ Kâdî Abdülcebbâr ayrıca aklî yönden tövbeyi, kendisiyle telâfinin gerçekleştiği şey olarak açıklar.⁵⁵ Aynı zamanda özür dilemenin iki amacı olduğunu, her iki amacın da aynı zamanda tövbenin gayesine işaret ettiğini belirtir. 1. İ'tizar ile bir kimsenin kendisinden zararı uzaklaştırması sağlanır. 2. Bir başkasının uğrayacağı zarar engellenmiş olur.⁵⁶ Ona göre İ'tizarı aklen hasen kılan yön, tazmin ve bedeli gerektirmesidir. Tazmin gerektiren bir durum söz konusu olduğunda suçun affedilmesi veya yalnızca özür beyanı kabihtir.⁵⁷ Buna göre İ'tizarın iki türünden söz edilebilir. İlki, itirafın yer almadığı özürdür ki bu tövbeye aykırıdır. Diğer de itirafın yer aldığı ve tövbenin gerçekleştiği özürdür.⁵⁸ İ'tizar, bir kimsenin bir başkasına intikal eden haktan

⁵¹ Haddurî, *İslâm'da Adalet Kavramı*, 55-56.

⁵² Abdullah, "The Role of tawba (Repentance) in Social Work with Muslim Clients", 235.

⁵³ Hussein Rassool, "Sins Tawbah and The Process of Change", *International Journal of Islamic Psychology* 4/1 (2021), 30; Karşılaştırma için bk. Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhü'l-Usûl'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/750-754.

⁵⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 14/316; Mu'tezile'nin tövbe konusuna yaklaşımını takip için ayrıca bk. Salih Sabri Yavuz, "Tevbenin İtizali Yorumu", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/1 (Şubat 2010), 7-22.

⁵⁵ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 14/294.

⁵⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 14/299

⁵⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 14/296-297.

⁵⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Medâricü's-Sâlikin*, thk. Muhammed el-Mu'tasım Billah el-Bağdadî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Azli, 2003), 1/202.

dolayı pişmanlık ve kararlılığını gösterip bunu beyan etmesidir. Oluşan zararın tazmini için gerekli yasal prosedürün uygulanması talebidir. Tazmin ya da telâfi olmaksızın i'tizar meşrû değildir. Çünkü telâfi gerektiren bir durum oluştuğunda sadece sözel özür iletisi, kötülük yapılanın aleyhinedir. Mazur görülmeyi isteme veya helallik talep etme ise kötülük yapanın lehinedir. Zira hak sahibinin zararı telafi edilmezken; kötülük yapan tazmin zararından kurtulmuştur. Öyleyse haram olduğu bilinen bir şeyin talep üzere helale dönüşmesi mümkün değildir.⁵⁹

Buna göre tövbenin pratik boyutu şu esasları kapsar: 1. Suçun varlığını önemsemek 2. Günahlara pişmanlık duymak. 3. Suçtan etkilenen insanlardan özür dileyip telafi için çaba harcamak ve kararlı tutumu sürdürmek. Görüldüğü üzere başkalarına karşı işlenen suçlara kişiden özür (telâfi) dilemeyi gerektiren bir ahlâkî boyut da eklenmektedir. Çünkü mağdur olan kişinin bağışlaması, Allah'ın affını güvence altına almada önemli bir faktördür. Ayrıca bir kişiye ya da kamuya yönelik bir ihlâl, ahlâkî ve hukukî boyutuyla başkalarına zarar vermeyi yasaklayan Allah'a karşı işlenmiş bir suç hüviyetindedir. Allah'ın hukukunu ihlâl, insana ait hakların çiğnenmesi olduğundan tövbeyle bu hakların hak sahiplerine iade kaideleri yürürlük kazanmaktadır.⁶⁰

Tövbe eden için de iki durum söz konusudur. 1. Tek başına tövbe etmenin yeterli olduğu durumlar: Bir fiil kabih ise ve diğerine etki edecek (müteaddî) bir niteliğe sahip değilse bu durumda tövbe tek başına yeterlidir. Örneğin cehalet ya da kabih bir fiile azmetmek bu türdendir. Fakat küfür veya dalâlet içerisinde olan biri, bu inancını sürdürmeye devam ederse tövbeyle beraber şüphe de kendisine vâcib olur. 2. Kötü olan fiilin diğerine etki eden bir geçişliliğe sahip olması. Bir başkasına zulüm etmek ya da kötülük (isâet) yapmak bu türdendir. Bu durumda tövbeyle birlikte bazı yaptırımlar da gerekli hale gelmektedir. Geçişli günahlarda: a. Diğerinin hakkı aynıyla teslim edilmelidir. b. Malî bir zarar söz konusu ise yasal karşılık yani tazmin yerine getirilmelidir. c. Kararlılık ve samimi arınma için benzeri eylemden kaçınılmalıdır. d. Helalleşme ve özür beyanı gerçekleşmelidir.⁶¹ Kur'an'ın: "Ama daha sonra tövbe edip kendilerini düzeltenler hariç tutulacaktır: Zira Allah, çok affedicidir, rahmet kaynağıdır"⁶² buyruğu bu maddeleri destekler mahiyettedir. Kâdî Abdülcebâr'a göre ayette yer alan doğruluk üzere olma kaidesi, tek başına tövbenin yeterli olmayacağını kanıttır. Tövbeyle birlikte iyileştirici ve düzenleyici davranışlar da gerçekleşmelidir.⁶³

Tövbe, insanın kendisini ve davranışlarını geliştirip iyileştirmek için varlığı zorunlu bir takım kurallardan oluşur. Bu bağlamda Zemahşerî (öl. 538/1144) ve ayrıca İbnü'l-Melâhimî (öl. 536/1141), Hz. Ali'ye atfla tövbenin altı aşamasından söz eder: 1. Geçmişte yapılan pişmanlık 2. Benzeri kötülüğe tekrar dönmeme konusunda kararlılık 3. Allah'a kavuşacağı güne kadar hak sahiplerinin haklarını gözetmek 4. Bütün yükümlülükleri

⁵⁹ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî*, 14/296-297.

⁶⁰ Abdullah, "The Role of Tawba (Repentance) in Social Work with Muslim Clients", 236-237; Karşılaştırma için bk. Kâdî Abdülcebâr, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/762-764.

⁶¹ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî*, 14/405; Kâdî Abdülcebâr, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/56.

⁶² Âl-i İmrân 3/89.

⁶³ Kâdî Abdülcebâr, *Müteşâbihü'l-Kur'an*, 592.

yerine getirmeye gayret etmek 5. Haramla beslenmiş bedeni, bir deri bir kemik kalıncaya kadar hüznle eritmek. İbnü'l-Melâhimî, bu davranışın, tövbenin şartı olduğu noktasında şüphesini gizlemez. Fakat böyle bir arınma yolu tercih edilecekse yapılmasında bir beis de görmez. Onun kastı, günaha yönelik vicdânî reddin devam etmesidir. 6. Beden, günahın lezzetini tattığı gibi taatin acı yönünü de tatmalıdır.⁶⁴ Benzer yaklaşımla Ressî (öl. 246/860), tövbenin şartlarını, geçmişe pişmanlık; kalp ve lisan ile istiğfar; benzeri bir fiile dönmeme kararlılığı ve bu konuda ısrarcı olma şeklinde tespit eder.⁶⁵

Bir şahıs bir başkasına kötülük eder (isâet) sonra i'tizar gerçekleşmeden tövbe ederek Allah'a yönelirse bu kötülük nedeniyle tövbe kabul edilir mi? Ya da tam tersi kötülük yapılan şahıstan özür dilenir fakat tövbe edilmez ise tövbe geçerli midir? Kâdî Abdülcebbar bir kaide ekseninde meseleyi izah eder: "Tövbe olmaksızın i'tizar (özür-telâfi beyanı) geçerlidir; fakat i'tizar olmaksızın tövbe geçerli değildir. Çünkü geçişli kötülükten i'tizar, salt isâet olduğu için gereklidir. İ'tizar kötülüğün kendisi; tövbe ise kötülüğün günahı için zorunludur. Örneğin, bir başkasının malını gasp eden, malı iade ederek ondan özür (telâfi) dilemiş; pişmanlıkla tövbe ederek kararlılık içerisinde kötülükten arınmıştır. Mu'tezile, günahın kefareten öte fiilin tazminini dikkate alarak insan hukukunu önemser. Dolayısıyla iki unsur, farklı yönleri sahiptir. Bunlardan birine, diğeri olmadan nedim mümkündür. Diğeri zarar veren eylemler nedeniyle telâfi ve tazmin koşulları yerine getirildiğinde tövbenin gerekli koşulları da oluşmuştur.⁶⁶ İbnü'l-Melâhimî'ye göre insan doğası gereği zarardan kaçınma eğiliminde olan bir varlıktır. Kabih olan fiillere bir zararın bitiştiğini bilen akıl sahibi biri, zararı izale etme motivisiyle telâfiye yönelir. Tövbe de bu anlamıyla kabihden yüz çevirme (insiraf) ve onu ortadan kaldırma (ikla') eylemidir.⁶⁷ Esasında insanın bir başkasına yapmış olduğu kötülük 'özür' olarak adlandırılır. Günah işleyen akıl sahibi biri, işlediği suç ile kendisinde özü var eden kimse konumundadır. Çünkü günahkâr, hakkında oluşan kınamayı kendisinden izale etmek için özre muhtaç olmuştur.⁶⁸ Dünyevî alanda özür, diğeri hakkı söz konusu olduğunda gerekli

⁶⁴ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an-hakâik-i-ğavâmizi'l-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavviz (Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykan, 1998), 6/162; Rüknuddin Mahmûd b. Muhammed el-Melâhimî el-Hârizmî, *Kitabü'l-Fâik fi-usûli'd-din*, thk. Faysal Bedir Avn. (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Vesâiki'l-Kavmiyye 2010), 502- 503.

⁶⁵ Ebü Muhammed el-Kâsım b. İbrâhîm b. İsmâîl b. İbrâhîm er-Ressî, "Kitabü'l-adl ve't-tevhîd ve nefyi't-teşbih ani'llahi'l-vâhidi'l-hamîd" - *Resâilü'l-adl ve't-Tevhid*, thk. Muhammed Ammara (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1984), 1/158; Ayrıca bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/752-754.

⁶⁶ Fakat İbnü'l-Melâhimî bu ayrımı doğru bulmaz. Tövbe edildiğinde mâsiyet olduğu için pişmanlık duyulması gerekir. İsaet de masiyettir. Bu durumda biri olmadan diğeri pişmanlık duymak mümkün değildir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbnü'l-Melâhimî, *Kitabü'l-Fâik fi-usûli'd-din*, 510-511.

⁶⁷ Günaha pişmanlığın farklı nedenleri için ayrıca bk. İbnü'l-Melâhimî, *Kitabü'l-Fâik fi-usûli'd-din*, 498.

⁶⁸ Ebü Muhammed el-Hasen b. Ahmed b. Metteveyh el-Bahrânî, *el-Mecmû-fi'l-muhît-bi't-teklîf*, thk. Jan Peters (Kahire: Dâru'l-Meşrik, 1986), 3/398; Kelimenin aslı, insanın bir şeyi kendisinden uzaklaştırmasıdır. Özür sayesinde birey kendisinden hata ve kınamayı uzaklaştırmış olur. Fakat özür dilemek, her halükarda tövbe yerine geçmez. Bu nedenle Allah'a tövbe edilirken; özür dile getirilmez. Tövbe, sürekli hale gelen bir alışkanlığı terk anlamıyla günaha pişmanlık anlamı taşır. Özüde ise süreklilik kazanan bir davranışın varlığı zorunlu değildir. Nitekim insanlar, gündelik yaşamlarında istemedikleri basit davranışları nedeniyle özür dileyebilmektedir. Bilgi için bk. Ebü Hilal el-Askerî, *el-Furûq fi'l-lüğa (Arap Dilinde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü)*, çev. Veysel Akdoğan (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 347.

düzenleyici işlemleri uygulamak üzere bir taahhüttür. İnsanın kendisinden zararı ve kınamayı uzaklaştırması için hakların temin edileceğine dair güvenin paylaşılmasıdır.

Ebü'l-Hüseyin el-Basrî (öl. 436/1044) de tövbenin gerekli olduğu hakları, Allah hakları ve insan hakları olmak üzere ikiye ayırır. Özellikle insan hukuku söz konusu olduğunda telâfi ve tazmin için azami çaba ve gelecekte benzerine yönelmeme kararlılığı gösterilmelidir. Ona göre ancak bu koşullara sahip bir tövbe cezanın düşmesi ve sevabın hak edilmesini sağlar.⁶⁹ Örneğin bir kimse iftira, gıybet, hırsızlık, cinayet, yanlış bilgi iletme vb. günahlar işlerse tövbe bireyin kendisiyle sınırlı ve gizli olamaz. Sözel bir şekilde açıkça suçlar beyan/itiraf edilmelidir. Günahlar arasında zina, cinayet, içki içme, kumar, ribâ, yalancı şahitlik gibi aleni olanlar olduğu gibi kendini beğenme, kibir, riyâ, haset, günaha meyil gibi gizli olanlar da vardır. Bu durumda tövbe suçun şekline uygun olmalıdır. Açıkça işlenen suçlara lisan ve fiili (telâfi) olarak tövbe edilmesi gerekirken; gizil hata ve günahlara içten bir tövbe edilebilir.⁷⁰ Mu'tezile'ye göre kabih yapmak kadar vâcibi ihlâl etmek de aklen kabih konumundadır. Çünkü yapılması zorunlu olan bir emri terk eden kimseye "yaptığın şey ne kötüdür" denilir. Buna göre vâcibi terk etmek, kabih yapma konumunda olduğundan aynı şekilde pişmanlığı var etmelidir.⁷¹ Görevin gereği olan yasal ve ahlakî sorumlulukları ihlâl etme, terk suçu olarak tövbeyi gerekli kılar. Mu'tezile, kabih kabih olduğu vâcibe de vâcibi ihlâl olduğu için tövbe edilmesi gerektiğini genel bir ilke olarak vurgular. Örneğin bir kimse içki içmekten devlet yasakladığı için kaçınırsa bu gerçek bir pişmanlık değildir. Vâcibi ihlâl eden, sultanın cezalandırma korkusuyla uğrayacağı zarardan kaçınmak ya da o anda bir menfaat temin etmek için pişmanlık duyuyor ise tövbe gerçekleşmiş olmaz.⁷² Tövbe etmeyi gerektirecek koşulların varlığından önce kişi tövbeye yönelmelidir. Örneğin bir şahsın suç ve günah işleme imkânı engellendiğinde tövbeye karar vermesi sahih bir tövbe değildir. Şu halde tövbenin zamanı ve mekânı, dünya yaşamıyla sınırlıdır. Kaldı ki Allah, kötülük yapma imkânları kalmadığı için cehennem ehlinin pişmanlıklarını kabul etmez. Çünkü bu kimseler, hakikati artık zorunlu olarak bilmişlerdir.⁷³ Bu da diğerine etkisi kaçınılmaz olan kamusal görevlerde görev süresince öz denetim içerisinde ve hesap verebilir olma bilinciyle hareket etmek demektir. Kabih olan fiillere tövbeyi ertelemek ya da bazı kabihleri seçip onlara pişman olmak psikolojik tatmin dışında bir anlam taşımaz. Mu'tezile nazarında bir fiile salt kötü olduğu için pişmanlık duymak tümel kaidedir. Tövbede asl olan da bu etkendir.⁷⁴ Kabih olan fiil için niteliksel bir kategori söz konusu değildir. İyilikler gibi kabih; vâcib, mendub, mubah şeklinde sınıflandırılmaz. Kabih kınanan ve nehyedilen bir fiil olduğundan birey kötülüğün neden

⁶⁹ Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ali b. Tayyib el-Basrî, *Hülâsatü'n-nazar*, thk. Sabine Schmidtke-Hasan Ansari (Tahran: Iranian Institute of Philosophy - Institute of Islamic Studies, 2006), 112.

⁷⁰ İlgî için bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/684; Ayrıntılı bilgi için bk. Ebü Muhammed b. Abdillâh b. Hamid es-Salimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl*, thk. Abdurrahman Umeyra (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1989), 2/345, 351.

⁷¹ İbnü'l-Melâhimî, *Kitabü'l-Fâik fi-usûli'd-din*, 503.

⁷² Sedüddîn Mahmûd el-Himmasî er-Râzî, *el-Münkzû mine't-taklîd* (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, h. 1414/1993), 2/83.

⁷³ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 14/324; Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihü'l-Kur'an*, 251.

⁷⁴ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 14/345

olduğu zararı tövbeyle izale etmelidir.⁷⁵ Bu nedenle tövbenin ertelenmesi ya da seçili kabihlere tövbe edilmesi başka bir kabihin varlığı demektir. Ebû Haşim el-Cübbâ'ye (öl. 321/933) göre "kabih olduğu için yapılan fiile pişmanlık duyma", tövbenin tümel koşulu ise bütün kabihlere ayırım yapılmaksızın pişmanlık duyulmalıdır.⁷⁶ Fakat bir fiilin "kabihlik" niteliğine günahın büyüklüğü, cinsi, ismi, diğerine etkisi, engelleyici faktörlerin fazlalığı gibi yönler de bitişebilir.⁷⁷ Mu'tezile'nin genel kanaati doğrultusunda bir fiilin salt kabih olması en makul ve geçerli yöndür. Örneğin yolsuzluk fiili, isim ve cins itibarıyla ya da başka nedenlerle bir farklılığı çağırırsa da kabih yön dikkate alındığında hırsızlık hükmünde tövbenin konusudur.⁷⁸ Suç unsuru olan fiilin şekli ve ismi değişse de verdiği zarar dikkate alındığında kabih olan niteliğinde bir değişiklik olmaz. Burada tövbenin ıslah edici ve hakları muhafaza altına alan işlevine zıt bir tasarruf söz konusudur. Zira tövbe fiilinin karşıtı, kabihite/günahta ısrardır. Üstelik vicdânı ve otoriteyi teskin etmek için isim ve şekli değişikliklerle kötülük ve zarara yasal statü kazandırmak kamu haklarının ve gelecekteki kamusal menfaatlerin gasp edilmesidir. Kâdî Abdülcebbar'a göre kötülüğü sürdürmek, "insan (kamu) adına telâfisi mümkün olmayan zarar"a boyun eğmektir.⁷⁹ Çünkü günahlarını itiraf edebilen ve yaptırımlara açık olan bireylerin oluşturduğu toplumlar, gelecek nesillere hesabı verilebilir ahlâkî bir yaşantıyı taşıyabilirler. Bunun aksine günahın itiraf edilmediği toplumlarda günahtan vazgeçme pratiğinden ziyade şekli değişmiş günahlara meşruiyet sağlamaya dönük uygulamalar yaygınlık kazanır. Bu açıdan kamu hukukunu ilgilendiren boyutuyla Mu'tezile'nin el-menzile beyne'l-menzileteyn ilkesi, özgür her bireyin kendi günahlarıyla yüzleştiği kuşatıcı bir ilkedir. Nitekim Ressî, Mu'tezile'nin tevhd, adalet, va'd ve va'id, el-menzile beyne'l-menzileteyn, Kur'an ve ona mutabık sünnet ilkelerine altıncı bir madde daha ekler. Bu da sosyal, malî ve iktisadî adalettir ki,⁸⁰ el-menzile beyne'l-menzileteyn ilkesine kamusal bir boyut kazandırır.

Mu'tezilî düşüncede tövbe, kendi şartları dışında herhangi bir kayda bağlı olarak yerine getirilen ve ileriye ertelenen bir görev değildir. Bu nedenle Kâdî Abdülcebbar, küfür üzere ölen kâfirle öldükten sonra hakikate şahit olan günahkârı Allah'ın eşitlediğini ve her ikisinin de azabı hak ettiğini düşünür. Onun düşüncesinde arınma, ancak dünyada teklif devam ederken yerine getirilmesi gereken zamanlı bir görevdir.⁸¹ Şu halde tövbe, mükellefin işlemiş olduğu bir günahı sürdürmedikçe ertelenmeksizin yerine getirilmelidir. Diğer taraftan mükellef, yaşı ilerledikçe yapmış olduğu iyi ve kötü fiilleri titizlikle karşılaştırma imkânı da bulabilir. Daha doğrusu yapılan hatalarla vicdânî hesaplaşma ve yüzleşme hali mükellefe bir anlamda kendisini hatırlatır. Öyle ki tövbe, geçmişi silmekle

⁷⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/682.

⁷⁶ Fakat bir fiilin "kabih olmaklık" niteliğine günahın büyüklüğü, etkililiği, engelleyicilerin fazlalığı gibi faktörler de eklenebilir. Bk. İbnü'l-Melâhimî, *Kitabü'l-Fâik fi-usûli'd-din*, 499.

⁷⁷ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 14/331, 345; İbn Melâhimî, *Kitabü'l-Fâik fi-usûli'd-din*, 500.

⁷⁸ İlgî için bk. Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 14/304.

⁷⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, 2/762-764.

⁸⁰ Muhammed Ammâra, *Mukaddime (Resâilu'l-Adl ve't-Tevhd)*, thk. Muhammed Ammâra (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1988), 1/76.

⁸¹ Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihü'l-Kur'an*, 251, 667.

değil; geçmişle yüzleşip telâfi için kararlı tutumlar gösterildiğinde makbul, düzenleyici ve iyileştirici olabilir.

3. Yetkiden Kaynaklı Kamusal Zararlara Tövbe

Mu'tezile açısından hükümet adına yetkiyi kullanmak, günahkâr olma potansiyeline sahip bir durumdur. Bu tür mevkileri seçen insanlar, bilerek veya bilmeyerek kendilerini yolsuzluk, haksızlık, zulüm veya şiddet eylemleri içerisinde bulabilirler.⁸² Bu sebeple Mu'tezile'nin tövbe doktrini, ilerleyen yüzyıllarda güç ve bilgi sahipleri için en yaygın sorunun devlet hizmeti sırasında aldıkları paranın yasal olup olmadığı noktasına yoğunlaşmıştır. Hatta yetkililer, edindikleri fonların meşru yollarla kazanıldığına inansalar bile işin doğası gereği bu fonların tetkik edilmesi zorunludur. Bir devlette kamusal yetki sahiplerinden beklenen görev ve sorumluluklar ise üç başlık altında özetlenebilir: 1. Yasaları ve kamu politikası kararlarını doğru ve sadakatle uygulamak 2. Yolsuzluk ve yozlaşmayı önlemek 3. Kamu yararını korumak. Örneğin, yolsuzluk olgusunun yaygınlığı, kamu yöneticilerinin sahip oldukları yetki ve kaynakları, başkalarının taleplerini ya da şahsî çıkarlarını yerine getirebilecek şekilde tahsis etmeleriyle ilişkili bir durumdur.⁸³ Kamu yönetimi, kamunun yönetmesi değil, halk için yönetmektir. Hesap verebilirliğin amacı da bu durumda kamu gücünün kötüye kullanımını engellemeye yönelik yasal ve etik adımların atılmasıdır. İyi bir yönetimin sağlanabilmesi için yolsuzluk, patronaj ve yağmalama gibi engelleyicilerin elimine edilmesi önem arz etmektedir. Çünkü her üç olumsuz durum, kamu yetki ve kaynaklarının kamu yararı için değil, özel çıkar için kullanılmasıdır. Yolsuzluk, bürokratların kişisel çıkarları için hareket edip zenginleşmelerine yol açarken patronaj, kamusal yetkilerin belli gruplar için kullanılmasını sağlamaktır. Yağmalama ise kamu kaynaklarından sadece bazı aktörlerin rant elde etmesine dayanmaktadır.⁸⁴ Bütün bunlar bir toplumda düzenin ve işleyişin bozulması için yeterli nedendir.

Dünyadaki düzeni sağlama sorumluluğu, bir eylemin diğer insanların haklarına ve değerlerine zarar vermesinden doğar. Tazmin yükümlülüğü de bu durumda 'geçişli' fiiller sınıfına dâhildir. Cinayet suçu, kişinin bedeni üzerindeki hakkını ihlâl etmektir; malı iade etmeyi reddetme veya haksız kazanç (gasp, hırsızlık, yolsuzluk vb.) bir kişinin mülkü üzerindeki haklarının ihlâli anlamına gelir. Bu ihlâller, sırasıyla başka hakları var eder. Kâtilin bedeni üzerinden bir bedeli (kıyas/diyet) gerektiren talep, gâsıbın elinde bulundurduğu mal üzerinde tazminin gerekli oluşu bu ihlâllerin yasal sonucudur. Örneğin, mülkiyet haklarına saygı göstermeye duyulan ihtiyaç, Kâdî Abdülcebbar tarafından şu şekilde formüle edilir: "Tövbe eden, sahip olduklarını incelemekle yükümlüdür. Onu muhafaza etmesi ve üzerinde tasarrufta bulunması caiz ise tövbesi sahihtir. Ancak elindeki mala ihlâller bitişmiş veya tazmin edilmesi gerekiyorsa bunu

⁸² Devlet görevlilerinin tövbesine ilişkin örnek olayları takip için bk. Ebû Alî el-Muhassin b. Alî b. Muhammed el-Kâdî et-Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara ve ehbârü'l-müzâkere*, thk. Abbud es-Sâlicî (Beyrut: Dâru Sader, 1995), 1/221-224.

⁸³ Eryılmaz- Biricikoğlu, "Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik ve Etik", 29.

⁸⁴ Hale Biricikoğlu, *Yerel Yönetimlerde Hesap Verebilirlik (Marmara Bölgesi Örneği)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 16.

yapmak zorundadır.”⁸⁵ Bu doğrultuda Câhiz (öl. 255/869), bir günahın ne oranda cezaya tekabül ettiğini bilmek istiyorsan günahın nedenini, etkisini, nelere sebep olduğunu bil, der.⁸⁶ Yasal anlamıyla bu yargılar, insanların özellikle de yetki sahiplerinin kendi kazançlarının, tasarruflarının ve (dinî ya da politik) kararlarının denetimini yapmaları gerektiğini baskılı şekilde vurgular. Çünkü hak ihlalleri, kamu zararı oluşturduğu için en başta toplum menfaatini ve geleceğe dair idealleri etkiler. Kâdî Abdülcebâr, bu nedenle kamu hakkına ihanet eden, yetim malı yiyen, cinayet işleyen büyük bir günahkârın kâfir gibi ebedî cehennemlik olduğunu ileri sürer.⁸⁷ Belirtildiği üzere Mu'tezile nazarında cehennem, bireylerin ahlakî düzeyleriyle orantılı bir yerdir. Bu durumu tersine çevirmenin yolu, teklif devam ederken ıslah edici benzerî eylemlerin işe koşulmasıdır. Bir cinayet işlenmişse kâtil kısas için teslim olmalı ve yasadan kaçmamalıdır. Can aldığı takdirde kendi canını aynı şekilde yasaya teslim edebilmelidir. Hırsızlık veya yolsuzluk gibi suçlarda haksız kazançlar, hakkı gasp edilenlere iade edilmelidir. Diğer bir ifadeyle malî zararların tazmini yine malî olmalıdır. Teslim olmanın ya da telafi etmenin gerekli olduğu bir durumda günahkâr, kendi yararına bir engel üretmemelidir. Örneğin kaçma, örtbas etme, alternatif çözümler üretme ya da intiharla yaşama son verme gibi bir seçeneği düşünmemelidir.⁸⁸

Yasal ve ahlakî kriterlerle mal ve mevkinin denetimi yapmak da doğru tövbede son derece önemlidir. Çünkü bir toplum için en hassas duyguları harekete geçiren ve gelecekle ilgili idealleri olumsuz etkileyen husus, mal ve mülke gösterilen tutumdur. Bu nedenle kamu malını haksızca zimmetine geçiren, elindekileri iade etme konusunda yoğun çaba ve istek içerisinde olmalıdır.⁸⁹ Özellikle kamusal ihlallerde tek tek fertlerden ziyade bireylerin oluşturduğu tüzel kişilikler muhatabın kendisidir. Bu durumda kamu menfaatine aktarılmak üzere haksızca elde edilen hayalî paralara devlet tarafından el konulmalıdır. Bireyin kendi iradesiyle bu yönde telâfi edici kararlar vermesi ise tövbe etmesidir. Görev ihlalleri neticesinde azl (istifa) söz konusu olduğunda mu'tad olan yaklaşım, göreve bağlı kazanımların müsâdere/hacz edilmesidir. Azl halinde sahip olunan (malî) kazanımların devlet eliyle denetimi yapılmak üzere müsâdere edilmesi malın helal haram dengesinin oranlanması için gerekli yasal bir işlemdir. Bu sayede kazanımların içerisinde haksızca elde edilenler var ise el konularak bunların kamuya intikali yapılmalıdır.⁹⁰ Bu hususta kabihin varlığı sebebiyle muhataplardan (misliyle) özür dileme (itiraf) ve telâfi edici gerekli yaptırımlara açık olma tümel kaidedir. Şu halde herkese ait olan haklara ve menfaatlere

⁸⁵ Vasalou, *Moral Agents and Their Deserts*, 42

⁸⁶ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *Felsefetü'l-ciddi ve'l-hezl*, haz. Muhammed Ali ez-Za'bi (B.y.: Dâru'ş-Şuûnî's-Sekâfiyye, ts.), 100.

⁸⁷ Kâdî Abdülcebâr, *Fazlu'l-İtizâl*, 209.

⁸⁸ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî*, 14/406-407.

⁸⁹ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî*, 14/406.

⁹⁰ Ignaz Goldziher, *Mezhebü't-tefsiri'l-İslâmiyyi*, ter. Abdülhalim en-Neccar (Kahire: Mektebetü'l Hanci, 1955), 189-190; Adam Metz, *el-Hadaratü'l-İslâmiyye fi'l-karnir-rabi'il-hicri*, çev. Muhammed Abdülhadî Ebû Ride (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 379.

(çıkarlar doğrultusunda) engel olmak, bu nedenle (kamuyu) zarar, üzüntü ve güvensizliğe sevk etmek özür ve tövbeyi gerekli kılan iki temel faktördür.⁹¹

Anlaşıldığı kadarıyla Mu'tezilî etik anlayışında bir şeye sahip olmada dikkate alınacak ana kriter hâkim olmak (temekkün) ya da sadece elde bulundurmamak değildir. Mâlik açısından önemli olan, sahip olduğu mülkün ahlâkî denetimini yapabilmesidir.⁹² Şayet elinde bulundurması ve tasarrufta bulunması helal ve meşrû değilse gerekli izale ve telâfilerden sonra tövbe makbuldür.⁹³ Buna göre bir şahsın diğerine etki eden kötülük ve suçlarından sadece el çekmesi geçerli tövbe değildir. Bunun yanında vicdanî bir mahcubiyet duymalı, mutlak bir kararlılık göstermeli ve yasal tazmini gerçekleştirmelidir. İsrarla vurgulandığı üzere haksızca elde edilen bir malın aynıyla veya misliyle kamuya iadesi yapılmalıdır. Yaptıklarından pişmanlık duyan fakat benzeri eylemlerden kaçınma kararlılığı göstermeyen biri gerçekten tövbe eden değildir. Çünkü azm (kararlı vazgeçiş), ancak nedm (vicdanî duyarlılık/pişmanlık) ile birlikte asıl işlevini gerçekleştirebilir. Bu sebeple azm olmadığında, nedm'in de olması mümkün değildir.⁹⁴ Kâdî Abdülcebbâr'a göre birey, geriye dönüp yeniden başlamayacağı hatalara pişmanlığını sürdürmeli ve gelecekte de benzerini yapmama kararlılığı göstermelidir. Dolayısıyla geçmişe yönelik nedm oluşur fakat azm oluşmazsa ya da azm olur nedm gerçekleşmez ise tövbe sahih değildir.⁹⁵ Çünkü insan günah işlerken de günahına pişman olabilir. Bu nedenle tövbede azm ile nedm'in birlikte olması zorunludur.⁹⁶ Üstelik Kâdî Abdülcebbâr'ın düşüncesinde azm bir ilandır. Önceden işlenen suçların telafi edileceği ve bu konuda bütün çabanın gösterileceği beyanıdır. Bu nedenle azm ve nedm arasına zamansal bir ayrım girmemelidir. Bugün pişman olunan kabihî tekrarlamama kararlılığı yarın yani gelecekte olamaz.⁹⁷

Bununla birlikte Kâdî Abdülcebbâr, nedm'in irade olduğuna da işaret eder. İrade ise var olana (işlenen suçlara) yönelik bir istençtir. Buna göre nedm, geçmişte var olan kötülöklere yönelik iradî bir yönelim iken; azm kabihliğı ve zararı nedeniyle benzeri bir fiilden ileriye dönük kaçınmaktır. Bu bağlamda nedm, insanın bilincine azm'i yerleştirme iradesidir. Diğer bir ifadeyle geçmişteki tutum ve davranışların terk edilmesi ve gelecekte kötülüğü kerih görme halinin kararlılıkla sürdürülmesidir.⁹⁸ Pişmanlığın temel koşulu, gelecekteki fiillerle ilgili olmadığından yalnızca geçmişte meydana gelen hatalarla sınırlı olmasıdır.⁹⁹ Ancak tövbenin geçerli olması için nedm belirli bir nedene dayanmalı yani nedm'e konu olan eylemin kendisi kötü olmalıdır.¹⁰⁰ Günahı kesin kararlılıkla tekrar etmeme anlamıyla azm ise tövbenin ikinci şartıdır. Azm de pişmanlığa sebep olan kötülükle ilintili olmalıdır.¹⁰¹ Esasında nedm ve azm, kötülüğün etkisini tersine çevirecek kararlı

⁹¹ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 14/314.

⁹² Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 11/56.

⁹³ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 11/66-67; Muhsin, *el-Fikrî's-siyâsiyyi inde'l-Mu'tezile*, 199.

⁹⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 14/302, 345.

⁹⁵ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 14/405; İbn Metteveyh, *el-Mecmû fi'l-muhît bi't-teklîf*, 3/410.

⁹⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 14/303, 325.

⁹⁷ Abdülkerim Osman, *Nazariyyetü't-teklîf-erâü'l-Kâdî-Abdülcebbârî'l-kelâmiyye* (Beyrut: y.y., 1971), 504-505.

⁹⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 14/301; İbn Metteveyh, *el-Mecmû fi'l-muhît bi't-teklîf*, 3/395.

⁹⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 14/427-428.

¹⁰⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 14/303, 325.

¹⁰¹ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 14/345.

tutumlarıdır. Bu nedenle Kâdî Abdülcebbâr, “kişi yapması gereken her şeyi yerine getirmelidir” kaidelerini salt “kötülükten kaçınma” şeklinde yorumlamaz. O, bu kavramın içeriğine “nedm ve azm” de dâhil eder.¹⁰² Çünkü insan, kötülüğe güç yetiremeyecek bir hal içerisinde olabilir ya da kötülük yapmaya engel durumlar zamanla oluşabilir. Nitekim ona göre bireyin kötülük yapmasına engel olan iki hal, ölüm anında hakikate tanıklık ve kötülük yapmamaya zorlanma ya da günah işlemeyecek bir durumda olma (ilcâ)dır. Tövbe, cezayı düşüren asıl faktör olduğuna göre asıl işlevini yerine getirmeyi engelleyen unsurlar olmamalıdır. Tövbenin cezayı düşürebilmesi için tövbe konusu olan fiili ya da benzerlerini mükellefin yapmaya imkân hali ve fiilî özgürlüğü devam etmelidir.¹⁰³ Bu ise tövbede erteleme gibi bir durumun varlığına imkân tanımaz. Mu’tezile’ye göre belirli vakitlere ayrılmış (muakkat) ve seçili günahlara özel tövbe (mufassal) geçerli değildir.¹⁰⁴ Öyleyse tövbede, öncelik-sonralık gibi belirli bir izlek, tövbe seansları şeklinde toplu ritüeller, alternatif tercihler, tövbe için özel bir gün ya da hayatın özel bir anında yerine getirilmesi gibi koşullar yoktur. Diğer taraftan insanın ömrü boyunca günahlarını listelemesi mümkün değildir. Bilerek ya da bilmeyerek yaptığı, unuttuğu ve hatırladığı farklı günahları olabilir. Böyle bir durumda ayrıntısıyla bilinenlere tek tek; bilinmeyenlere genel hatlarıyla tövbe edilmelidir.¹⁰⁵ Buna göre bir kimse, özel bir farkındalıkla kötülük işlediğine karar verirse yaptığı belirli işler için ayrı ayrı tövbe edebilir ve sonrasında farkında olmadığı diğer fiilleri için de genel bir tövbeye yönelir.¹⁰⁶ Farklı farklı kötülükler yapıp, sadece seçilen bir kötülüğe özür dilemek ise i’tizar ya da tövbe değildir. Çünkü seçili hatalardan özür dilemek pişmanlık olarak ifade edilemez. Burada farklı gerekçelerin duruma etki etmesi olasıdır. Ya yaptığı fiil artık kendisine zarar verdiği için ya da (farklı) menfaatler elde etme beklentisiyle veyahut ikiyüzlülükle özür dileyen biri olabilir.¹⁰⁷

Pişmanlık, itiraf ve tazmin kaidesi gözetilerek gelecek yönünde azm ve iyiye dönüş adl ilkesinin ahlâkî tezahürüdür. Çünkü bir kötülüğe pişmanlık duymak, içsel bir itiraf ve süregelen üzüntü hissidir. Bu açıdan tövbede nedm ve azm’in pratikte ayrılması mümkün değildir ve her ikisi davranışları yönlendiren iki güçlü uyarandır. Geçmişin sürekli denetlenmesiyle vicdânî hesaplaşma pişmanlığı var ederken; ahlâkî gelişimin devam ederek davranışları etkilemesi azm’i oluşturur. Mu’tezile’de “benzeri kötülüğe tekraren yönelmeme kararlığı” olan azm, sosyal ahlâkın içselleştirilmesi için önemlidir. Çünkü iyiliğin tesisi, sürdürülebilirliği, kötülüğe alışkanlık oluşmaması ve ahlâkî değerlerin yozlaşmaya maruz kalmaması kararlı dönüşümlere bağlıdır. Kâdî Abdülcebbâr’ın verdiği örneklerde bu durumun pratik açılımı gözlenmektedir. O, bir kimsenin hırsızlık yaparken sadece bazı hırsızlık fiillerinden tövbe etmesini ve özür ilanını ahlâkî bulmaz. Aynı şekilde bir çocuğunu öldürdüğü için özür dilediği bir şahsın, diğer çocuklarını öldürmesi gerçekçi

¹⁰² Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 14/324, 326-327.

¹⁰³ Ayrıntılı bilgi için bk. Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 14/324; Kâdî Abdülcebbâr, *Mütesâbihü'l-Kur’an*, 251.

¹⁰⁴ Sabri Osman Muhammed, *el-Metafizika inde'l-Mu'tezile* (Kahire: Dârü'l-Hidâye, ts.), 62.

¹⁰⁵ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 14/352, 394; İbnü'l-Melâhimî, *Kitabü'l-Fâik fi-usûli'd-din*, 510; Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Ali İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Keşfu'l-murâd fi-şerhi tecridi i'tikâd* (Beirut: Müessesetü'l-A'lemiyi, 1988), 400

¹⁰⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 14/384, 388.

¹⁰⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 14/303.

bir vazgeçiş değildir. Kâdî Abdülcebbar bu hususu, "akıl zorunlu olarak bilir ki, iki benzer kötülükten sadece biri için özrün dile getirilmesi samimi bir kararlılık değildir", kanaatiyle açıklar. Bu açıdan kötülüğe engel oluşturmayan spesifik vazgeçişleri ahlâkî bir tutum olarak görmez.¹⁰⁸

Mu'tezile'nin tövbe doktrininde Allah'a karşı işlenen suçlar için nedm ve azm yeterli iken; diğerine karşı yapılan haksızlık ve kötülüklerde tazmin/telafi için ayrıca çaba sarf etmek, oluşan zararı tersine evirmek (fayda) ahlâkî ve yasal bir süreçtir.¹⁰⁹ Gerçek bir arınma ve mükâfat için telafi ya da tazmin, yasal bir ödevdir. Çalınan malın iadesi, kan bedelinin ödenmesi, kişinin cezalandırılmak için kendisini yetkililere teslim etmesi bu ödevin tabîi unsurlarıdır.¹¹⁰ Örneğin, tövbe eden kişi sahip olduklarını ve sebep olduğu kötülükleri tetkik etmek zorundadır. Sahip olduğu şeylerde mülkiyet ve tasarruf hakkı sabit ise (bilmediği) hatalarından tövbesi geçerlidir. Karar ve tasarruflarının neden olduğu zararları en âdil şekilde tazmin etme çabası gösterdiğinde tövbesi makbuldür. Diğer taraftan bir başkasından bir mal veya (menfaat) alan kişi de bunun nasıl elde edildiğini araştırmalı ayrıca kişi hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Şayet kişinin mülkiyetinde bulunan malın meşrû yoldan elde edildiği, yasadışı olmadığı ve serbestçe kullanılmasında bir sakınca bulunmadığı tespit edilirse söz konusu şahıstan mal temin edilebilir. Mal, haksızca ve yasadışı yollarla elde edilmiş ise ve bu da biliniyorsa malın mülkiyeti kabul edilemez. Mal, emr-i bi'l-ma'ruf nehyi ani'l-münker ilkesi gereğince kişiden alınıp hak sahiplerine iade edilmelidir.¹¹¹ Bir yöneticinin hem meşrû hem de gayri meşrû yollardan kazanç elde ettiği biliniyorsa, bu durumda tövbenin geçerli olması için önce sahip olunan malın mülkiyet nedenleri incelenmeli ve iade edilmesi gerekli olan kısım ayrılmalıdır.¹¹² Üstelik kendisiyle ilgili mevcut durumu açıkça (kamuya) beyan etmelidir. Kanuna aykırı yollarla elde edildiği tespit edilen malların yasal denetimi yapıldıktan sonra belirlenen (yasa dışı) kısımları, kamu adına tazmin edilmelidir. Buna dair yasal işlemler yürütülmediği ya da suçlu bu yönde talepte bulunmadığı sürece tövbenin geçerliliği söz konusu değildir. Buna göre Mu'tezile, herkesin kendi fiilleriyle yüzleşebildiği ve korkusuzca hesap verilebildiği bir ahlâk anlayışını yüksek bir ideal olarak ileri sürer.

Bu itibarla Şerif Murtaza (öl. 436/1044), yöneticilerin üç tür mülkiyetinden söz eder ve üç farklı arınmadan işaret eder. 1. Yolsuzluk-hırsızlık ve hak ihlalleri gibi haram olanlar. 2. Hediye ve benzeri türde mubah olanlar 3. Helal ve haramın karıştığı ve birinin diğerinden ayrılamadığı mallar. Birinci durumdaki malın tasarrufu haramdır. İkinci maddedeki malda tasarrufta bulunmak mubahtır. Birbirine karışan malların tasarrufunu

¹⁰⁸ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, 14/303, 345.

¹⁰⁹ Pomerantz, "Mu'tazili Theology in Practice", 480.

¹¹⁰ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, 14/435-443.

¹¹¹ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, 14/451; Pomerantz, "Mu'tazili Theology in Practice", 480-481; İlkenin pratik açılımı için bk. Seyithan Can, "Emir bi'l-Ma'ruf Nehiy ani'l-Münker' İlkesinin Günümüz Dini Söylemin İnşasında İşlevsel Yönü", *Eskişeni* 40 (20 Mart 2020), 209-210.

¹¹² Pomerantz, "Mu'tazili Theology in Practice", 483; Benzeri bir vaka, insanları sapkın bir inanca çağırın ve bunu da kabul ettiren biri, hem tövbe etmelidir hem de davet ettiği şeyin yanlış-batıl olduğunu ilan etmelidir. Ebû Haşim'e göre bir müftü fetva verir bununla bir insan zulme maruz kalırsa müftünün fetvasında hatalı olduğunu açıklaması gerekir. Bk. Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, 14/310-311.

ise fakihlerin çoğu mubah görmüştür. Şerif Murtazâ ise bu kategorideki malın tasarrufunu haram kabul eder ve (haramdan) arındırılması gerektiğini söyler.¹¹³ Bu taksimden hareketle Mu'tezile'nin el-menzile ilkesi, pratik olarak üç temel düsturu gerekli kılmaktadır. Bunlar; pişmanlıkla itiraf, yaptırım ve bedel/ tazmindir. Bu üç unsur, bireyi benzeri suç ve hataları tekrar etmesi önünde önleyici bir etkiye sahiptir. Ayrıca toplumun diğer fertlerinin davranışlarına da yönlendirici ve düzenleyici bir katkı sunar. Toplumun üyeleri ağır yaptırımların etkisi altında kendi karar ve davranışlarının kritiğini yapabilir. Suçun itirafı ve yasal müeyyideler, ahlâkî davranışın sürekliliğini pekiştirir. İş ve faaliyetlerde denetim bilincini ve periyodik iyileşmeyi sağlar. Çünkü Mu'tezilî teolojide el-menzile, öncelikle uhrevî kurtuluşun değil; dünyevî arınmanın (dinî-ahlakî) yöntemidir. İnanç ile ahlakın birey ve kamu nezdinde eşitlenmesidir. Bu nedenle fısk, bireyin sahip olduğu konumdan, sosyal itibardan ve uhrevî ödülünden dışlanmayı içerdiğinden tüm fertlerin iş ve görevlerinde gereken itina göstermelerine katkı sağlar. Artık bireyler, yasal eşitliği ve suçun fâiline uygulanan hukukî ve ahlakî müeyyideleri tecrübe ettiklerinden benzeri bir konuma düşmekten sakınırlar. Aynı zamanda itiraf ve müeyyideler, bireylerin geleceğe yönelik hata yapma olasılığını minimize ederek doğru karar ve davranışların varlığına yardımcı olur. El-menzile, işlenen günahların ve yapılan hataların ilahî iradenin af olasılığına terk edilmesine müsaade etmediği gibi dünyevî alanda güç, yetki ve bilgi sahiplerinin aldıkları kararlara kontrol görevi görür. Denetimsiz yetki/güç güvencisiyle işlenen günah/suçlara bedelin bitişmesi, kamu hukukunun muhafazasını sağlar ve sebep olunan zararları tazmin kaidesi kamu yararına dönüşür.

Sonuç

Her insan, farklı nedenlerle günahlar işleyebilir. Herhangi bir insanın bundan kaçınması doğası gereği mümkün de değildir. Fakat mükellef olan her birey, teklif devam ederken hata ve günahlarını telâfi edebilir, doğru ve yararlı işlere yönelebilir. Bu açıdan tövbe, dünyada bütün bireylerin sorumluluk ve hesap verebilirlik noktasında eşitlendiği ortak müeyyidedir. Suç ve günahlar ise Allah'ın hukuku ve insan hakları doğrultusunda kategorik bir ayrımla yasal müeyyidelere konu olur. Şüphesiz Allah, kendi hukukuna taalluk eden suçlara kudret ve iradesiyle en doğru hükmü verebilir. Üstelik dünyada Allah'ın hakkını bütünüyle savunacak herhangi yetkili bir makam da yoktur. Mu'tezilî düşüncede kamuya geçiş söz konusu olan günahlarda ise bir dizi yasal ve ahlâkî yaptırımlar zorunludur. Her birey, kendi kararlarının sorumluluğu içerisinde ahlâkî ve yasal yaptırımların muhatabı olur. Bu nedenle hiç kimse bir başkası adına tövbe alamadığı gibi ilahî bir yetkiyle görevlendirilmiş algısı da oluşturamaz. Mu'tezilî düşüncede tövbe

¹¹³ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf el-Murtazâ, *Resâilü's-Şerifi'l-Murtazâ* (Kum: Dâru'l-Kur'ani'l-Kerim, h. 1405), 127-128; Muâviye, hazineye aktarılan pek çok mal bırakmıştı. İnsanların şikâyetleri altında yatan en güçlü nedenlerden biri de bu meseleydi. Kötü ekonomi politikası ve insanların haklarını gasp edilmesi insanların halifelere olan şikâyetlerinin baskın nedenini oluşturuyordu. Çünkü mal, insanların duygularını harekete geçiren temel unsurdur. Özellikle Hariciler, Şia ve Zeydiler vb. fırkalar, devlet malına Emevîler'in musallat olduğunu, istedikleri şahısları servet sahibi yaptıklarını ve kamu maslahatını gözetmeksizin malı arzuladıkları gibi kullandıklarını gözlemliyorlardı. Ayrıntılı bilgi için bk. Şevki Dayf, *el-Asrû'l-İslâmiyyi* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1963), 208-209.

bireye özeldir ve akıl sahibi varlıkların sadece inançlarını değil, bilinçli tasarruflarını, fikir ve yorumlarını ve diğeriyle ilişkilerini vs. denetim altına alan ilahî bir lütuftur. Örneğin bir yönetici kararlarıyla kamusal alanda zarara neden olduysa tövbe, pişmanlık, itiraf ve telafidir. Bir din adamı batıl görüşleriyle kamuyu yanılttı ise tövbe; itiraf, yanlışın ilanı ve oluşan zararın telafisidir. Bunun yanında benzeri suç ve hataları tekrar etmeme kararlılığı geçerli tövbenin aslı koşuludur. Bu nedenle Mu'tezile, insan hak ve onurunu ilgilendiren suç ve ihlâllerin ahirete ertelenmesini doğru bulmaz. Her birey kamuyu etkileyen geçişli günahların varlığı halinde yasal yaptırımlara açık olmalıdır. Kamu menfaatinin korunması ve sosyal barışın sürekliliği için suçların ihmali söz konusu edilemez. Böyle durumlarda hukuk ve din, suç ve günahlara yasal karşılıklar takdir eder. Dinî yönden, geçerli tövbe için kabih olan eylemin zıddı düzenleyici fiillerin varlığı zorunludur. Haddizatında tövbe etme, özünde insanın bir iş ya da faaliyette hatalı ve başarısız olduğunun; bunun sonucunda ne yapması gerektiğinin idraki içerisinde olmasıdır. Bunun için de her birey yaptıklarıyla vicdanen hesaplaşmalı (nedm), gerekli yaptırımlara açık olmalı ve kararlı bir tutum (azm) sergilemelidir. Özellikle yetki sahipleri karar ve fiillerinin denetimini yapabilmeli, daima hesap verebilir olmalıdır. Bu durumda kamu hukukunu ilgilendiren suçlara tövbe etmek, esasında yasal ve ahlâkî müeyyidelere uymaktır. Kişisel tatmini sağlayan alternatif çözümler üretmek ya da imana duyulan güvenle günahın ötelenmesi doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü Mu'tezilî düşüncede kötünün fâili, kötü fiilin etkisini tövbeyle tersine çevirmediği sürece sonsuza kadar kötünün fâili olarak (el-menzile) kalacaktır. Her iki âlemde de iyiler gibi muamele görmesi ve övülmesi mümkün olmayacaktır. Öyleyse malî zararlar için malî, bedenî zararlar nedeniyle bedenî/kıyemî tazminin varlığı halinde, hatalı kararlar ise zıddı yapıcı kararların alınmasıyla sahit tövbe gerçekleşmiş olacaktır. Sonuç olarak sosyo-ahlâkî boyutuyla günahlarını itiraf edebilen ve yaptırımlara açık olan bireylerin oluşturduğu toplumlar, gelecek nesillere hesabı verilebilir ahlâkî bir yaşantıyı taşıyabilirler. Bunun aksine isâet türünde hataların ve günahların itiraf edilmediği toplumlarda günahtan vazgeçme pratiğine tanıklık etmek zordur. Hatta ismi değiştirilmiş, makulleştirilmiş ya da kanıksanmış fakat zarar yönü benzer olan günahlara meşruiyet sağlamaya dönük uygulamalar yaygınlık kazanabilir. Böylece hesabı sorulamayan suçlar, toplum nazarında sıradanlaşır, haklı tepkiler üretilemez ve kamusal haklar infiale uğrar. Bunun aksine tasarrufların denetim ve kontrolünü yapabilmek, sorumluluk içerisinde hesap verebilir olmak suç ve hataların azalması bunun yanında sosyal ahlâkın gelişimi için de önemlidir. Üstelik dinî, ahlâkî ve yasal kuralları özümsemiş bir toplumda kamu menfaatine aykırı ihlâller minimize edilebilir. Tövbe de en nihayetinde kuralsız bir yaşamdan hak ve hukuka riâyet edilen bir anlayışa ve yaşama dönüşür.

Kaynakça

- Abdullah, Somaya. "The Role of tawba (Repentance) in Social Work with Muslim Clients". *Exploring Islamic Social Work Between Community and the Common Good*, ed. Hansjörg Schmid-Amir Sheikhzadegan. 233-249. Switzerland: Springer, 2022.
- Ammâra, Muhammed. *el-İslam ve felsefetü'l-hüküm*. Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 1989.

- Ammâra, Muhammed. *el-Mu'tezile ve müşkiletü'l-hürriyyeti'l-insâniyye*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1986.
- Ammâra, Muhammed. *Mukaddime (Resâilü'l-Adl ve't-Tevhîd)*, thk. Muhammed Ammâra. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1988.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Furûq fi'l-lüğa (Arap Dilinde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü)*. çev. Veysel Akdoğan. İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.
- Attar, Mariam. *Islamic Ethics Divine Command Theory in Arabo-Islamic thought*. New York: Routledge Taylor & Francis e-Library, 2010.
- Biricikoğlu, Hale. *Yerel Yönetimlerde Hesap Verebilirlik (Marmara Bölgesi Örneği)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *Felsefetü'l-ciddi ve'l-hezl*. haz. Muhammed Ali ez-Za'biç Ys.: Dâru's-Şuûni's-Sekâfiyye, ts.
- Can, Seyithan. "Sosyo-Siyasi Olayların Teolojik Söyleme Etkisi (Büyük Günah Meselesine Sosyo-Politik Bir Okuma Denemesi)", *İslâm ve Yorum III*, ed. Emine Güzel - Serkan Demir. Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2019.
- Can, Seyithan. *İnsan Özgürlüğü ve Sorumluluğu Bağlamında Kudret-Fiil İlişkisi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Can, Seyithan. "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker' İlkesinin Günümüz Dini Söylemin İnşasında İşlevsel Yönü", *Eskiyeni* 40 (20 Mart 2020), 209-210.
- Crone, Patricia. "Ninth-Century Muslim Anarchist". *Oxford University Press on Behalf of The Past and Present Society* 167 (May 2000), 3-28.
- Dayf, Şevki. *el-Asrû'l-İslamiyyi*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1963.
- Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib el-Basrî. *Hülâsatü'n-nazar*. thk. Sabine Schmidtke-Hasan Ansari. Tahran: Iranian Institute of Philosophy - Institute of Islamic Studies, 2006.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İslâm'da Toplum Düzeni*, çev. Nurettin Demir-M. Vesim Taylan. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1993.
- Emîn, Ahmed. *Feyzü'l-Hâtr*. Kahire: Müessesetü Hindawî, 2017.
- Eryılmaz, Bilal - Biricikoğlu, Hale. "Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik ve Etik". *İş Ahlakı Dergisi* 4/7 (2011), 19-45.
- Fadl, Khaled Abou. "Islam and the Challenge of Democratic Commitment". *Fordham International Law Journal* 27/1 (2003), 1-70.
- Goldziher, İgnaz. *Mezhebü't-tefsiri'l-İslamiyyi*. ter. Abdülhalim en-Neccar. Kahire: Mektebetü'l Hanci, 1955.

- Gül, Serdar Kenan. "Kamu Yönetiminde ve Güvenlik Hizmetlerinde Hesap Verebilirlik". *Polis Bilimler Dergisi* 10/4 (2008), 71-94.
- Haddurî, Macid. *İslam'da Adalet Kavramı*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1999.
- Hâkim el-Cüşemî, Muhammed b. Kerrâme. *Tahkîmu'l-ukûl fi-tashîhi'l-usûl*. San'a: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 2008.
- Himmasî, Sedîduddîn Mahmûd er-Râzî. *el-Münkizü mine't-taklîd*. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, h. 1414/1993.
- Hoodbhoy, Pervez. *Islam and Science-Religious Orthodoxy and The Battle for Rationality*. London and New Jersey: Zed Books Ltd., 1991.
- Husain, Syed Mu'azzam. "Effect of Tauba (Repentance) on Pealty in Islam". *Islamic Studies* 8/3 (1969), 189-198.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *Medâricü's-Sâlikin*. thk. Muhammed el-Mu'tasım Billah el-Bağdadî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Azî, 2003.
- İbn Metteveyh, Ebû Muhammed el-Hasen b. Ahmed. *el-Mecmû-fi'l-muhît-bi't-teklîf*. thk. Jan Peters. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1986.
- İbnü'l-Melâhimî, Mahmud b. Muhammed el-Havârizmî. *Kitabü'l-Fâik fi-usûli'd din*. thk. Faysal Bedir Avn. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2010.
- İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, Cemâlüddîn el-Hasen b. Yûsuf b. Alî. *Keşfu'l-Murâd fi-şerhi tecridi i'tikâd*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemiyyi, 1988.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebu'l Hasen Ahmed b. Abdilcabbar el-Esedabâdî. *el-Muğnî fi-Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*. thk. Muhammed Hıdr Nabha. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012.
- Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Kâdî Abdülcebbâr. *Fadlu'l-i'tizal-tabakâtü'l-Mu'tezile*. thk. Fuad Seyyid. Tunus: 1986.
- Kâsım er-Ressî, Ebû Muhammed el-Kâsım b. İbrâhîm b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Hasenî el-Alevî. "Kitabü'l-adl ve't-tevhîd ve nefyü't-teşbih anillahi'l-vâhidî'l-hamîd". *Resâilü'l-adl ve't-tevhîd*, thk. Muhammed Ammara. 130-172. Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 1984.
- Khalil, Atif. "Atonement, Returning, and Repentance in Islam". *Religions* 14/168 (2023), 1-9. <https://doi.org/10.3390/rel14020168>
- Legenhausen, Hajj Muhammad. "Religious Ethics and Moral Realism". *Rebelatory Ethics* 9 (2015), 13-37.
- Mahmûd, Zeki Necîb. *el-Ma'kul ve'l-lâ-ma'kul*. Beyrut: Dâru'ş-Şurûk, ts.
- Maraz, Hüseyin. *Mu'tezile'de Erdemli Arınma*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.

- Maraz, Hüseyin. "Mu'tezile'nin "El-Menzile Beyne'l-Menzileteyn" Savunusu ve Doğuşu İle İlişkisi", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/1 (2016), 1-33.
- Metz, Adam. *el-Hadaratü'l-İslamiyye fi'l-karnir-rabî'il-hicrî*, ter. Muhammed Abdülhadi Ebu Rîde. Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye, ts.
- Muhammed, Sabri Osman. *el-Metafizika inde'l-Mu'tezile*. Kahire: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Muhsin, Necah. *el-Fikrû's-Siyâsiyyi inde'l-Mu'tezile*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1996.
- Nasr, Seyyed Hossein. *Islamic Philosophy From Its Origin To The Present*. New York: State University of New York Press, 2006.
- Nisâbüri, Kutbuddîn Ebî Ca'fer Muhammed b. el-Hasen. *el-Hudûd*. Kum: Müessesetü'l-İmam es-Sâdık, h. 1414.
- Okumuş, Namık Kemal. "Kur'an'da Değişim ve Dönüşümün Belirlenmiş Yasal Adımlarının Kelâmî Yorumu", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/2 (24) (Ağustos 2019), 440-467.
- Osman, Abdulkerim. *Nazariyyetü't-Teklif-Erau'l-Kâdî-Abdilcabbâri'l-Kelâmiyye*. Beyrut: y.y., 1971.
- Pomerantz, Maurice A. "Mu'tazilî Theology in Practice: The Repentance (tawba) of Government Officials in the 4th/10th century". *A Common Rationality: Mutazilism in Islam and Judaism*, ed. Camilla Adang -Sabine Schmidtke-David Sklare. 463-494. Würzburg: Ergon-Verlag GmbH, 2016.
- Rassool, Hussein. "Sins Tawbah and The Process of Change". *International Journal of Islamic Psychology* 4/1 (2021), 26-33.
- Salem, Hazem Y. *Islamic Political Thought: Reviving a Rationalist Tradition*. Denver: Faculty of the Josef Korbel School of International Studies University of Denver, Doctoral Thesis, 2013.
- Salih b. Ahmed-Abdurrahman b. Melluh, *Mevsuatü-nadrâtü'n-neim fi-ahlaki'r-resüli'l-kerim*. Suud: Dâru'l-Vesîle, 1998.
- Sâlimî, Ebu Muhammed b. Abdillâh b. Hamid. *Meşâriku envâri'l-ukûl*. thk. Abdurrahman Umeyra. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1989.
- Şerif Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed. *Resâilü'ş-Şerifi'l-Murtazâ*. Kum: Dâru'l-Kur'ani'l-Kerim, h. 1405.
- Tenûhî, Ebû Alî el-Muhassin b. Alî b. Muhammed el-Kâdî. *Nişvârü'l-muhâdara ve ehbârü'l-müzâkere*, thk. Abbud es-Sâlicî. Beyrut: Dâru Sader, 1995.
- Turan, Erol-Çetin, Sefa-Bayrakdar, Ergin. "Kamu Yönetiminde Kayırmacılık ve Yozlaşmanın Önlenmesinde Yetenek Yönetimi Yaklaşımının Değerlendirilmesi" *Türk İdare Dergisi* 489/91 (Aralık 2019), 287-308.

- Vasalou, Sophia. *Moral Agents and Their Deserts-The Character of Mu'tazilite Ethics*. London: Princeton University Press, 2008.
- Yavuz, Salih Sabri. "Tevbenin İtizali Yorumu." *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/1 (Şubat 2010), 7-22.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an-hakâik-i-ğavâmizi'l-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvız. Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykan, 1998.

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
8/2 (2024), 174-196

Ortaokul Öğrencilerinde Deprem ve Tanrı Algısı (Gaziantep İli Örneği)
Earthquake and God Perception in Secondary School Students (The Case Of Gaziantep Province)

Mehmet Turgut

Din Psikolojisi Bilim Uzmanı, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Expert on Psychology of Religion, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Institute of Social Sciences, Department of Philosophy and Religious Studies
Ankara/Türkiye
E-posta: mhmttgrt@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-7162-7051

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Ekim/October 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 13 Aralık/December 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık/December 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış/Winter

DOI: jad.1570819

Cite as / Atıf: Turgut, Mehmet. "Ortaokul Öğrencilerinde Deprem ve Tanrı Algısı (Gaziantep İli Örneği)". *Journal of Analytic Divinity*, 8/2, 2024, 174-196.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mehmet Turgut)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Yazar Katkıları / Author Contributions: Mehmet Turgut % 100

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

İnsan, doğanın karşısındaki çaresizliğini zaman zaman unuttur. Mevcut teknolojik ilerlemeler ve maddi güçler bu unutuşu besleyen unsurlar arasında yer alır. Ancak doğanın kendini hatırlatması genellikle acı ve üzüntüyle doludur. Bu bağlamda, doğal felaketlerin en yıkıcı olanlarından biri de depremlerdir. Depremler, yer altındaki fay hatlarının hareket etmesi sonucu ortaya çıkar ve yeryüzünde büyük tahribatlar ve can kayıpları yaratır. Bu tür olaylar insanlar üzerinde derin etkilere sahiptir. Öyle ki maddi ve manevi birçok konu zihin süzgecinden geçirilerek sorgulanmaya başlanır. Depremler yalnızca fiziksel yıkımlara neden olmakla kalmaz, aynı zamanda psikolojik travmalara da yol açar. Özellikle bahse konu olan bireyler, bu tür sorunlardan doğrudan etkilenir. Ergenlik öncesi (Preadolescence) dönemde çocuklar; yeni bir kimlik arayışı içindedirler ve yaşadıkları deprem deneyimlerinden biçimlenirler. Bu dini gelişimin bir aşaması olarak kabul edilen süreçte, böyle bir tecrübenin nasıl bir yönlendirme sağlayacağı merak konusudur. Bu çalışma, depremin bahsi geçen çocuklar üzerindeki Tanrı algısını incelemeyi amaçlamaktadır. Doğal afetlerin, depremin, algının ve Tanrı imajının yanı sıra konuya dair psikolojik yaklaşımlar ve ön ergenlik döneminin dini gelişim özellikleri ele alınmıştır. Teorik çerçeve ışığında yapılan yarı yapılandırılmış görüşme formu eşliğinde nitel mülakatlarla öğrencilerin deprem ve Tanrı algısına ilişkin düşünceleri ortaya konulmuştur. Öğrenciler, Tanrı'nın mutlak güce ve her şeyi yaratma yetisine sahip olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca, depremin Allah tarafından insanlara bir uyarı veya ceza olarak algılandığını belirtmişlerdir. Deprem sonrasında ibadetlerin artması, çalışmanın dikkat çekici sonuçlarından biridir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Afetler, Deprem, Psikoloji, Tanrı Tasavvuru, Travma.

Abstract

Human beings sometimes forget their helplessness in the face of nature. Current technological advances, material powers and opportunities are among the elements that nourish this forgetting. However, nature's reminders are usually full of pain and sorrow. In this context, one of the most destructive natural disasters is earthquakes. Earthquakes occur as a result of the movement of underground fault lines and cause great destruction and loss of life on earth. Such events have a deep impact on people and many material and moral issues are questioned in mental processes. Earthquakes not only cause physical destruction but also psychological traumas. Especially individuals in early adolescence are directly affected by such problems. Preadolescence children are in search of a new identity and are shaped by their earthquake experiences. In this process, which is accepted as a stage of religious development, it is a matter of curiosity what kind of guidance such an experience will provide. This study aims to examine the perception of God on these children. In addition to natural disasters, earthquake, perception, God image, psychological approaches to the subject and religious development characteristics of pre-adolescence will be discussed. In the light of the theoretical framework, qualitative interviews accompanied by a semi-structured interview form revealed the students' thoughts on earthquake and God perception. The students emphasised that God has absolute power and has the ability to create everything. They also stated that the earthquake

was perceived as a warning or punishment by God. The increase in worship after the earthquake is one of the remarkable results of the study.

Keywords: Psychology of Religion, Disaster, Earthquake, Psychology, Perception of God, Trauma.

Giriş

Afetler insan hayatını çok yönlü bir şekilde etkileyen, doğal ya da yapay bir kaynağa dayanan felaket süreçleridir. Doğa bilimlerinin konusu olmasının yanı sıra sosyal bilimlerin de araştırma alanına dahil olmuştur (Yılmaz, 2021; Fırat, 2022, 49). Afet kavramının pek çok tanımı bulunmakla birlikte, " insanlar için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplara neden olan, normal yaşamı durdurarak veya kesintiye uğratarak toplumları etkileyen ve yerel imkânlar ile baş edilemeyen her türlü doğal, teknolojik veya insan kaynaklı tüm olayları " afet olarak nitelemek mümkündür (Kadıoğlu - Özdamar, 2008, 2). Afetlerin etkisi, büyüklüğünü ifade etmede kullanılan bir ölçüdür (Atlı, 2006). Etkinin en çok hissedildiği afetlerden birisi hiç şüphesiz depremlerdir. Deprem; " tektonik kuvvetlerin veya volkan faaliyetlerinin etkisiyle yer kabuğunun kırılması sonucunda ortaya çıkan enerjinin sismik dalgalar halinde yayılarak geçtikleri ortamları ve yeryüzünü kuvvetle sarsması olayına " denir (AFAD, 2011). Doğal afetler kategorisinde yer alan bu felaket, dünya tarihi boyunca ve belirsiz aralıklarla kendini göstermiş, fiziksel ve ruhsal olarak insan için birçok etki bırakmıştır.

Ülkemiz, yer küre göz önüne alındığında deprem olma olasılığı en yüksek coğrafyalardan biri olarak kabul edilmektedir. Yapılan çalışmalarda depremin sebep olduğu ölümlerin %80'i, ülkemizin de içinde bulunduğu 9 ülkede meydana gelmiştir (North, 2003). Ülkemizde yaşayan insanların sadece %2'si oluşabilecek depremlerin etkisinden uzak bir konumdadır. Geriye kalan %98'lik büyük bir kitle deprem riski ile karşı karşıyadır (TMMOB, 2012; Turgut, 2024). Yaklaşık olarak geçen bir asırda ülkemiz 7 şiddeti ve üzerinde 30 civarında deprem tecrübesi yaşamıştır. 1939-Erzincan 7.9, 1999-Marmara 7.4, 2011-Van 7.2, 2023-Kahramanmaraş 7.7 ve 7.6'lık depremler ilk akla gelenler arasındadır (Altun, 2018, 5; Turgut, 2024, 2). Yaşanan bu depremlerde binlerce bina yıkılmış, on binlerce insanımız vefat etmiş ve yüz binlerce insanımız farklı şekillerde bu depremlerden etkilenmiştir (Turgut, 2024).

Afetlerin ve özelde depremlerin insan üzerindeki etkilerini bireysel ve toplumsal olarak gözlemlemek mümkündür. Genellikle ani gelişen olaylar olması sebebiyle etki yoğunluğu fazladır (Koç vd., 2005). Bu yoğunluk bireyin ve toplumun mevcut durumu ve deprem imgesinin zihinlerinde nasıl bir yere sahip olduğu ile ilişkilendirilebilir. Olumsuz etkiler felaketin merkezinden uzaklaştıkça seviyesini düşürür. Afeti yaşayanlar, yaşanan afeti uzaktan izleyenlere göre her zaman daha büyük bir travmaya sahiptir. Ancak günümüzde gelişen teknoloji ve kitle-iletişim araçlarının yoğun kullanımlarına bağlı olarak depremin bireysel ve toplumsal etkileri, depremi yaşamayanları da aynı derecede etkilemektedir.

Doğal felaketler, bireyleri ilk olarak fizyolojik açıdan etkiler. Can kaybı ve yaralanmaların yanı sıra deprem sonrası yiyecek ve içecek ihtiyacının tam olarak karşılanamaması, açlığın artmasına ve bağışıklığın düşmesine sebep olur. Kişisel ve çevresel temizlik eksikliği salgın hastalıkları da beraberinde getirebilir. Alt ve üst yapı hasar gördüğünde, kalabalıkların artması ve su kullanımının kısıtlanması, hastalıkların yayılma riskini artırır. Özellikle temiz suya erişimin sınırlı olması sağlık sorunlarını tetikler. Kış aylarında meydana gelen felaketlerde ise soğuk hava, grip ve diğer solunum yolu hastalıklarının yayılmasına zemin hazırlar (Azap, 2023). Bu tür olumsuz durumlar depremin fizyolojik etkileri arasında sayılabilir.

Bireylerde meydana gelen fiziksel etkilere bağlı olarak birtakım psikolojik tetiklenmeler meydana gelmektedir. Öyle ki korku, panik ve huzursuzluk gibi duygular insanların ruh dünyalarını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu tür olaylar, travma sonrası stres bozukluğu gibi ruhsal hastalıklara yol açabilir (Kurt - Gülbahçe, 2019). Yakınlarını kaybeden kişiler hem travmanın hem de yas sürecinin etkilerini daha derin yaşar. Bu süreçte sağlıklı bir yas süreci olan "dengesizlik," "ruhsal dağılma" ve "yeniden toparlanma" aşamalarını geçmek zorlaşır (Tokur, 2020). Felaketler sonrası bireyler ev, iş ve sevdiklerinden yoksun bir hayatla karşılaşır; bu durum bireylerde majör depresyon, kaygı bozuklukları ve duygusal dengesizlik gibi sorunlara sebep olabilir (Azzollini vd., 2018).

Deprem her bireyde aynı oranda etki bırakmayacaktır. Bu etkinin ortaya çıkışında bireyin felaket öncesi fiziksel ve ruhsal sağlığının durumu önem arz etmektedir. Hali hazırda sorun yaşayan insanlar bu tür bir afet karşısında daha fazla olumsuz etki altına girebilir. Konuyu bu açıdan ele aldığımızda yaşlılar ve dezavantajlı gruplar dikkat çekmektedir. Günlük hayatın içerisinde dahi diğer bireylerin yardımına ihtiyaç duyan bu kimseler, deprem gibi bir doğal afet sonrasında daha fazla muhtaç hale gelmektedir. Herkesin kendini daha fazla düşündüğü bu anlarda dezavantajlı bir bireyin beklentilerinin karşılanamaması, diğer insanlara oranla daha fazla hayati riske sebep olacaktır. Çocuklar ve yaşlılar bahsi geçen zorlukları yaşayan, toplumun hatırı sayılır bir oranını ifade etmektedir (Çakır - Atalay, 2020; Bayraktar - Dal Yılmaz, 2018; Demir, 2016).

Toplumun oluşturan temel yapı taşı bireylerdir. Bireylerin ortak bir kaynaktan beslenmesi, aynı zamanda doğrudan veya dolaylı olarak toplumun da o kaynaktan etkilenmesine sebep olur. Toplumsal etkiler göz önüne alındığında birçoğu olumsuzdur. Ancak deprem gibi afetlerin sonrasında toplumun içerisinde oluşan ve gelişen dayanışma ve yardımlaşma bilinci, olumlu bir etki niteliği taşır. Bu durum oluşan olumsuzlukların ve ihtiyaçların giderilmesinde önemli bir araçtır. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu dayanışma ruhu yaşanan felaketin büyüklüğü ile doğru orantılı olarak küresel bir boyut da kazanmaktadır (Bozkurt, 1999).

Depremin toplumsal etkilerinden birisi de göçlerdir. Göç, bireylerin yaşadıkları yerleri çeşitli sebeplere bağlı olarak terk edip farklı bölge veya şehirlere yerleşmesini ifade eder. Deprem felaketini yaşamış bölgeler, yaşanan tahribatın boyutuna bağlı olarak yaşamsal imkanlarını kaybeder. Bu durum da göçlere kapı aralar. İnsanlar daha kaliteli yaşam standardına sahip alanlara gitmeye meyleder. Göç eden insan alışkanlıklarını da

yanında taşımaya çalışır. Bu durum toplumsal sorunların artmasına zemin hazırlar (Karakaya, 2020; Turgut, 2024).

Depremi ekonomi ve eğitim gibi pek çok alanda da olumsuz etkisi söz konusudur. Zarar gören her bir alanın yeniden inşası, hayatın eski düzenine dönme çabası, deprem bölgelerinde oluşan üretim kayıpları ve iş gücünün yön değiştirmesi gibi unsurlar ekonomik sorunların çıkış noktası kabul edilir (Levent, 2020). Eğitim, toplumun geniş kesimini etkileyen temel bir normdur. Çok yönlü olan bu sistem en çok eğitim alan bireyleri etkiler. Öğretimin yanında sosyalleşme alanı olan okullar öğrencilerin rahatladığı önemli noktalardır. Deprem gibi doğal afetler bu alanın kullanımını engeller ve bu durum öğrenciler açısından çeşitli travmalar oluşturur (Ayyürek, 2014).

İnsanın acziyeti doğanın gücü karşısında her zaman gün yüzüne çıkmaktadır. Depremler de ortaya çıkardığı olumsuz durumlar itibariyle bu acziyetin çok fazla görüldüğü zaman dilimlerini oluşturmaktadır. *“Deprem anı, sonucun ne olacağını bilmeden beklemektir. Sonrası ise çözümün ne olacağını bilmeden seyretmektir”* (Turgut, 2024).

1. Tanrı Algısı

İnsan akıl sahibi olma yetisi ile birlikte dışsal ve içsel tecrübelerinden elde ettiği verileri analiz ederek, sistemleştirme yeteneğine sahip bir varlıktır. Her bir tecrübe farklı şekilde dizayn edilip yeni algılara sebep olabilir. İnanç ve buna bağlı Tanrı düşüncesi de bu zihinsel analizden geçmektedir. Elde edilen Tanrısal bulgular kişinin tecrübeleri, zihinsel gelişim ve çevresel etmenler ile harmanlanarak yeni bir Tanrı tasavvuru oluşturmaktadır (Mehmedoğlu, 2011). Tanrı tasavvuru, Tanrı kavramının bir karşılığı olmayıp, bu kavramın birey zihnindeki yerini ifade etmektedir (Hayta, 2017).

İnsanlık tarihi boyunca bireylerin inanç ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla farklı dinler ortaya çıkmıştır (Tokur, 2020; Kula, 2012). İslami açıdan değerlendirildiğinde bazı dinler ilahi bazıları ise beşeri kaynaklıdır. Ancak her bir dinin kendi Tanrı figürü bulunur ve bu figürler, inananların zihinlerinde çeşitli imgeler oluşturur. İslam’a göre Allah; tek, eşsiz ve benzersiz bir varlıktır. Kendini tanıtmak için yüze yakın isim ve sıfat kullanır (Atik, 2016). Müslümanlar, O’nun emirlerine uyarak merhametini kazanabilir; aksi takdirde, gazabına maruz kalabilirler. Müslümanların Tanrı tasavvurları, sosyal ve kültürel etmenler tarafından şekillenir. Semavi dinler arasında en eski olan Yahudilikte, tek bir güçlü Tanrı algısının yanı sıra insani özelliklere sahip bir Tanrı anlayışı da mevcuttur. Hristiyanlıkta ise "baba-oğul-kutsal ruh" ayrımıyla Tanrı algısı, tevhid inancından teslis inancına evrilmiştir. Böylece antropomorfik özellikleri vurgulamaktadır (Kar, 2014). Her dinin kendine özgü bir Tanrı tasavvuru bulunurken, bu dinlere inananların da kendi Tanrı anlayışları şekillenmektedir.

Tanrı algısı, bireyin zihinsel süreçlerinde yer alan, inançlı veya inançsız olmalarına bağlı olarak farklı şekillerde tezahür eden bir kavramdır. Genel olarak herhangi bir inanca sahip olmayanlar veya Tanrı'nın varlığını reddeden kişilerde dahi görüşlerini destekleyen bir Tanrı imgesi mevcuttur (Yıldız, 2007; Güler, 2007; Anuştekin, 2018). Bu algı, insan

zihnindeki diğer kavramların da temelini oluşturur. Tanrı tasavvurunun şekillenmesinde ebeveyn ilişkileri, önemli bireyler ve gruplarla olan etkileşim, benlik saygısı ile ilgili duygular, Tanrı hakkındaki öğretiler, Tanrı-insan ilişkisi, dini ibadetler, dualar, dini tartışmalar ve kişisel deneyimler büyük rol oynar (Wulf, 1997). Genel olarak Tanrı algısının, bir bebeğin dünyaya gelmesiyle birlikte oluşmaya başladığı düşüncesi yaygındır. Ebeveyn veya temel bakım veren kişinin, çocuğun Tanrı imgesinin şekillenmesindeki etkisi büyüktür. Sonrasında ise bireyin yaşamı boyunca karşılaştığı gerçekler bu algıyı daha da derinleştirir (Magda, 2014).

Bilim insanları yaptıkları çalışmalarda farklı şekillerde ifade edilen ve insan zihninde meydana gelen Tanrı algıları tespit etmişlerdir. Bu algıları nitelendirirken sevgi ve korku gibi temel duyguların ön plana çıktığı görülmüştür (Güler, 2007). Bazı çalışmalarda ise pozitif ve negatif Tanrı algıları şeklinde ifade edilmiştir (Mehmedoğlu, 2011). Türkiye’de Tanrı algısı konusunu ele alan çalışmaların ilki kabul edilen “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi” adlı eserde çocukların ilkökul çağı ile birlikte Tanrı tasavvurunun netleştiği görülmüştür. Bu çalışmada aşkın bir Tanrı tasavvurunun çocuklarda var olduğu tespit edilmiştir (Yavuz, 2012).

Küşat’ın (2006) yılında gerçekleştirdiği araştırmada, 14-18 yaş arasındaki ergenlerin Tanrı’yı her şeyi yaratan, sahip olan ve affeden bir varlık olarak algıladıkları bulunmuştur. Erkeklerin Tanrı tasavvurunda güç ve cezalandırıcı özellikler ön planda iken, kızların daha çok sevgi dolu, merhametli ve güvenilir bir sığınak olarak Tanrı’yı değerlendirdikleri gözlemlenmiştir. Araştırmada ayrıca öz saygı ile Tanrı algısı arasındaki ilişkiye de dikkat çekilmiş; sevgi yönü ağır basan Tanrı algısına sahip bireylerin, cezalandıran Tanrı algısı taşıyanlara göre daha yüksek öz saygıya sahip oldukları belirlenmiştir (Küşat, 2006).

Çevresel ve bireysel farklılıklar, Tanrı tasavvurunun şekillenmesinde büyük rol oynamaktadır. Ebeveynlerin tutumları, kutsal metinler, arkadaş çevresi ve alınan eğitim gibi faktörler bu süreci etkilemektedir. Bu nedenle, herkesin ortak bir Tanrı tasavvuruna sahip olması mümkün olmamıştır. Her birey, kendi öznel yargılarıyla zihninde farklı bir Tanrı imgesi oluşturmuştur. Yapılan araştırmalar ise bu imgelerin ortak özelliklerini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

Tanrı tasavvuru konusu, genelde Psikoloji, özel de ise Din Psikolojisi alanı bakımından incelemeye değer bir konu olarak görülmüştür. Bu konuda ortaya atılan teoriler, ilişkisel ve bilişsel kuramlar olarak iki temel başlık altında ele alınmıştır. Din Psikolojisi alanında önemli bir değere sahip Freud, Tanrı Tasavvurunun gelişiminin çocuğun babasıyla yaşadığı ilişki ve iletişime bağlı olduğunu ifade etmiştir. Çocuğun zihninde oluşan baba figürünün Tanrı figürüne denk olduğunu iddia etmiştir (Tokur, 2020; Köse - Ayten, 2013; Karacoşkun, 2013). Tanrı algısının gelişimi konusunda görüş bildiren düşünürlerden birisi de Jung’dur. Psikanalizin önemli öncülerinden birisi olan Jung, Freud’un görüşleri ile uyumayan bir yaklaşıma sahiptir. Tanrı arketipinin varlığından bahseden Jung, Tanrı tasavvurunun oluşumunda çevresel faktörlerin etkisinden bahsetmektedir (Aydın, 2010; Mehmedoğlu, 2011). Tanrı tasavvurunun oluşumunu ilişkisel yaklaşım çerçevesinde ele alarak nesne ilişkileri ve bağlanma kuramlarına dikkat çekmiştir.

Bahsi geçen iki kuramda da çocuğun bebekliğinde temel bakıcıları ile iletişiminin daha sonraki zaman dilimlerinde Tanrı algılarını etkilediği vurgulanmaktadır. Güvenli, mutlu bir bebeklik geçiren bireylerin, olumlu ve pozitif bir Tanrı tasavvuruna sahip olacağı iddia edilmektedir (Yıldız, 2007; Hayta, 2010; Bedir, 2017).

Bilişsel gelişim teorileri ele alındığında muhakkak ki ilk akla gelen İsviçreli Jean Piaget'tir. Ortaya koyduğu bilişsel gelişim kuramı, çocuğun gelişimine dair pek çok konunun anlaşılmasında önemli rol oynamaktadır. Ancak dini gelişim veya Tanrı tasavvuruna dair doğrudan bir açıklamaya sahip değildir. Genel çerçevede bilişsel gelişim dönemleri ele alındığında çocuk somut-soyut ayrımından sonra dine ve Tanrı'ya dair bir imge oluşturmaktadır (Kuşat, 2012).

2. Ergenlerde Dini Gelişim

Ergenlik dönemi bireyin çocukluk ile yetişkinlik arasındaki önemli gelişimsel evrelerinden birisidir. Bu evre, bireyin çocuksu duygu, düşünce ve davranışlarının değişerek yeni ve özgün bir birey haline gelmesini ifade etmektedir. Hayatın her alanına dair bir anlam ve tutumun ortaya koyulmaya çalışıldığı bu dönemde dini görüş, düşünce ve davranışlar bireyde yer edinmektedir.

Kararsızlık ve şüphenin yoğun olarak hissedildiği bu dönemde, bireylerin geçmişte edindikleri dini duygular ve düşünceler sorgulanmaya başlanacaktır (Yüksel, 2013). Birey, toplum karşısında bir tutum geliştirmeye çalışırken, geçmişten gelen telkinler göz önünde bulunsa da daha çok eleştirel bir bakış açısı öne çıkmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında, bireylerin aldığı eğitim ile önceki dini bilgiler arasında oluşan çelişkiler göze çarpmaktadır. Ayrıca dini konularda farklı görüşlerin varlığının anlaşılması, çeşitli dinlerin ve bu dinlere mensup insanların varlığı, dindar olduklarını iddia eden bireylerin ergenler veya topluma karşı yaptıkları hatalar ve cinsel dürtülerin dini normlarla çatışması gibi faktörler etkili olmaktadır (Köse - Ayten, 2013). Şüpheler genellikle muamele ve ibadet konularında başlamakta, sonrasında inanç meselelerine doğru ilerlemektedir. Yapılan araştırmalar, kızların erkeklere göre daha az şüphe duyduğunu göstermektedir. Bu şüphe durumu, pişmanlık duygusuyla devam etme eğilimindedir. Bu tür düşüncelere sahip olmanın, kişilerde günahkâr olduğu hissini uyandırdığı belirtilmektedir (Yüksel, 2013; Peker, 2022).

Ergenlik dönemini kişinin dinden tamamen uzaklaştığı bir evre olarak görmek doğru değildir. Bu dönemi, toplumsal dindarlığın eleştirilerek bireylerde öznel dindarlığın yer edindiği bir süreç olarak nitelendirmek yerinde olacaktır. Sorun ve sıkıntılarının içerisinde sıkışan birey, dini ve Allah'ı güvenli bir liman olarak görmektedir (Köse - Ayten, 2013).

3. Araştırma ve Yöntem

3.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, deprem tecrübesi yaşamış ortaokul öğrencilerinin Tanrı algısını incelemektir. Bu bağlamda, doğal afetlerin ve özellikle depremin bireyler ve toplum üzerindeki etkileri ile algı kavramları değerlendirilecektir. Ayrıca, çocukluk dönemindeki

bilişsel ve dini gelişim süreçleri, daha önce yapılan çalışmalar incelenerek ele alınıp, ergenlik dönemindeki bireylerin deprem sonrası Tanrı algısındaki değişiklikler belirlenmeye çalışılacaktır. Tanrı algısının, depremin oluşumu hakkındaki düşünceleri nasıl etkilediği de araştırılacaktır. Elde edilen veriler analiz edilip sunulacaktır. Araştırmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

- a. Sizin için Tanrı algısı nedir?
- b. Depremi nasıl meydana geldiğini düşünüyorsunuz?
- c. Depremi getirdiği psikolojik sorunlar nelerdir?
- d. Ailelerin bu konudaki tutum ve düşünceleri nasıldır?
- e. Deprem sonrası dini tutum ve davranışlarınızda bir değişiklik oldu mu?

Bu sorular aracılığıyla öğrencilerin Tanrı algıları ve depreme ilgili düşünceleri daha iyi anlaşılmasına çalışılacaktır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırma verileri, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak gerçekleştirilen nitel mülakatlar yoluyla toplanmıştır. Çalışma grubu, depremi yaşamış 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinden oluşmakta olup, amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Araştırma örnekleminin evreni temsil etme açısından yeterli olduğu düşünülmektedir (Güngör, 2022). Cinsiyet dağılımı dengeli bir şekilde (10 erkek, 10 kız) düzenlenmiştir. Bu öğrencilerin, depremi tüm boyutlarıyla hissettiklerini ifade eden beyanları ile doğrulanmıştır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nitel araştırma yöntemi ve fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Gaziantep'te 06.02.2023 tarihinde meydana gelen depremi yaşamış ortaokul öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen bu çalışmada, olasılıksız örnekleme türlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme, kota örnekleme ve maksimum çeşitlilik örnekleme ile bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Farklı bireysel ve sosyo-kültürel özellikler açısından depremdede öğrencilerin Tanrı algılarının hem farklı hem de ortak yönlerini anlamak amacıyla örnekleme yöntemleri çeşitlendirilmiştir.

Çalışma grubunun deprem ve Tanrı algılarına dair verileri toplamak amacıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler, araştırılan konunun tüm boyutlarını kapsayan açık uçlu soruların sorulduğu, detaylı yanıtların alınmasına ve yüz yüze birebir iletişimle bilgi edinilmesine olanak tanıyan bir veri toplama tekniğidir. Karşı tarafın duygu, düşünce ve deneyimlerine, gözlemlerine bu yöntemle ulaşılmaktadır (Tekin, 2006). Yapılandırılmış görüşme formu, demografik sorular ve temalara yönelik sorular çerçevesinde hazırlanmıştır. Öğrencilere dört ana tema altında toplamda dokuz soru yöneltilmiştir.

1. Öğrencilerin Tanrı Algısına İlişkin Soru
  - Allah'ı düşündüğünüzde neler hissedersiniz?
2. Öğrencilerin Dini Hayatlarına İlişkin Sorular

- Depremden sonra Allah'a hiç dua ettin mi? (Evet-Hayır)

- Allah'tan neler istedin?

- Depremden sonra ibadet hayatında bir değişiklik oldu mu?

3. Öğrencilerin Deprem Anında Yaşadıklarına İlişkin Sorular

- Depremde neler hissettin?

- Evde neler yaşandı?

4. Deprem ve Tanrı İlişisine Dair Sorular

- Deprem nasıl meydana geldiği hakkında neler biliyorsunuz?

- Deprem oluşumunda Allah'ın etkisi olduğu söyleniyor. Bu konu hakkında neler düşünüyorsunuz?

- Deprem oluşumunda Allah'ın bir etkisi varsa sizce Allah neden bunu yapıyor?

Verilerin analizi için MAXQDA 2020 programı kullanılmıştır. Nitel veri analizine başlamadan önce, görüşmelerden elde edilen bilgiler transkribe edilmiştir. İçerik analizi yöntemi ile ilk okuma sırasında notlar alınmış, ikinci okumada bu notlar güncellenmiş ve kodlamalar oluşturulmuştur. Araştırma sorularını kapsayan kodlamalara uygun temalar belirlenmiştir. Nitel veri analizi amacıyla MAXQDA 2020 programına veriler aktarılmıştır. Kodlamalar tamamlandıktan sonra nitel veri analizine geçilmiştir. Elde edilen ilişkilerin daha iyi anlaşılabilmesi için görsel araçlardan faydalanılmıştır. Kodların ilişkisini analiz etmek için aynı belgedeki kodların birbirine olan yakınlığını gösteren bir kod haritası kullanılmıştır. Minimum sıklık değeri, tema ve kod ilişkilerinin yoğunluğuna göre 1, 2 veya 3 olarak belirlenmiştir. Her tema altındaki kodların sıklığı ve yüzdesi analiz edilirken, kod frekansları dikkate alınmıştır.

Bu çalışma, ortaokul öğrencilerinde deprem ve Tanrı algısı ilişkisini anlamayı amaçlamaktadır ve elde edilen sonuçlar, Gaziantep ilinde yaşayan ve 06.02.2023 tarihindeki depremleri deneyimleyen 20 öğrenci ile sınırlı tutulmuştur. Oluşturulan temalar ve görüşme soruları da araştırmanın kapsamını daraltan unsurlardandır. Araştırmada elde edilen bulguların geçerliliği ve güvenilirliği, örnekleme sınırlı kalacaktır. Ayrıca, çalışma grubuyla uzun süreli gözlemler yapılarak destekleyici veriler toplanmıştır. Alandan elde edilen verilere ek olarak, konu ile ilgili kitap, tez, makale ve dergilerden de faydalanılmıştır. Görüşmeler, Uzman Psikolojik Danışman Ömer Söylemez'in rehberliğinde gerçekleştirilmiştir. Görüşme sorularının hazırlanmasında "Tanrı Algısı Ölçeği" kullanılmış ve bahsi geçen uzmanın görüşleri de dikkate alınmıştır. Deprem öğrenciler üzerindeki bireysel etkileri hakkında okulların rehberlik servisinden de görüş alınmıştır. Genel Psikoloji ve Din Psikolojisi kaynaklarından yararlanılmıştır. Öğrencilerin yaşadığı korku ve psikolojik hassasiyet nedeniyle, mümkün olduğunca onları incitmeden görüşme yapmak zorlayıcı olmuştur. Ayrıca çalışmayı ortaya koyan araştırmacı depremi ve süreci tecrübe ettiğinden dolayı genel olarak gözlem yapma şansına da sahip olmuştur. Çalışmanın oluşum sürecinde bu gözlemlere yer verilmiştir.

3.4. Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Araştırma sürecinde, depremi yaşamış 11-14 yaş grubundaki 20 öğrenci ile önceden belirlenen sorular üzerinden mülakat gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin psikolojik durumları göz önünde bulundurularak sorular dikkatlice uygulanmıştır. Görüşme sırasında Uzm. Psikolojik Danışman Ömer Söylemez de yer almıştır.

Veriler, standartlaştırılmış mülakat ve sohbet görüşme teknikleriyle toplanmış; araştırmacı, elde edilen bilgileri ses kayıt cihazıyla kaydederek hem sesli hem de yazılı olarak bilgisayara aktarmıştır (Çapcıoğlu - Açıkgöz, 2022). Katılımcıların rahatsız olabileceği veya olumsuz etkilenebileceği unsurlar ortamdaki uzaklaştırılmış; öğrencilerin kendilerini daha rahat hissetmeleri için uygun sessiz ve uygun bir ortam sağlanmıştır. Farklı sohbet konuları ile öğrencilerin heyecanlarını azaltmalarına yardımcı olunmuştur. Psikolojilerini olumsuz yönde etkileyebilecek ifadeler, tutumlar ve sorulardan kaçınılmıştır. Bu çalışma Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından 25.10.2023 tarihi ve 08-181 karar numarası ile onaylanmıştır.

4. Bulgular

4.1. Öğrencilerin Tanrı Tasavvuruna Dair Tespitler

Öğrencilerin nasıl bir Tanrı algısına sahip olduklarını öğrenmek çalışmanın temel noktalarından birisini oluşturmaktadır. Bu duruma cevap bulmak için "Allah'ı düşündüğünüzde neler hissedersiniz?" sorusu sorulmuştur. Bu soruya verdikleri cevap aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Öğrencilerin Tanrı algılarına dair kodlama ve frekanslar

Kod Sistemi	Frekans
Her şeyi yaratan / Her şeye gücü yeten	11
Huzur / Güven	7
İbadet	6
Korku	2
Toplam	26

Yapılan görüşmelerde katılımcıların yarısından fazlasının Allah'ı "her şeye gücü yeten, kudret sahibi bir varlık" olarak algıladığı gözlemlenmiştir. Literatür taraması, bu durumu destekleyen araştırmaların varlığını ortaya koymaktadır. Örneğin, 2012 yılında erken dönem ergenlerde yapılan bir çalışmada, ortaokul öğrencilerinin Tanrı'yı her şeye gücü yeten, her şeyi gören, duyan, bilen ve diğer varlıklardan farklı bir varlık olarak tanımladıkları, özellikle 10-11 yaş grubunda bu tanımlamaların daha yoğun şekilde ortaya çıktığı belirlenmiştir. Bu bulgular, çocukların 10-11 yaşından itibaren Tanrı'yı daha soyut ve insani özelliklerden uzak bir şekilde algıladıklarını göstermektedir (Yıldız, 2012).

Çifci'nin çalışması, 14 ile 18 yaş arasındaki ergenlerin psikolojik sağlamlığı ile Tanrı algısı arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Araştırmada, 14 yaşındaki ergenlerin Tanrı algısının daha çok sevgi odaklı olduğu ve bu algının yaşla birlikte değişim gösterdiği belirlenmiştir (Dilmaç - Çifçi, 2019). Zurnacı'nın 2019 yılında gerçekleştirdiği

araştırma ise 10-11 ve 13-14 yaşlarındaki 48 ortaokul öğrencisi üzerinde yapılmıştır. Bu çalışmada, öğrencilerin güçlü ve kuvvetli bir Tanrı tasavvuruna sahip oldukları tespit edilmiştir (Belen - Demir, 2023). Bu durum, depremin olağanüstü etkilerinin öğrencilerin Allah ile ilgili duygu ve düşüncelerini etkilemiş olabileceğini düşündürmektedir. Çaresizlik hissi yaşayan birey, zihninde güçlü ve her şeye yetkin bir Tanrı figürü oluşturma eğilimindedir. Öğrencilerin tam olarak açıklayamadıkları deprem deneyimlerini bir üstün kuvvete atfettikleri ve bu doğrultuda Tanrı'ya dair tanımlamalarını şekillendirdikleri düşünülmektedir.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde, "Her şeyi yaratan, kudretli bir varlık" algısından sonra öğrencilerin %35'inin daha çok "Huzur ve güven veren bir Tanrı" algısına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bireyin Tanrı algısı, duygusal yönelimlerini şekillendirir. Tanrı'ya yönelik sevgi ve şefkat duygularıyla dolu olan bireylerin, sevgi odaklı bir Tanrı algısına sahip olmaları beklenir (Güler, 2007). Anne-baba ile çocuk arasındaki güven ve sevgi temelli ilişki, çocuğun Allah ile kurduğu ilişkiye de yansır; çünkü çocukluk döneminde en çok taklit edilen model anne ve babadır ve bu ilişki, çocuğun dini algısını etkiler (Kavas, 2013). Ebeveynleriyle güvenli ve sevgi dolu bir yaşam süren çocuk, güven ve sevgi dolu bir Allah imajı oluşturur ve bu, onun gelecekteki dini algısını olumlu yönde etkiler. Çocuğa Allah'ın sevgi, koruma, hoşgörü, affetme ve ödüllendirme gibi nitelikleri öğretildiğinde ve Allah'ın esirgeyen, yaratan ve koruyan bir varlık olduğu vurgulandığında, özellikle anne-baba tarafından Allah sevgisi aşılandığında, çocuk, insanlar dahil olmak üzere Allah'ın yarattığı her şeyi sevecek ve bu yönde bir Tanrı algısı geliştirecektir (Bilici, 2014).

Bu algının daha çok kız öğrencilerde görülmesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir durum olarak dikkat çekmektedir. Araştırmacıların da ilgisini çeken bu durumun çeşitli nedenleri olabilir. Yapılan çalışmalarda, kadınların daha duygusal olmalarının yanı sıra toplumsal baskılar ve zorluklarla başa çıkmada dini kaynaklardan faydalanma eğilimlerinin bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olduğu belirtilmektedir. Özellikle kadınların suçluluk duygularını daha yoğun yaşamaları, Tanrısal ve dini olana karşı bakış açılarını daha mahcup bir hale getirerek bu duyguları derinleştirebilmektedir (Doğan, 2016; Tokur, 2017).

Yapılan çalışmalar incelendiğinde, bu araştırma sonuçlarıyla uyumlu pek çok çalışma olduğu görülmektedir. 2016 yılında ergenler üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada, kızların Tanrı'yı erkeklerden daha olumlu bir şekilde algıladığı ortaya konmuştur (Doğan, 2016). Benzer şekilde, Tokur (2017)'un araştırmasında da kızların Tanrı algısının daha olumlu olduğu belirtilmiştir (Tokur, 2017). Mehmedoğlu (2011)'nin yaptığı çalışmada genel olarak kadınların, erkeklere göre daha olumlu Tanrı tasavvurlarına sahip olduğu bulunmuştur (Mehmedoğlu, 2011). Ayrıca, 2010 yılında gerçekleştirilen bir çalışmada da kızların ve erkeklerin Tanrı tasavvurlarının farklılık gösterdiği, kızların Tanrı'yı daha olumlu bir biçimde tasavvur ettikleri belirlenmiştir (Akyüz, 2010).

Bu sonuçlara paralel olarak, Kuşat (2006), Seyhan (2014a) ve Seyhan (2014b) çalışmalarında da kızların Tanrı'yı daha olumlu sıfatlarla algıladıkları ve daha pozitif bir tasavvurlarının olduğu gösterilmiştir. Bu durumun nedeni olarak kızların yapısal olarak daha duygusal olmaları ve dini ilgi düzeylerinin daha yüksek olması gösterilebilir. Ancak literatürde, cinsiyet ile Tanrı algısı arasında anlamlı bir ilişki bulmadığını savunan az sayıda çalışma da bulunmaktadır (Orak vd., 2015; Uysal vd., 2014). Özbaydar (1970)'in araştırması, inançsal açıdan kadınlar ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık olmadığını öne sürmektedir.

Bir diğer Tanrı algısı ise "ibadet" kavramıdır. Burada öğrencilerin kastettiği, "kendisine kulluk yapılan varlık" düşüncesidir. Katılımcıların neredeyse tamamı, depremden sonra namaza başlamışlardır ve bu durumun, algının oluşumunda etkili olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar namaza başlayanların büyük bir kısmı daha sonra bu ibadeti terk etseler de olağanüstü durumlarda Allah'a sığınma ihtiyacının, özellikle ergenlik dönemindeki inananlar üzerinde ne kadar güçlü bir motivasyon kaynağı olduğunu göstermektedir. Zor durumların üstesinden gelebilmek için hem fiziksel hem de psikolojik desteğe ihtiyaç duyan birey, ibadetlerini yerine getirerek inandığı Tanrı'ya daha yakın hisseder. Bu durum, kendini koruyan bir varlığın bulunduğu düşüncesini destekleyerek bireyin huzur bulmasına katkıda bulunur (Turgut, 2024).

Alınan din eğitiminin şekli, Tanrı'nın ibadet edilen bir varlık olarak algılanmasını da etkilemektedir. Özellikle geleneksel din eğitimi almış bireylerde, ibadetlerin önemi yoğun ve katı bir şekilde öğretilir. Bu nedenle, Tanrı veya Allah denildiğinde akla ilk gelen kavramlar, İslam dini açısından namaz, oruç veya dua gibi ibadetlerdir ve bu unsurlarla ilişki kurmak doğal bir durumdur. İbadetlerini yerine getiren ailelerde yetişen çocuklar, ebeveynlerini veya çevresindekileri dini vecibelerini yerine getirirken gördüklerinde "niçin, neden" gibi sorular sormaya başlarlar. Aileler tarafından bu sorulara verilen "Allah için, Allah istedi, O'na kulluk etmek için" gibi yanıtlar, çocukların zihinlerinde Tanrı'yı "kendisine ibadet edilen varlık" olarak tanımlamalarını sağlayacaktır.

Yapılan araştırmada Allah ismi anılınca öğrencinin yaşadığı duygulardan birisinin de korku olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun, "Allah'a kul olmazsak, ibadetlerimizi yerine getirmezsek, iyi insan olmazsak, günah işlemezsek Allah bizi cezalandırmazdı" gibi sebeplerle depremi yorumlamaya çalışmaları, Allah denilince akıllarına korku duygusunun gelmemesi, araştırmanın ilginç bulgularından biridir. Bu durum, ailelerin çocuklarına derin ve geleneksel bir din eğitimi verdiklerini gösterebilir. Geleneksel din eğitimi alan bireylerde, ebeveynlerin dini öğütler verirken ve cezalandırma yöntemlerinde sıkça dinsel kavramlara başvurması, çocukların Allah korkusu ve günah anlayışlarını şekillendirmektedir (Okçay, 1992). Tanrı'yı bir araç olarak kullanan ebeveynlerin yetiştirdiği çocuklar, hata yaptıklarında Tanrı'nın cezalandırıcı yönüne odaklanarak korku içinde olabilirler (Güler, 2007).

Tanrı algısının birçok faktörün etkisi altında değişen ve gelişen bir anlayış olduğu düşünülmektedir. Bireysel farklılıklar, aile yaşantısı, alınan eğitim ve sosyo-kültürel değerler, bu algının şekillenmesinde önemli rol oynar. Özellikle ön ergenlik dönemi,

bireylerin kimlik kazanmaya çalıştığı ve bireyselleşme sürecine girdiği bir dönemdir. Bu dönemde Tanrı algısı, çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerle yapılan görüşmelerden elde edilen veriler ve literatür bilgileri, öğrencilerin Tanrı'ya dair görüşlerinin oluşmasında ailelerinin etkisinin belirgin olduğunu göstermektedir. Görüşmeler sırasında öğrencilere "neden" böyle düşündükleri sorulduğunda, anne-baba ya da değer verdikleri büyüklerinin de benzer düşüncelere sahip olduklarını belirtmişlerdir. Araştırmanın yapıldığı bölgenin sosyo-kültürel yapısı göz önüne alındığında, ailelerin daha otoriter bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Bu durum, ortaya konulan düşünceleri desteklemektedir. Ayrıca, yaşanan deprem tecrübesinin insanlarda acizyet duygusunu tetiklemesi, Tanrı algısında güven, mutlak güç, ibadetlere yönelme ve korkunun öne çıkmasına neden olan bir diğer etkidir.

Özellikle fiziksel ve maddi zarara uğramayan bireylerin, Tanrı tarafından korundukları düşüncesiyle daha pozitif bir algıya sahip oldukları gözlemlenmiştir. Kızların daha kuralcı bir şekilde yetiştirilmesi, dini konularda daha hassas, daha duyarlı ve Tanrı hakkında daha olumlu bir yaklaşım geliştirmelerini artırmaktadır. Ayrıca, bu korunaklı ortam, kadınları dinle ilgili olumsuz uyarılardan uzak tutarak olumsuz algılardan korumaktadır. Tanrı'nın mutlak güç sahibi olmasının olumlu etkileri kadar olumsuz etkileri de görülebilir. Her şeye gücü yeten bir varlığın, istediği zaman bireyler için negatif durumlar yaratabileceği fikri, Tanrısal korkunun öne çıkmasına sebep olmaktadır. Bu durum, bireylerin Tanrı'ya karşı duydukları saygı ve korku arasında bir denge kurmalarına yol açabilir.

4.2. Öğrencilerin Dini Hayatlarına İlişkin Bulgular

Dini hayat farklı düzeylerde de olsa her bireyde kendini gösteren bir davranış durumudur. Yapılan çalışmada öğrencilerin dini hayatlarına ilişkin bulguları ortaya koyma adına "Depremden sonra Allah'a hiç dua ettin mi? (Evet-Hayır) Allah'tan neler istedin? Depremden sonra ibadet hayatında bir değişiklik oldu mu?" soruları sorulmuştur. Verilen cevaplar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Katılımcı öğrencilerin tamamının hayatında "dua"nın önemli bir yeri olduğu gözlemlenmiştir. Öğrenciler hem depremden önce hem de depremden sonra Allah'a sürekli dua ettiklerini ifade etmişlerdir. Ancak depremden sonra dualarının içeriğinin daha çok "depremden korunma ve yardım" teması etrafında şekillendiği görülmektedir. On beş katılımcının depremde ölenlere, evleri yıkılanlara ve yakınlarını kaybedenlere dua ettikleri tespit edilmiştir. Beş öğrenci ailesine ve kendisine dua ederken, bir öğrenci de hayatta kaldığı için sürekli Allah'a şükrettiğini belirtmiştir. Bu durum, katılımcı öğrencilerin büyük çoğunluğunun empati düzeyinin yüksek ve sosyal açıdan duyarlı bireyler olduklarını göstermektedir.

Literatür incelendiğinde, çalışmanın bu bölümüyle paralel ve paralel olmayan bulguların varlığı tespit edilmiştir. Ergenlerle yapılan bir çalışmada dua etme davranışının oldukça yaygın olduğu; ancak namaz ve oruç gibi ibadetlerin uygulanma düzeyinin düşük olduğu bulunmuştur. Bu durumun nedenleri arasında ergenler için

namaz ve oruç ibadetlerinin zor gelmesi, tembellik, yeterli bilgiye sahip olmama ve zaman kısıtlılığı gibi etkenler sıralanmıştır. Ergenlerin sıkça dua etmeleri, aslında din konusunda kayıtsız olduklarını gösterebilir. Aynı çalışmada, ergenlerin genel olarak dini inanç düzeylerinin yüksek, dini tutum ve davranışlarının düşük olduğu tespit edilmiştir (İmamoğlu - Ferşadoğlu, 2013). Ergenler, oruç ve namaz gibi ibadetler yerine mekân ve zaman kısıtlaması olmayan dua ibadetini daha tutarlı bir şekilde uygulamaktadırlar (Koç, 2004).

Özel'in 2000'li yıllarda gerçekleştirdiği araştırmada aile, arkadaşlar, karşı cins, görünüm ve ülke için yapılan duaların etkileri incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, erkeklerin genellikle ailede iç huzur için dua ettikleri, kadınların ise sağlık için dua etme eğiliminde olduğu belirtilmiştir. Kendileri için her iki cinsin de mutluluk, sağlık ve huzur için benzer oranlarda dua ettikleri tespit edilmiştir. Ülke meseleleri için dua etme oranının ise %85 gibi yüksek bir seviyede olduğu gözlemlenmiştir. Ayas (2007)'ın yaptığı çalışmada, 611 katılımcının 321'i (%52,5) aşırı stresli durumlarda ve doğal afet zamanlarında dua ettiğini bildirmiştir. Aynı çalışmada katılımcıların %49,9'unun ailesi, ülkesi ve insanlık için dua ettikleri tespit edilmiştir. Bu veriler, mevcut araştırmadaki oranlardan düşük olsa da ergenlik dönemindeki bireylerin empati duygusuyla kendi dışındaki insan ve durumlara yönelik de dua ettiklerini gösteren önemli bir bulgudur.

Bir başka çalışmada, 316 katılımcının 107'si (%33) kendisi dışındaki bireyler için dua ettiğini belirtmiştir (Küçük, 2010). Bu oranın mevcut araştırmanın sonuçlarından daha düşük seviyede olduğu göze çarpmaktadır. Bu durumun, araştırmanın asrın felaketi olarak nitelendirilen depremin ardından gerçekleştirilmiş olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. İnsanlar zor durumda olanları gördüklerinde merhamet duyguları uyanmakta ve bu durum, muhtaç kişilere dua etmeyi yardım etmenin en kolay yolu olarak görmelerine yol açmaktadır.

Dua, çeşitli sorunların üstesinden gelmek için etkili ve anlamlı bir bilişsel başa çıkma stratejisidir. Bireyin Allah ile kurduğu ilişki ve O'ndan yardım dileme biçimidir. Dua esnasında insanlar, Allah'ın huzurunda olduklarını hisseder ve bu iletişimi gerçekleştirmeye hazır olduklarının farkında olurlar. Dua eden kişiye göre Allah, her şeye gücü yeten ve her şeyi yapabilen bir varlık olarak görülür; dolayısıyla insanların ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir güçte olduğuna inanılır. Bu nedenle, insanlar istek ve ihtiyaçlarının kabul edileceği umuduyla Allah'a güvenirlere. Zor zamanlarda, örneğin bir deprem sonrası, depremzedeler Allah'a dua ederek yaşadıkları sıkıntıları O'na arz eder ve kendilerine güç vermesi için yardım talep ederler.

Katılımcıların ergenlik döneminde olduğunu dikkate alarak dini yaşamla ilgili bulgular incelendiğinde, çoğunun orucunu tuttuğu görülmektedir. Oruç ibadeti bireysel bir uygulama olmasına rağmen, Anadolu'da toplumsal bir şölene dönüşmesi, bu ibadetin sosyal yönünü pekiştirerek örnek olma ve model alma durumunu kolaylaştırmaktadır. Ancak namaz ibadeti için aynı durum söz konusu değildir. Yine de katılımcılardan altısının depremden önce de namaz kıldığı tespit edilmiştir. Deprem sonrası ise katılımcıların tamamının namaz kıldığı veya çoğunun namaza başladığı gözlemlenmiştir. Depremden

sonra namaza başlayan katılımcıların yedisi, namazlarına devam etmiştir. Dolayısıyla mülakat anında on üç öğrencinin namaz kıldığı söylenebilir. Deprem sonrası namaza başlayan öğrencilerin yarısının namazlarını sürdürmesi, olağanüstü durumların inananların Allah'a sığınma ve kulluk etme ihtiyacını artırdığı şeklinde açıklanabilir.

Deprem gibi doğal afetlerin ardından insanların bu durumu deneyimlemesi, gözlemlemesi, yakınlarından bilgi alması ve medya aracılığıyla konuya dair bilgi sahibi olması gibi etkenler bakış açılarını, tutumlarını ve davranışlarını önemli ölçüde etkiler. Bu etkinin en yoğun hissedildiği kişiler, doğrudan depreme maruz kalanlardır. Tecrübe sürecinin başlangıcında akıllara gelen ilk soru, yaşanan olayın niteliğiyle ilgilidir ve bu sorgulama, anlamlandırma sürecini başlatır. Anlamlandırmanın ardından ise başa çıkma aşaması gelir. Bu iki aşamanın ortak noktası dindir; dinin en temel göstergeleri ise dua ve ibadetlerdir. Bireyler yaşadıkları zorlukları Allah'a arz ederek yardım bekler, bu da dini tutum ve ritüellerin artmasına neden olur. Yoğun ibadetler, olayın sıcaklığının geçmesi ve yaşamın normale dönmesiyle birlikte azalır. İnsan hafızası unutkanlıkla bilinir; bu nedenle sorunlar zamanla unutulur ve bu süreçte davranışlar değişir. Araştırmanın bu bölümünde elde edilen veriler, bu perspektifle değerlendirildiğinde gerçeklik ve geçerlilik taşımaktadır.

4.3. Öğrencilerin Deprem Anında Yaşadıklarına Dair Bulgular

Deprem anı yaşayan her birey için unutulması zor zamanlardan bir tanesidir. İnsan hayatında çok nadir tecrübe edilip ağır sonuçlar doğurabilen bu olay, öğrenciler açısından da zor bir durumdur. Çalışmada öğrencilerin deprem anında hissettikleri duygular da verilerin analizi açısından önemlidir. Bununla ilgili bilgi almak için "Depremde neler hissettin? Evde neler yaşandı?" şeklinde sorular yoluyla bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Verilerin elde edildiği ilgili öğrenci grubunda evi hasar görmemiş, yıkılmamış ve birinci derece bir yakınını kaybetmemiş katılımcılar tercih edilmiştir.

Öğrencilerle yapılan mülakatta, büyük çoğunluğunun deprem anında yoğun bir şaşkınlık ve korku hissettiği gözlemlenmiştir. Özellikle annelerin, bu tür bir kriz anında ev halkını organize etme çabaları dikkat çekmektedir. Annelerin getirdiği salavatlar ve kelime-i şahadetlerin öğrencilerin zihinlerinde derin bir iz bıraktığı da vurgulanmıştır. Bu durum, annelerin şefkat duygusunun bir afet sırasında dahi nasıl kendini gösterdiğini ortaya koymasından önemlidir. Annelerin bu rolü hem duygusal destek sağlamakta hem de çocukların güvenlik hissini pekiştirmektedir.

Araştırmalar, depremlerin yalnızca fiziksel hasarlara yol açmadığını, aynı zamanda ani ve beklenmedik doğasıyla insanların duygusal durumlarını da derinden etkilediğini göstermektedir. Bu bağlamda deprem deneyimlerinin incelenmesi, fiziksel ve duygusal etkiler açısından iki ana kategori altında değerlendirilmektedir (Balci, 2016). Araştırmada elde edilen bulgular da bu iki çerçeveyi destekleyen sonuçlar ortaya koymaktadır. Yani deprem sonrası yaşanan duygusal travmalar ve fiziksel kayıplar, katılımcıların Tanrı algısı ve ibadetlerine olan yaklaşımlarını şekillendirmekte önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum, doğal afetlerin bireyler üzerindeki çok yönlü etkisini ortaya koymasından

önemlidir. Balcı (2016)'nın araştırmasında da katılımcıların deprem anını tanımlarken kullandıkları ifadelerin, mevcut araştırmanın bulgularıyla paralellik gösterdiği görülmektedir. Katılımcılar, deprem anını "korku, felaket, yıkım ve kıyamet" gibi terimlerle tanımlamışlardır. Bu benzerlik, depremin insanların zihinlerinde yarattığı derin etkileri ve duygusal tepkileri ortaya koymaktadır. Her iki çalışmada da bu kavramların, deprem anında yaşanan yoğun duygusal durumları ve algıları yansıttığı anlaşılmaktadır.

4.4. Deprem ve Tanrı İlişkisine Dair Bulgular

Depremi oluşumu yüzyıllardır soru işareti olarak zihinlerdeki yerini korumaktadır. Günümüzde de bilimsel açıdan birçok açıklama yapılmasına rağmen, bireylerin zihinlerinde bir karmaşa durumu söz konusudur. Araştırmanın temel noktasını da bu konu oluşturmaktadır. Buna dair bilgiyi elde etme adına "Depremi nasıl meydana geldiği hakkında neler biliyorsunuz?", "Depremi oluşumunda Allah'ın etkisi olduğu söyleniyor. Bu konu hakkında neler düşünüyorsunuz?," "Depremi oluşumunda Allah'ın bir etkisi varsa sizce Allah neden bunu yapıyor?" şeklinde sorular sorularak veriler elde edilmiş ve sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: Depremi nasıl oluştuğuna dair kodlama ve frekanslar

Kod Sistemi	Frekans
Allah yapıyor	9
Fay hatlarının kırılması sonucu	7
Neden olduğunu bilmiyor	3
Bizi sevmeyen ülkelerin işi	1
Toplam	20

Görüşmelerde katılımcıların yarısının depremi Allah'ın yaptığını düşünmesi, aile çevresinde bu konu üzerine yapılan konuşmaların etkisini göstermektedir. Bu durum, öğrencilerin Tanrı algılarının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır; öğrenciler, Tanrı'yı "her şeye gücü yeten, kudretli bir varlık" olarak algılamaktadır. Ayrıca, araştırmacının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olması, öğrencilerin verdikleri yanıtlarda Tanrısal veya dini söylemlerin ön plana çıkmasında etkili olmuş olabilir. Bu durum eğitim ortamının ve öğretmenin rolünün, öğrencilerin düşünce biçimlerini nasıl etkilediğini de ortaya koymaktadır. Görüşmelerde, bazı öğrencilerin depremin fay hatlarının ve yer kabuğunun kırılması sonucu oluştuğunu belirtmeleri dikkat çekicidir. Bu öğrencilerin çoğu, depremden Allah'ın bir etkisi olup olmadığı konusunda kararsızdır ve net bir görüş bildirmemektedir. Ayrıca, depremin nasıl oluştuğuna dair fikri olmayan üç öğrenci olduğu gibi, depremi "bizi sevmeyen ülkelerin yaptığı" yönünde bir ifade kullanan bir öğrenci de bulunmaktadır. Bu durum, öğrencilerin bilimsel ve dini bakış açıları arasında gidip geldiğini, deprem konusundaki algılarının çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Allah tasavvurunun depremin ilahi bir eylem olarak algılanmasının arkasında, toplumda var olan ahlaki ve sosyal sorunların bazı dini gruplar tarafından "helak sebebi" olarak nitelendirilmesi, önemli bir etken olarak görünmektedir. Bu tür söylemlerin, ailelerin ve öğrencilerin sosyal medyada veya diğer mecralarda karşılaştıkları içerikler

vasıtasıyla meydana geldiği düşünülebilir. Bu bağlamda, toplumun genel inanç yapısının ve yaşanan olayların yorumlanmasının, bireylerin Tanrı algısını şekillendirdiği söylenebilir.

Fay hatlarının depreme sebep olduğunu savunan öğrencilerin daha seküler bir bakış açısına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, onların dini yaşantılarının ve ailelerinin inançlarının daha az etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, "Deprem gibi doğal afetleri Allah neden yapıyor?" sorusuna verilen cevaplar, öğrencilerin Allah, din ve hayat hakkındaki algılarını ortaya koymaktadır. Bu cevaplar, onların inançlarını nasıl şekillendirdiğine ve yaşadıkları deneyimlerle ilgili düşüncelerine ışık tutmakta, böylece din ve bilim arasındaki etkileşimin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

Tablo 3: Allah depremi neden yapıyor sorusuna ilişkin kodlama ve frekanslar

Kod Sistemi	Frekans
Ceza	6
Uyarı	6
Toplam	12

Öğrencilerin depremi Allah'ın bir cezası olarak düşündükleri ve bu görüşü benimseyenlerin çoğunluğunun "Depremi Allah yaptı" diyen öğrencilerden oluştuğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, "Allah neden insanları cezalandırmak ister?" sorusuna verilen yanıtlar da benzer bir düşünceyi yansıtmaktadır. Öğrenciler, insanların kötülükler yapması, günah işlemeleri ve dinle ilgilenmemeleri gibi sebeplerle Allah'ın cezalandırma ihtiyacında bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bu durum, öğrencilerin Tanrı algısının cezalandırıcı bir yönü olduğunu göstermektedir. Depremi uyarı olarak nitelendiren öğrenciler de artık insanların akıllanması gerektiği için depremin bir uyarı aracı olduğunu belirtmiştir.

Bunların yanında Allah'ın depremi uyarı ve ceza olarak göndermediğini belirten öğrenciler de vardır. Normal bir olay olduğunu belirtmişlerdir. Tüm bunların dışında depremi kader olarak nitelendirmişlerdir.

Katılımcılar arasında depremin Allah tarafından bir uyarı ve ceza olarak geldiğini düşünenlerin çoğunluğunun erkek öğrenciler olması dikkat çekicidir. Öte yandan, kız öğrencilerin büyük bir kısmının depremin kaderle bağlantısını vurguladıkları gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, tüm katılımcıların depreme dayanıklı evlerin yapılması, tedbir alınması ve depremler sırasında gönüllü çalışmalar yapılması konularında fikir birliği içinde olmaları önemli bir bulgudur. Bu durum, katılımcıların geleneksel dini bilgilerden etkilenmiş olmalarına rağmen, deprem sonrası yaşanan yıkımın önlenilebileceğine dair bir bilinç geliştirdiklerini göstermektedir. Malzmeden çalmamak ve dayanıklı yapılar inşa etmek gibi önlemlerin önemine vurgu yapmaları, pratik bir yaklaşım benimsediklerini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Depremler insanları çok yönlü bir şekilde etkileyen doğal afetlerden birisidir. Bireyin genel durumu depremin algılanma boyutunu şekillendirmektedir. Ön ergenlik döneminde olduğu bilinen ortaokul öğrencilerinin deprem ve Tanrı algılarının niteliğini ortaya koyma adına bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Depremi tecrübe etmiş öğrencilerin konuya dair görüş ve düşünceleri mülakat yöntemi ile ortaya konulmuştur. Katılımcıların ifadeleri ve araştırmacının gözlemleri ile literatür incelenerek öğrencilerin Tanrı tasavvurları ve depreme bakış açıları ele alınmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın ana teması, ortaokul öğrencilerinde güvenilir bir Tanrı modeli tasavvurunu incelemektir. Bu bağlamda, her şeyi yaratan ve mutlak güç sahibi bir Tanrı'nın varlığı üzerinde durulmaktadır. İbadet edilen bir varlık olarak Tanrı'ya inanan ergenlerin sayısı kayda değer bir düzeydedir. Bu inançlarının şekillenmesinde, aldıkları din eğitimi, ailelerinin psiko-sosyal durumu ve dini bakış açıları gibi etmenlerin yanı sıra sosyal çevrelerinden edindikleri bilgiler ve deneyimledikleri büyük bir depremin etkisi de belirleyici rol oynamaktadır. Bu durum, bazı öğrencilerin korkuya dayalı bir Tanrı algısına sahip olmasını da doğal hale getirmektedir.

Deprem sonrası öğrencilerin dua ve ibadet konularında artan bir hassasiyet gösterdikleri sonucuna varılmıştır. Yaşadıkları korkutucu deneyim, onları koruyacak ve güvenli bir ortam sağlayacak bir sığınağa yönlendirmektedir. Yaptıkları dualarda kendilerinin yanı sıra diğer insanları da düşünmeleri empati duygusunun geliştiğini ve kendilerinden daha kötü durumda olanların farkında olduklarını göstermektedir. Dua dışında, namazların ilk dönemlerde daha yoğun bir şekilde yerine getirildiği; ancak zamanla bu yoğunluğun azaldığı da dikkat çekicidir. Bu durum, namazın dua kadar kolay olmadığını ve daha fazla çaba gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Depremin etkilerinin azalması, dini ritüellerin motivasyon kaybına neden olmuş olabilir. Dini bir başa çıkma mekanizmasının kişiyi normalleştirilmesi sonucunda, bireylerin bu tür ibadetlere olan ihtiyaçlarının azalmış olabileceği düşünülmektedir.

Depremin oluşumu ve sebepleri üzerine öğrencilerin görüşleri incelendiğinde, bu görüşlerin Tanrı tasavvurlarıyla ilişkilendirildiği gözlemlenmiştir. Yüce, aşkın ve her şeye gücü yeten bir varlık olarak algılanan Tanrı'nın, deprem gibi bir doğal afeti yaratabileceği düşüncesi mantıklı bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır. Bu görüşün şekillenmesinde ailenin etkisini göz ardı etmemek önemlidir; zira sürekli duyulan önerme ve inançlar zamanla içselleştirilir. Bireylerin çevrelerinden edindikleri bilgiler ve telkinler, deprem ve Tanrı algılarını şekillendirmektedir. Bunun yanı sıra bilimsel olarak fay hatlarının depremleri oluşturduğu bilgisi de önemli ölçüde kabul görmektedir. Araştırmalar, bu durumu bireylerin din ile olan ilişkilerine bağlamaktadır. Daha geleneksel din algısına sahip veya böyle bir çevrede yetişmiş bireylerde depremi Allah'ın yaptığı algısı söz konusu iken daha bilinçli dindarların bunu fay hatlarının kırılması sonucu oluştuğunu ifade etmeleri dikkat çekicidir. Her iki grup da başlangıçta verdikleri cevapların ardından diğer görüşlerini de ifade etmiştir.

Depremin nedenine dair verilen cevaplar incelendiğinde, ceza ve uyarı temalarının öne çıktığı görülmektedir. Bu görüşlerin, olayın meydana geldiği dönemde oluşan

anlamlandırma sürecinin bir yansıması olarak, kaderci bir bakış açısını yansıttığı söylenebilir. İçinde bulunduğumuz toplumun dini ve ahlaki değerlerde bir yozlaşma yaşadığı ve sürekli olarak kötüye gittiği düşüncesi, neredeyse herkesin ifadelerinde kendine yer bulmaktadır. Depremin ağır sonuçlarının yanı sıra bu sonuçların insanlara ciddi şekilde etki etmesi, böyle bir ilişkilendirme ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak, depremin hem bir uyarı hem de ceza olarak algılanması, toplumun genel duygu ve düşüncelerinin bir yansımasıdır.

Depremin nasıl algılandığı, çözüm üretme ve önlem alma açısından büyük bir önem taşır. Eğer deprem tamamen Tanrısal bir etki olarak düşünülürse, bu durum önlem almayı zorlaştıracak bir zihinsel engel yaratır. "Mutlak güç ve irade sahibi Tanrı; engel olunamayacak bir afet göndererek insanlara ceza verdi." şeklindeki yorumlar, bireylerin üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmelerini engelleyebilir. Bu nedenle, depremin Tanrısal yönünü doğru bir şekilde anlamanın, Tanrı algısıyla doğrudan ilişkili olduğunu unutmamak gerekir. İnançımıza göre, Tanrı'nın mutlak güç ve kudrete sahip olması kesin bir gerçektir. Ancak bu gücün yanı sıra insanlara verdiği akıl yetisi de bu kudretin bir göstergesidir. Bu akıl, deprem gibi doğal afetler karşısında alınabilecek önlemleri belirlemeye yardımcı olur. Bu bağlamda, öğrencilerin Tanrı algılarının, hayatlarını koruma çabalarına engel olmayacak şekilde eğitilmesi son derece önemlidir.

Sonuç olarak, deprem hem anında hem de sonrasında insanlara derin travmalar yaşatan bir doğal afettir. Bu travmalardan etkilenen demografik gruplar arasında ergenler önemli bir yer tutmaktadır. Birçok açıdan gelişim aşamasında olan bu bireyler, depremi anlamlandırmak ve açıklamak için çeşitli verileri kullanacaklardır. Dinle ilgili yaşadıkları tecrübeleri açıklayıcı ve tatmin edici bir şekilde yorumlayabilmeleri, bu konuda önemli bir paylaşıma sahip olduklarını göstermektedir.

Kaynakça

- AFAD. *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimler Sözlüğü*. AFAD, 2011.
<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>
- Akyüz, Züleyha. *Gençlerde Benlik Saygısı Ve Tanrı Tasavvuru*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Altun, Fatih. "Afetlerin Ekonomik Ve Sosyal Etkileri: Türkiye Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme". *Sosyal Çalışma Dergisi* 2/1 (2018), 1-15.
- Anuştekin, Mehmet Nesim. *Ortaöğretim Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeyleri ile Tanrı Algıları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Atik, M. Kemal. "Kuran'a Göre Tanrı Tasavvuru". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2016), 1-27.
- Atlı, Ayhan. *Afet Yönetimi Kapsamında Deprem Açısından Japonya ve Türkiye Örneklerinde Kurumsal Yapılanma*. Ankara: Asil Yayıncılık, 2006.

- Ayas, Mehmet. *İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Dua Anlayışlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007.
- Aydın, Ali Rıza. "Tanrı Algısına Jungçu Bir Bakış". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2010), 53-61.
- Ayyürek, Osman. *Eğitim Örgütlerinde Kriz Yönetimi: Van Depremi Örneği*. Yüzüncüyıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Azap, Alpay. "6th February Earthquakes and Infectious Diseases: What are the Turkish Society of Clinical Microbiology and Infectious Diseases and Klimik Journal Doing?" *Klimik Dergisi/Klimik Journal* 36/1 (2023), 1-2.
- Azzollini, Susana Celeste vd. "Applications of Psychological First Aid in Disaster and Emergency Situations: Its Relationship with Decision-Making". *Athens Journal of Social Sciences* 5/2 (2018), 201-214.
- Bayraktar, Nurhan - Dal Yılmaz, Ümran. "Vulnerability of Elderly People in Disasters: A Systematic Review". *Turkish Journal of Geriatrics* 21/3 (2018), 467-482.
- Bedir, Fatma Nur. "Yetişkinlerin Çocukluk Anılarındaki Tanrı İmgesinin Analizi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (30 Aralık 2017), 717-740.
- Belen, Fatıma Zeynep - Demir, Şükriye. "10-14 Yaş Grubundaki Öğrencilerde Öz Saygı ile Tanrı Algısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 8/15 (2023), 60-88.
- Bilici, Ali Baz. *0-6 Yaş Çocuklarda Dini Gelişim Süreci ve Din Eğitimi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- Bozkurt, Veysel. *Deprem ve Toplum*. Alfa Yayıncılık, 1999.
- Çakır, Özlem - Atalay, Gülseren. "Afetlerde Özel Gereksinimli Grup Olarak Yaşlılar". *Resilience* 4/1 (30 Haziran 2020), 169-186.
- Çapcıoğlu, Fatma - Açıkgöz, Öznur Kalkan. "Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri". *Bilimsel Araştırma Süreçleri*. ed. Özcan Güngör. 209-228. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Demir, Rıza. *Afet Psikolojisi Ve Sosyolojisi Ders Kitabı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Yayınları, 2016.
- Dilmaç, Bülent - Çifçi, Ayşenur. "Investigation Of The Relationship Between God Perception And Psychological Resilience In The 14-18 Age Group". *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/1 (2019), 14-28.
- Doğan, Murat. *Ergenlerde Tanrı Algısı ve Karar Verme Stilleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Fırat, Muhammet. "Deprem ve Toplumsal Etkileri". *Tezkire Dergisi* 80 (2022), 47-72.

- Güler, Özlem. "Tanrı Algısı Ölçeği (ta): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/1 (2007), 123-133.
- Güngör, Özcan (ed.). *Bilimsel Araştırma Süreçleri Yöntem Teknik ve Etiğe Giriş*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Hayta, Akif. *Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.
- Hayta, Akif. "Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme". *Değerler Eğitimi Dergisi* 8/20 (2010), 39-79.
- İmamoğlu, Abdülvahit - Ferşadoğlu, Saliha. "Psikolojik Açısından Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013).
- Kadıoğlu, Mikdat - Özdamar, Emin. *Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri*. Ankara: JICA Türkiye Ofisi Yayınları, 1. Baskı., 2008.
- Kar, Sait. "Bütün Dinler Aynı Hakikate mi Götürür? Tanrı Anlayışları Bağlamında Bir Değerlendirme". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 419-436.
- Karacoşkun, Mustafa Doğan. "Modern Psikolojide Dine Yaklaşımlar". *Din Psikolojisi El Kitabı*. ed. Mustafa Doğan Karacoşkun. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Karakaya, Handan. "Türkiye'de Göç Süreci Ve Suriye Göçünün Etkileri". *Fırat Üniversitesi, İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 4/2 (2020), 93-130.
- Kavas, Erkan. "Demografik Değişkenlere göre Dini Tutum". *Akademik Bakış Dergisi* 38 (2013).
- Koç, Mustafa. "Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri". *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (Şubat 2004), 231-256.
- Koç, Talat vd. "Çanakkale Kar Fırtınası Afetinin Sosyal ve Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi". *Sivil Savunma Dergisi* 181 (2005), 5-20.
- Köse, Ali - Aytan, Ali. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Kula, Tahsin. *Ergenlerde Öfke Duygusu; Benlik Algısı, Tanrı Algısı, Suçluluk ve Utanç Duyguları Açısından Bir Değerlendirme (Diyarbakır Örneği)*. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Kurt, Ediz - Gülbahçe, Arzu. "Van Depremine Yaşayan Öğrencilerin Travma Sonrası Stres Bozukluğu Düzeylerinin İncelenmesi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/3 (2019), 957-972.
- Kuşat, Ali. "İbadetlerde Niyetin Ahlaki Gelişim Düzeyi ile İlişkisi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2012), 157-183.
- Küçük, Emine. *Ergenlerin Duasına Psikolojik Yaklaşım (Edirne/Keşan Örneği)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

- Küşat, Ali. "Ergenlerde Allah Tasavvuru". *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*. ed. Ünver Günay - Celaleddin Çelik. 113-157. Adana: Karahan Kitapevi, 1. Basım, 2006.
- Levent, Adem. "Afetin Ekonomik Etkileri". *Afet Sosyolojisi*. 219-233. Konya: Çizgi Kitapevi, 2020.
- Magda, Robu. "The Cognitive Aspects Of God Representation". *University of Debrecen*. <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/6e3f7017-63c0-4edb-9ebe-3ad790588b2b/content>
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Tanrıyı Tasavvur Etmek*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- North, C. S. "Psychiatric Epidemiology of Disaster Responses in Trauma and Disaster An". *Review of Psychiatry* 22 (2003), 37-62.
- Okçay, Hale. "Çocuğun Dinsel Sosyalleşmesinde Ailenin İşlevi". *Sosyoloji Dergisi* 3 (1992), 131-145.
- Orak, Oya vd. "Yaşlı Hastalarda Tanrı Algısı Ölüm Kaygısını Etkiler Mi?" *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38 (2015).
- Özbaydar, Belma. *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Baha Matbaası, 1970.
- Özel, İsa. *Ergenlik Döneminde Dua*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 20. Basım, 2022.
- TMMOB. *Türkiye'de Deprem Gerçeği ve TMMOB Makina Mühendisleri Odası'nın Önerileri Oda Raporu*. TMMOB Yayınları: Türk Mühendis Ve Mimar Odaları Birliği, 2012.
- Tokur, Behlül. *Klasik Ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2020.
- Tokur, Behlül. *Stres ve Din*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Turgut, Mehmet. *Ortaokul Öğrencilerinde Deprem ve Tanrı Algısı (Gaziantep İli Örneği)*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Uysal, Veysel vd. "Ergenlerin Tanrı Algılarıyla Sosyal Kaygı Ve Umut Düzeyleri Arasındaki İlişkiler". *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi* 11/42 (2014), 221-237.
- Wulf, David M. *Psychology of Religion (Classic and Contemporary)*. New York: John Wiley and Sons, 2. Basım, 1997.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Yıldız, Mualla. *İlköğretim Öğrencilerinin Tanrı İmgisinin Belirlenmesi ve Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Yıldız, Murat. *Çocuklarda tanrı tasavvurunun gelişimi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2007.

Yılmaz, Gaye Gökcalp. "Afetlere Sosyolojik Bakış ve Türkiye'de Afet Yazınına Kuramsal Bir Yaklaşım". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1 (2021), 194-204.

Yüksel, Ayşe Şule. "Dini Gelişim". *Din Psikolojisi*. 111-126. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Basım, 2013.

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
8/2 (2024), 197-229

Gençlerde Din ve Hayat Algısı: Hallyu Örneği
Perception of Religion and Life Among Adolescents: Hallyu Sample

Büşra Tamer

Din Psikolojisi Bilim Uzmanı, TDV İLK SAY Kurulu Başkanlığı,
Expert on Psychology of Religion, TDV İLK SAY Kurulu Başkanlığı
Ankara/Türkiye

E-posta: tamerbusra79@gmail.com

ORCID ID: 0009-0006-7360-0455

Behlül Tokur

Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Theology, Department of
Philosophy and Religious Studies, Ankara/Türkiye.

E-posta: btokur@aybu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-6509-3100

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 31 Ekim/October 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 12 Aralık/December 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık/December 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış/Winter

DOI: jad.1576824

Cite as / Atıf: Tamer, Büşra-Tokur, Behlül. "Gençlerde Din ve Hayat Algısı: Hallyu Örneği". *Journal of Analytic Divinity*, 8/2, 2024, 197-229.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Büşra Tamer-Behlül Tokur)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Yazar Katkıları / Author Contributions: Büşra Tamer %60-Behlül Tokur % 40

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

Kültür zaman içinde değişir ve diğer kültürleri etkileyebilir, dönüştürebilir. Bunlardan birisi olan ve “Kore dalgası” olarak bilinen Hallyu’nun (한류) kültürel etkisi 90’ların sonundan itibaren Asya’nın ötesinde kendisini göstermeye başlamıştır. Türkiye’de Hallyu, TRT’de yayınlanan Güney Kore dizileri ile gençler arasında etkisini artırmıştır. Ergenlik ve ilk yetişkinlik döneminin bireyin din ve hayat algısını şekillendirmedeki yeri göz önüne alındığında bu dönemde gençlerin Hallyu’ya olan ilgilerinin din ve hayat algıları üzerindeki etkisini incelemek oldukça önemlidir. Nitel araştırma yöntemleri kullanılarak Türkiye’deki 14-28 yaş arası genç bireylerle gerçekleştirilen bu çalışmada, liseden yüksek lisansa, farklı seviyelerde eğitim alan 25 kişiden yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile veri toplanmış ve halka açık etkinlikler ile çevrim içi platformlarda katılımcı gözlem gerçekleştirilmiştir. Araştırma süreci boyunca elde edilen gözlem ve mülakat verileri tematik içerik analizi ile incelenmiş ve bulgular bilimsel açıdan yorumlanmıştır. Çalışma kapsamında gençlerin genel olarak Hallyu’yu bir sosyal destek ve başa çıkma mekanizması olarak kullandıkları, kapsayıcı bir hayat anlamına sahip olmadıkları, aynı zamanda din ve Tanrı algılarının güven ve huzur arayışlarını desteklediği görülmüştür. Öte yandan gençlerin, Hallyu öğeleri aracılığı ile sosyal aidiyet ve duygusal destek buldukları, dinî algılarında ise hem pozitif hem de negatif duygular yaşadıkları, çoğunlukla çevresel faktörlerden dolayı bireysel bir dindarlık yaşamayı tercih ettikleri gözlemlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Din Psikolojisi, Din Algısı, Dinî Gelişim, Hallyu, Hallyu Fan, Hayat Algısı

Abstract

Culture evolves over time, influencing and transforming other cultures. One of them is Hallyu (한류), known as “Korean Wave,” whose cultural impact began to extend beyond Asia in the late 1990s. In Turkey, Hallyu’s influence has increased among youth, primarily through South Korean dramas aired on TRT. Given the significance of adolescence and early adulthood in shaping an individual’s perception of religion and life, examining the impact of youth’s interest in Hallyu on these perceptions is crucial. Using qualitative research methods, this study was conducted with adolescents in Turkey aged 14-28, from high school to graduate-level education, data were collected through semi-structured interviews and participant observation at public events and online platforms. Observational and interview data gathered during the research were analyzed through thematic content analysis, and findings were interpreted scientifically. The study reveals that adolescents generally use Hallyu as a social support and coping mechanism, as they seek security and peace through their perceptions of religion and deity without embracing an encompassing life philosophy. Furthermore, it was observed that youth found social belonging and emotional support through Hallyu elements and experienced both positive and negative feelings in their religious perceptions, often opting for individual religiosity due to environmental factors.

Keywords: Psychology of Religion, Perception of Religion, Religious Development, Hallyu, Hallyu Fan, Perception of Life

Giriş

Bireylerin evreni, hayatı anlayabilmesi için tüm bunları zihninde bir düzene sokmaları gerekmekte, toplum içindeki yerlerini ve amaçlarını saptayabilmeleri de yine bu düzenden geçmektedir. Bu düzene sokmadan önceki adım ise tüm bu kavramlar ile ilgili bir algıya sahip olmalarıdır. Öyle ki bireyler toplumdaki yerlerini, ihtiyaçlarını, amaçlarını yani kendilerini bulabilmeleri için her birinin hayatı anlamaya ve anlamlandırmaya çalışacakları bir hayat görüşü, hayat algısı belirlemeleri gerekmektedir. Bireylerin hayata nasıl bir anlam verdikleri, hayatı nasıl algıladıkları ile ilgilidir. Dolayısıyla bireylerin hayat algılarını anlayabilmek onlar için hayatın ne anlam ifade ettiğinden geçmektedir (Frankl, 1992; Türkkahraman, 2004; Naugle).

Ergenlik ile birlikte soyut düşünceler geliştirmeye ve soyut kavramları daha iyi anlamaya, kullanmaya başlayan birey daha bilinçli hareket eder. Bunun yanı sıra bireyin ergenlik ile birlikte toplumsal olaylarla ilgilenmeye, hayat görüşü geliştirmeye, hayatın anlamı ile ilgili tatmin edici cevaplar bulmaya başladığı görülür (Yörükoğlu, 1985; Çuhadaroğlu Çetin, 2006; Cole, 1946). İnanma ihtiyacı içinde olan insan, dine karşı duyulan ilginin artmaya başladığı bu dönemde, yaşamını dini inanç ve dini davranışlara göre düzenlemeye başlar. Ergenlik döneminin sonlarına doğru ise bireyin din ve Tanrı'ya dair duygularının, düşüncelerinin, algılarının netleşmeye başlaması beklenir (Cole, 1946; Yörükoğlu, 1985; Çuhadaroğlu Çetin, 2006; Hill - Hood, 1999; Topuz, 2003). Olgunlaşan bu bireylerin yaşamış oldukları erken deneyimlerinin mükemmel olmadıklarını fark ederek gerginlik ve hayal kırıklığı yaşadıkları görülebilir. Yine bu süreçte bireyler daha önce geçerli saydıkları, kabul ettikleri değerleri ve dini inançları sorgulamaya başlayıp Tanrı ile ilişkilerinde bireyselleşebilirler (Bahadır, 1994; Hökelekli, 1996; Tokur, 2020).

Yaşadıkları değişimlerin iç dünyalarında yarattığı karmaşa ve sıkışmışlık, ergenlik döneminin kendine has bunalımları, toplumun geçirdiği değişimlerin etkisi de göz önünde bulundurulduğunda, ergen bireylerin din konusunda çelişkiler yaşadıkları ve tereddütlü oldukları görülebilir. Sağlıklı bir dini kimlik edinebilmeleri, güçlü bir dini gelişim sağlamaları bu dönemdeki gençlerin aradıklarını, sorularının ve sorunlarının cevabını dinde bulabilmeleri ile mümkündür. Dinin bireyde etkisinin yüksek, güçlü olabilmesi için dinin bireyin "güvenlik, kimlik, bağlanma, anlama" gibi psikolojik ihtiyaçlarına cevap vermesi gerekir. Ancak bu dönemde dinin bireyler için bir sözünün olmaması, onlara bir anlam ve amaç vermemesi durumunda bireylerde dine ilgisizleşme ve bu ilgisizleşmenin yol açabileceği birtakım psikolojik sorunlar görülebilir (Koca, 2007; Ceylan, 2010; Hökelekli, 1996; Hood vd., 1996; Peek, 2005).

Bireylerin gelişiminde kritik bir dönüm noktası sayılan ergenlik döneminde, hayat algısı ve din algısı başta olmak üzere, dinî düşüncenin gelişiminin yaşandığı, din algısının oluştuğu ve bu sürecin ergenlik dönemi sonrasına da uzandığı bilinmektedir (Gottlieb, 2006). Bu dönem bireyin yalnızca dinî gelişimi için değil kişilik gelişimi için de kritik bir öneme sahiptir. Birbirinden ayıramayacağımız bu dinî ve kişilik gelişimi birbirine paralel ilerleyen olgulardır. Ergenlik ve ilk yetişkinlik döneminde büyük bir artış gösteren bilişsel, psikolojik, fizyolojik ve çevresel değişimler bireyin dinî gelişimini etkilemektedir (Karaca,

2007; Bahadır, 2002). Dolayısıyla bireyin gelişimi için en önemli dönemleri sayılabilecek ergenlik ve ilk yetişkinlik döneminde, sayısı milyonlara ulaşan ve çoğunluğu gençlerden oluşan ve küresel bir kültürel etkileşimin parçası olan bu sosyal grubun üyelerinin, Hallyu fanlarının algılarını incelemek, onların gelişimlerini takip edebilmek açısından büyük önem taşımaktadır.

Araştırmada bulgular ışığında Türkiye'deki gençlerin neden Güney Kore'ye, Hallyu'ya ilgi duydukları; gençlerin bireysel kimlikleri, gruba aidiyetleri, başa çıkma yöntemleri, din ve hayat algıları, yaşadıkları kültürel etkileşimin din ve hayat algılarına nasıl bir etkisinin olduğu anlaşılmalı çalışılacaktır. Bu bağlamdan hareketle söz konusu çalışmanın konusu Güney Kore kültürüne ilgi duyan Türkiye'deki gençlerin din ve hayat algısını anlamak olarak ifade edilebilir.

1. Kavramsal Çerçeve

Yaşamı boyunca sürekli bir gelişim ve değişim içinde olan insanın hayatında ergenlik döneminin önemli bir yeri vardır. Çevresi tarafından hem çocuk hem erişkin hem de ne çocuk ne erişkin olarak kabul gören bu bireyler ergenlik dönemi boyunca pek çok değişim ve dönüşüm yaşamaktadırlar. Nitekim insanın yalnızca büyümekle kalmayıp aynı zamanda gelişen bir varlık olması onun yetişkin vücuduna sahip bir bebek olarak kalmasını engeller (Onur, 1987; Hall, 1924; Hadfield, 1964).

Ergenlik (Adolescence) kavramını ilk kez kullanan ve bu konunun temellerini atan Hall ergenliği insan evriminde ilkelikten uygarlığa geçişi simgeleyen, insanın vahşiliğini atıp yavaş yavaş kültürlenmeye başladığı dönem olarak tanımlamaktadır. Ergenlik ile birlikte bireyde birtakım fiziksel değişimler ve cinsel gelişimlerin yanında hormonal, sosyal, duygusal, kişisel, zihinsel pek çok değişim ve gelişim yaşanmaktadır. Bu gibi değişim ve gelişimlerin ergende yarattığı psikolojik yansımalarının birtakım bedensel ve zihinsel hastalıklara neden olabildiği görülmektedir. İkinci doğum olarak kabul edilen ergenlik dönemi gelişimsel anlamda, psiko-sosyal gelişim anlamında oldukça önem taşımaktadır (Sandström; Onur, 1987; Sperling; Cole, 1946).

Ergenliğin, ilk organik belirti olan bulûğ ile başladığı kabulü hakimdir ancak bu çağın başlangıç ve bitişinde yaş sınırları çeşitlilik arz etmekte olup bir görüş birliği söz konusu değildir. Ayrıca bireylerin yetiştiği çevre ve iklim koşullarının, zekâ seviyelerinin, kurdukları ilişkilerin, mental sağlık düzeylerinin, beslenme ve bakım koşullarının, ekonomik durumlarının, cinsiyetlerinin, ırk ve etnik kökenlerinin çeşitliliği düşünüldüğünde ergenliğin başlangıç ve bitiş yaşlarının her bireyde farklı olması normal karşılanmaktadır (Hökelekli, 1980; Hökelekli, 1996; Tracy, 1925; Onur, 1987; Yörükoğlu, 1985).

Soyut düşüncenin de bu dönemde gelişmesi ile birlikte ergen; ailevi durumlar, kendi kişiliği, insanların onla ilgili düşünceleri, eğitim hayatı gibi konular üzerine düşünmeye ve kaygılanmaya başlar. Ayrıca ergen zaman kavramının, ölümün farkına varmaya başlar ve böylece dini konularda daha çok bilgi edinmek ister ancak bu konuda doğruyu ve yanlış

birbirinden ayırt edememek onda ek strese, kaygıya neden olabilir. Ergenin zihinsel gelişimi ile birlikte düşünme yetisinde oluşan bu gelişimle bireyin yaşamın anlamı, felsefi ve dinî soyut kavramlar hakkında düşüncelere daldığı da görülebilir.

Ergenliğin süresi bireyden bireye değişir ancak bireyin erişkin psikolojik olgunluğa ulaşması, toplumda yetişkin rolleri üstlenmeye hazır hale gelmesiyle sona erer. Bazı bireylerde bu sürecin ömür boyu sürdüğü de görülebilir. Bireyin çocuksu ve ergen duygusal tepkilerden kurtulmaması, heteroseksüel ilgi geliştirememesi, aile gözetiminden özgürleşememesi, ekonomik ve düşünsel özgürlüğünü elde edememesi, zamanını yönetmeyi öğrenememesi, gerçek hayata duygusal ve sosyal uyum sağlayamaması, bir hayat felsefesi geliştirememesi durumlarında veya bunlardan herhangi birine ulaşmada başarısız olması durumunda çocukluktan çıkıp yetişkin olamaz (Cole, 1946; Yörükoğlu, 1985; Çuhadaroğlu Çetin, 2006; Miller, 2008).

Ergenliğin ilk belirtisi olan bulûğ ile birlikte, İslam dininde bireyler dinen sorumlu tutulmaya başlanır, beden ve ruhen belli ve yeteri düzeyde asgari olgunluğa ulaştıkları için fiil (yapabilme) ehliyeti, yani anlama, düşünme, eylem yeteneklerinin zamanla gelişimine bağlı olarak yapabilme niteliği kazanırlar. Bu noktada ise onların yaşlarına, gelişim düzeylerine uygun sorumluluklar ve haklar verilmesi tavsiye edilmektedir. Dinen yetişkin statüsünde sayılan birey artık dinin kural, emir, yasak ve görevleri, sorumluluğu ile yükümlüdür. İnanma ihtiyacı içindeki birey bir çeşit dini gelişim göstermeye, yaşamını dini inanç ve davranışlar doğrultusunda düzenlemeye başlar. Ancak bireyin ergenlik döneminde yaşadığı değişimler, psikolojik buhranlar ve sıkıntılar onun ahlaki, dini bunalımlar yaşamasına neden olabilmektedir (Bardakoğlu, 1994; Bardakoğlu, 1992; Hökelekli, 1996; Hökelekli, 1980; Tracy, 1925; Onur, 1987).

Artık soyut düşünebilen ve düşüncesi “varsayımlı ve tümdengelimli” nitelik kazanan ergen bireyler duyular ötesi alanlar hakkında işlem yapabilecek kapasite kazanmışlardır ve dini, metafizik konularda düşünüp bilinçli idrak gerçekleştirebilirler. Ergenlik döneminin sonlarına doğru ise bu bireylerin din ve Tanrı ile ilgili duygu ve düşünceleri, algıları netleşmeye başlar. Ayrıca değişen rollerine paralel doğrultuda, hayat boyu yaşadığı zihinsel, psikolojik, ahlaki, psiko-sosyal gelişimlerine bağlı olarak, yaşamının farklı evrelerinde, bireylerin dini gelişiminde değişimler yaşanır. Bu değişim ve gelişimler hususunda araştırmacıların ortak kanaatine sahip oldukları görülse de değişimlerin hangi yaşlarda olduğu konusunda görüşler farklılaşabilmektedir. Nitekim kronolojik yaş ile zihinsel yaş arasındaki farklılık, alınan dini eğitim, ebeveynlerin dini tutumları, bireylerin yaşadığı içsel zorluklar gibi faktörlerden dolayı dini düşüncenin bireyden bireye farklı gelişim gösterdiği görülebilir (Gottlieb, 2006; Hökelekli, 1996; Hökelekli, 1980; Argue vd., 1999; Goldman, 1964; Karaca, 2007).

Ergenlik öncesi dönemde bireyler kudretli bir tanrının varlığını sezmeye başlarken zihinsel gelişimde 12 yaş üzerine çıkabilmiş çocuklar dine yeni bir ilgi göstermeye, din ile ilgili sorularına mantıksal cevaplar beklemeye başlar. 13 yaş civarında ise artık dinsel bir uyanış gösteren ergen bir din anlayışına, din algısına sahip olur ve dini gelişimi, dini duygunun gelişimi, dine artan ilgisi açıkça görülebilir. Ayrıca birey ergenlik döneminde, o

zamana kadar kabul ettiği dini inançlara ilk kez eleştirel yaklaşıma başlar, yerleşik inançlarını gözden geçirir, inançları sarsılır. Bu dönemde bireyler bir yandan dine yaklaşmakta, bir yandan da dinden uzaklaşmaktadır.

Ergenlik dönemi boyunca da bireyde dini inançlar ve kavramlar soyutlaşıp farklılaşır ancak bu farklılaşmanın, gelişimin hızı ve boyutu bireylerin eğitimi, içinde yetiştiği toplum, aile, kültür, sosyal ve dini çevreden etkilenmektedir. Ayrıca, ergenin çevresindeki dini içerik aktarıcıları ve bu kişilerden edindiği ilk izlenimler de bireyin dini gelişimi üzerinde tesirli olabilmektedir. Bu bağlamda toplumsal ve dini tutumun da dini gelişimi etkilediği söylenebilir. Hökelekli ergenlerde dini gelişimi beş aşamada incelemiştir. Bunlardan “Dinî şuurun uyanışı (12-14)” aşaması bireyin ergenliğin bunalımlı safhasından önceki dinî gelişimini; “Dinî şüphe ve çatışmalar (14-18)”, “Suçluluk ve günahkarlık duyguları”, “Tevbe ve dine dönüş”, “Dinî inanç ve tutumların netleşmesi (18-21)” aşamaları ise ergen bireylerin dinî gelişimini kapsamaktadır (Hökelekli, 1980; Hökelekli, 1996; Hurlock, 1955; Armaner, 1980; Özbaydar, 1970).

Bireylerin aradıklarını dinde bulamamaları, dini eğitimin yetersizliği, bağımsızlık isteği ile dini otoritelerden kopmaları, dini konularda bilgi ve rehber eksikliği, başarısız dini sosyalizasyon gibi hususlar dini reddetme, din değiştirme, ailenin dini değerlerini reddetme ile sonuçlanabilir. Ayrıca dinin yalnızca zayıflar için bir sığınak addedilmesi ve din adı altında toplumda yaşanan çelişki ve olumsuzluklar, dinin gençlerin beklentilerini ve psikolojik ihtiyaçlarını (kimlik, güvenlik, anlama, bağlanma vb.) karşılamıyor olması, nefsanî arzuların dinî ahlak kaidelerinin önüne geçiriliyor olması gibi durumların da gençlerin tereddüt ve çelişkilerini şiddetlendirdiği, bu durumun da yine aynı sonuçları doğurduğu görülmektedir. Ergenlik döneminde bireyin dinden, dini inanç ve davranışlardan uzak, dinden soyutlanmış bir kimlik edinmesi ise yetişkinliğe geçişte psikolojik sorunlar yaşamasını kaçınılmaz kılabilir (Hökelekli, 1996; Hood vd., 1996).

Hayatın akışında bireyin edindiği aile, iş, kariyer, hobiler, kişisel gelişim, ruhsal konular, din gibi hayatı önemli kılan alanlar da onun yaşam gayesini ortaya koyar, hayatın anlamını oluşturur. Hayatın anlamı ise bireylerin yaşamlarını ne ölçüde anladıklarını ve ne kadar önemsediklerini ifade eder. Bu anlam insanın kendisi ve kendisi dışındaki şeyleri tanımlayan, onlarla ilişkilerini düzenleyen bir haritayı temsil etmektedir. Nitekim bedenî canlılığı için ruhun önemi ve işlevi ile ruhsal varoluşun canlılığı için anlamın önemi ve işlevi aynıdır (Tokur, 2020; Tokur, 2021; Tokur, 2019; Reisner, 1996 akt. Şentürk- Yakut, 2014).

Kendi çabası ile keşfetmek zorunda olan insan için anlam bir şeye karşı beslenen sevgide, icra edilen bir işte, acı veya dramatik tecrübelerde saklı olabilir. Ya da birey bir iş yaparak, eylemde bulunarak bir şeyin üstesinden gelme, bir şeyi başarma ile; iyiliği, hakikati, güzelliği, doğayı, kültürü ya da bir başka insanı deneyimleyerek, severek; kaçınılmaz ızdıraba karşı bir tutum takınarak ızdırabın nedenini ortadan kaldırmaya, bu durumu kazanıma dönüştürmeye çalışarak yaşamın anlamını keşfedebilmektedir. Bireyin edineceği bu anlam duygusunu hissetmesi ise bireye yaşam doyumunu sağlaması, psikolojik

sıkıntısını ve varoluşsal kaygısını azaltması, dinin bireye iyi oluş sağlayabilmesi için önemlidir (Reker- Wong, 2012; Kartopu, 2006; Vanhooren vd., 2022).

Hayatın anlamı aynı zamanda din ve iyi oluş arasında temel bir aracıdır. Dinin bireye iyi oluş sağlayabilmesi için bireyin hayatının bir anlamının olması, bir anlam hissetmesi önem taşır (Reker- Wong, 2012; Kartopu, 2006). Başa çıkmada da diğer birçok kaynağın aksine, pek çok birey herkes için erişilebilir bir umut, teselli, amaç ve anlam kaynağı olan dinde sığınak arar (Koenig, 2009). Bireyler, dinlerin sunduğu “doğüstü bir varlığın dünyayı bir amaç için yarattığı” inancını kabul edip, bu tasarımın amacını, hayatın bu tasarımıdaki yerini sorgulayarak bir anlam bulabilir (Wolf, 2012). Ancak olumsuz bir dini başa çıkma sürecindeki birey için aynı durum söz konusu değildir.

2. Yöntem

Güney Kore kültürüne ilgi duyan genç bireylerin din ve hayat algılarını, Hallyu kültürü ile olan ilişkilerini anlamayı amaçlayan bu çalışmada, bireylerin din ve hayat algılarını, Güney Kore kültürüne ilgilerinin nedenlerini derinlikli olarak anlayabilmek amacı ile nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır.

Araştırmanın çalışma grubunu Türkiye’deki Güney Kore kültürüne ilgi duyan 14- 28 yaş arası gençler oluşturmaktadır. Katılımcılar gönüllülük esasına uygun belirlenmiş olup, 11’i erkek ve 14’ü kız, 25 kişidir. Çalışmaya katılım sağlayan katılımcılara için “Aydınlatılmış Onam Formu” iletilmiş, 18 yaşın altında olan katılımcıların velilerine ise “Veli/Vasi Onay Formu” iletilmiş ve onayları talep edilmiştir.

Veriler katılımcı gözlem ve yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığı ile toplanmıştır. Örneklem seçiminde ise olasılığa dayalı olmayan örneklem tekniklerinden olan, kartopu örnekleme tekniği ile uygunluk örnekleme tekniği kullanılmıştır. “Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (AYBÜ) Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu”ndan etik onayı alınmıştır. Görüşme formunda katılımcılara, araştırmacılar tarafından katılımcı gözlem ile saha araştırması yürütülerek araştırmanın amacına uygun olacak şekilde belirlenmiş olan 9 soru yöneltilmiştir. İlgili sorular benlik, sosyal kimlik ve aidiyet, hayat algısı, başa çıkma, sosyal destek, din ve Tanrı algısı konularını kapsamaktadır. Elde edilen veriler incelenmiş ve çeşitli temalara ulaşılmıştır. Yine bu veriler tematik içerik analizine tabi tutulmuş, verilerin anlamları ve temaları keşfedilmeye çalışılmıştır. Gözlem yolu ile veriler toplanırken ise araştırmacı gözlemci kimliğini gizli tutmuş, katılımcı gözlem Ankara’da bulunan Kore Kültür Merkezi’nin Güney Kore Cumhuriyeti Büyükelçiliği izni ile düzenlediği halka açık etkinliklerde ve online platformlarda gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan katılımcılara araştırmanın amacı ve mülakat süreci ile ilgili bilgiler verilmiş, kişisel bilgilerinin gizliliği temin edilmiştir. Bunlara ek olarak görüşme sürecinde istediği anda katılımcının mülakattan çekilme hakkı olduğu da vurgulanmıştır. Araştırmada uygulama süreci ortalama 47 dakika sürmüştür. Yüz yüze görüşmelerin sağlanamadığı katılımcılarla mülakat online olarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler katılımcıların izni ile ses kayıt cihazına kaydedilmiş ve elde edilen kayıtlar şifreli harici bir disk üzerinde depolanmıştır. Ardından, araştırmacı

tarafından ses kayıtlarının transkripsiyonu yapılmış ve bu belgeler de aynı şifreli diskte depolanmıştır. Mülakat kayıtlarının transkripsiyonu esnasında da katılımcıların gerçek isimlerine yer verilmemiştir. Son olarak veriler çözümlenmiş, cevaplar anlamlı gruplar halinde tematik içerik analizine tabi tutulmuş ve bu veriler katılımcı gözlem tekniği ile edinilen verilerle desteklenmiştir. Araştırmada elde edilen veriler tematik içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve benlik, sosyal kimlik ve aidiyet, hayat algısı, başa çıkma, sosyal destek, din ve Tanrı algısı olmak üzere altı ana tema belirlenmiştir. Kodlama sürecinde, araştırmacı tarafından oluşturulan temalar ve kodlar ikinci bir kodlayıcı tarafından bağımsız olarak değerlendirilmiştir. Kodlayıcılar arasında yapılan değerlendirmelerde herhangi bir farklılık tespit edilmemiş ve tüm kodlar ile temalar üzerinde tam mutabakat sağlanmıştır. İki kodlayıcı arasında tam uyum sağlanması, çalışmanın analiz sürecindeki güvenilirliği artırmış ve elde edilen sonuçların iç tutarlılığını güçlendirmiştir. Araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış mülakatlar, katılımcı gözlem ve veri çeşitliliği gibi yöntemler de çalışmanın metodolojik gücünü desteklemiştir. Araştırma, örnekleme dahil olma olasılığındaki eşitsizlik, reşit olmayan ve erkek katılımcılara erişim kısıtlılığı ile veri paylaşımında yaşanan isteksizlik gibi sınırlılıklara sahiptir. Bulgular ise 2021-2023 yıllarıyla sınırlıdır.

3. Bulguların Dili ve Tartışma

3.1. Benlik Algısına İlişkin Bulgular

Benlik temasında katılımcıların nasıl bir benlik algısına sahip oldukları incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, katılımcıların genellikle kendileri hakkında çok düşünmedikleri, bu tema kapsamında sorulan sorulara cevap verirken zorlandıkları ve ne cevap vereceklerini bilemedikleri görülmüştür. Yapılan araştırmalar göz önünde bulundurulduğunda gençlerin bu durumu aslında normal karşılanmaktadır. ABD’de yapılan bir çalışmada, toplamda 107 katılımcı ile, çağrı cihazları aracılığı ile katılımcıların kendileri hakkında ne kadar sık düşündüklerinin yanıtı araştırılmıştır. Bir hafta boyunca edinilen bu veriler incelendiğinde katılımcıların kendileri hakkında çok az düşündükleri görülmüştür (Csikszentmihalyi - Figurski, 1982). Görüldüğü üzere insanların genelde kendileri üzerine çok az düşündükleri göz ardı edilemez bir gerçektir. Yine bu tema kapsamında, biraz düşünmeye yönlendirildiklerinde, katılımcıların kendileri hakkında olumlu ve olumsuz bir farkındalığa sahip oldukları görülmüştür. Nitekim bu bulgu kapsamında katılımcıların kendilerine karşı, kendilerini ifade etmede dürüst oldukları söylenebilir. Bu kapsamda Laurenceau, Barrett ve Pietromonaco düşünce, duygu ve yargılarını başka bireylere açıkça ifade eden bireylerin (emotional self-disclosures) kendilerini ifade etmede konusunda dürüst olduklarını dile getirmektedirler (Laurenceau vd., 1998).

(K4K) “Kendimi eğlenceli, mutlu ve biraz da depresif, mutsuz biri olarak tanımlayabilirim. Mutlu ve eğlenceli yönüm insanlara gösterdiğim yönüm aslında. İnsanlara gösterdiğim yönüm farklı. Göstermediğim, depresif, mutsuz yönüm daha ağır basıyor ama bu duyguları, günlük hayatta, biraz daha sentezlemeye çalışıyorum elimden geldiğince.”

Katılımcılar olumsuz özellikleri açısından genellikle mutsuzluk, odaklanma sorunu ve özgüven düşüklüğünden bahsederken; olumlu özellikler bakımından sakin, eğlenceli, çalışkan olma, sportif faaliyetlere katılma, yabancı dil öğrenme, gezmeyi sevme, sanatsal faaliyetlerde bulunma, yardımseverlik ve idealist olma gibi özellikleri vurgulamışlardır. Ayrıca, aileleriyle iyi iletişim kurdukları, ders yükünün az olduğu ve hobilerine vakit ayırabildikleri dönemlerde daha mutlu ve huzurlu olduklarını belirtmişlerdir. Ek olarak, büyüdükçe gelecek kaygısı, yaşam stresi, aileyle fikir ayrılıkları ve yoğun ders yükü gibi faktörlerin gençlerde olumsuz duygulara yol açtığı, bu durumların hobilerine ve pozitif duygularına ket vurduğunu ifade etmişlerdir.

(K1E) "Bilmiyorum yani kendimi ben de tanımıyorum aslında. Hiç hırslı birisi değilim. Eğer olmuyorsa direkt bırakırım 42 olmadığı yerde. Yani bir şeye odaklanamıyorum, odaklanma sıkıntım da var. Sadece basketbol konusunda bir hırs yapmıştım ama bazı şeyler oldu. Zamanımı pek veremediğimden dolayı da bırakma gereği duydum. O zamanları çok özleyorum. O zamanlar çok da sosyal birisiydim, güzel oluyordu (gülerek). Hayatta bir şey yapma isteği kalmıyor büyüyünce. Geleceğimin net olduğu bir zaman belki basketbola dönebilirim. Ailemle vakit geçirmek çok güzeldi küçükken. Yani büyüyünce insanın kafa yapısı değişiyor tabii, düşünceleri değişiyor ve ortak kararlara bir türlü varamıyorsunuz, özellikle ailenizle. O yüzden kendini yalnız hissediyorsun..."

Bu huzur ve mutluluğu sürdürmemelerinde ergenlikle gelen derinleşme, farkındalık ve kaygının etkili olduğu söylenebilir. Araştırmalar, aile desteğinin stresin olumsuz etkilerini hafiflettiğini ve arkadaş desteği gibi de bireyin iyi oluşunu desteklediğini göstermektedir. Ailede kaliteli iletişim ise belirsizlikten doğan stresi azaltmada önem taşımaktadır. Eğitim kurumları ve sosyal kurumlar, gençlere aitlik hissi ve güven sunan istikrarlı yerler olmalıdır. Ergenler, anlamlı bir yaşamı nasıl sürdürebilecekleri konusunda desteklenmeli ve topluma katkı sağlayan bireyler olmaları teşvik edilmelidir. Böylece, bu zorluklarla başa çıkma, eğitimin yaşam için ne anlama geldiğini onlara gösterecektir (Tracy, 1925; Onur, 1987; Cole, 1946; Gore- Aseltine, 1995; Patterson, 1988; Hunter, 1998).

3.2. Başa Çıkma Temasına İlişkin Bulgular

Katılımcıların büyük çoğunluğunun, "bireyin psikolojisini zorlayan birtakım iç ve dış etkenlerin yönetilmesi" (Tokur, 2020), yani başa çıkma ile ilgili sorulara cevap verirken içine kapanık tutumlar sergiledikleri gözlemlenmiştir. Araştırmalar, içe kapanıklığın genetik yatkınlık, çevresel etkiler, duyarlılık ve biyolojik faktörlerden kaynaklanabileceğini göstermektedir (Flint - Willis-Owen, 2010; Fischer vd., 1997; Cain, 2012; Flaxington, 2016). Katılımcıların cevapları birlikte değerlendirildiğinde, bu tutumun sosyal yönlerinin zayıf olması, bireycilik, güven sorunu, yalnızlık ve boşluk hissi gibi özelliklerden kaynaklandığı söylenebilir. Veriler ele alındığında çevresel faktörlerin bu tutum üzerindeki etkisinin kendisini gösterdiği söylenebilir.

Tablo 1: İe Kapanık Tutum Sergilenmesine Neden Olan Faktörlere İlişkin Kodlama ve Frekanslar

Kodlar	Frekans
Sosyal yönü zayıf olma	14
Bireycilik	14
Güven problemi	11
Yalnızlık ve boşluk duygusu	8
Toplam	47

Katılımcıların çoğunun, çözüm üretemediklerinde zor süreçlerin geçmesini bekleyerek bir başa çıkma yöntemi geliştirdikleri gözlemlenmiştir. Söz konusu bulgu bu gençlerin sınırlarını bildiklerini, farkındalığa sahip olduklarını göstermektedir. İnsanlar, özellikle gençler, ruhsal doyuma ulaşma ve tamamlanma arayışında, bunu sağlayacak bir kaynağa yönelme eğilimindedirler. Güvenilir standartların yokluğu ise gençlerde kendine zarar verme, akademik başarısızlık, intihar ve madde bağımlılığı gibi risklere karşı savunmasızlık yaratabilir. Ayrıca, sosyal ve dini dayanaklarını kaybetmeleri durumunda gençlerin olumsuz etkileneceği de vurgulanmaktadır (Hunter, 1998). Bu çalışmada katılımcılar başa çıkma süreçlerinde kendi kendilerine çözümler ürettiklerini dile getirmiş, ancak bu gibi hususlar üzerinde durmamaları dikkat çekmiştir.

(K10E) "Öncelikle zor ve sıkıntılı olan sürecin tam olarak ne olduğunu teşhis etmeye başladım. 'Ben bundan nasıl kendimi kurtarabilirim?' derim bir kendime önce, ondan sonra yakın dostlarıma ulaşıyorum eğer ben tek başıma halledemiyorsam."

Başta çıkmada gençlerin çoğunlukla yaşadıkları zorlukları kimseye anlatmama, kendi kendine çözme, ilgi duyduğu şeyleri yapma, zamana bırakma gibi stratejilere başvurdukları; bazı katılımcıların ise bu stratejilerin yanında yakın arkadaş/ akran ile paylaşma, aile ile paylaşma, gülme, ağlama, iyilik yapma gibi stratejileri kullandıkları görülmüştür.

Tablo 2: Başa Çıkma Sürecinde Başvurulan Stratejilere İlişkin Kodlama ve Frekanslar

Kodlar	Frekans
Kimseye anlatmıyorum	20
Kendi kendime çözüyorum	15
İlgi duyduğu şeyleri yapıyorum	15
Zamana bırakıyorum/ Görmezden geliyorum	11
Yakın arkadaşım/ Akranımla paylaşıyorum	7
Ailemle paylaşıyorum	5
Diğer	4
Toplam	77

Ek olarak katılımcıların ilgi alanlarına yönelme aracılığıyla başa çıkma stratejileri dikkat çekmektedir. Müzik dinleme (özellikle K-pop), dizi veya film izleme (K-drama), spor yapma, kitap/manhwa/manga okuma gibi aktiviteler bu stratejiler arasında yer almaktadır. Bu stratejileri kullananlar, K-pop şarkıları ve idolleri sayesinde mutluluk, motivasyon, özgüven, duygusal rahatlama gibi olumlu durumlar hissettiklerini, depresyon, umutsuzluk gibi konuları dile getirerek kendi duygularını ve tecrübelerini anlamalarını sağladıklarını; kişisel gelişimlerine katkı sağladıklarını, empati yolu ile onlara ilham verdiklerini belirtmişlerdir.

(K6K) "Ağlayarak rahatlamaı seviyorum. Çünkü bence ağlamak insana verilen en güzel şeylerden birisi. İçinizdeki bütün ağırlığı atıyorsunuz ve kalbiniz rahatlıyor. İki o an çektiğim zorluğa göre diyorum ki bu insanlar bu şekilde bunu başarmış, onları düşünüyorum. Sonra diyorum ki bu yaşadıklarım küçük şeyler, daha büyüğü de olabilir. Müzik dinliyorum daha çok, ya da kafamı dağıtmak istiyorsam puzzle yapıyorum. Kendinize bir uğraş bulmak çok önemli bence. Buna aynı şekilde K-pop dinlemek de dahil. Bu da bir uğraş çünkü(güler)."

Hallyu fanları ile ilgili bazı çalışmalarda da benzer sonuçlara rastlandığı görülmektedir. Hayranların ilgi duydukları K-pop grubunun şarkı sözleri ve temaları aracılığıyla duygusal rahatlama sağladıkları ve başkalarının yardımına ihtiyaç duymadıkları vurgulanmıştır. İdoller, kişisel deneyimlerini paylaşarak hayranlarıyla duygusal bağlar kurmuş, bu bağlar sosyal duyarlılığı artırarak bireyleri harekete geçirmiştir. Hayranların depresyon ve umutsuzluk gibi konuları dile getirmesi, onların kendi duygularını anlamalarına yardımcı olmuş ve kişisel gelişimlerine katkıda bulunmuştur. Türkiye’de yapılan araştırmalar, K-pop’un hayranlara gündelik hayattan bir kaçış sunduğunu ve ruhsal problemlerle başa çıkmalarında destek sağladığını ortaya koymuştur. Diğer ülkelerde de benzer bulgular gözlemlenmiştir (Chang- Park, 2019; Keskin, 2022; Macit, 2015; Ko vd., 2014; Regatieri, 2017; Trzcińska, 2018; Mohd Jenol, 2020; Yoon, 2019). Başa çıkma teması altında katılımcılara yöneltilen sorulara yanıt verirken yalnızca birkaçı Hallyu öğelerinden veya kültür taşıyıcılarından doğrudan bahsetmiş ancak katılımcıların neredeyse tamamının bu öğeleri ve kültür taşıyıcılarını bir başa çıkma

mekanizması olarak kullandıkları gözlemlenmiştir. Hallyu sosyal grubunun üyeleri, bu unsurların onlara iyi geldiğini, özgüven ve motivasyon sağladığını, eğlenceli vakit geçirerek yaşam stresinden, hastalık, depresyon ve intihar düşüncelerinden uzaklaştıklarını ifade etmişlerdir. Bu süreçte ilgi odağını değiştirerek tekrar hayata bağlandıklarını ve bu sayede yaşam tecrübeleri kazanarak bazı konularda bilinçlendiklerini dile getirmişlerdir. Bunun yanında bazı bireyler için bu öğelerin ve kültür taşıyıcılarının, sadece boş vakit geçirme yoluyla sorunlarını görmezden gelme ve yaşam streslerinden kaçış sağladıkları da dikkat çekmiştir. Özellikle ergenlik dönemi ile birlikte, bireylerin kahraman, star veya idol olabilen rol modellere (Kayabay, 1989) ilgi duydukları görülmektedir. Morgenroth ve diğerlerinin bu modelleri davranışsal örnek, mümkün olanın temsilcisi ve ilham kaynağı olarak üç farklı temada ele aldığı görülmektedir (Morgenroth vd., 2015). Bu temalar incelendiğinde, gençlerin Hallyu'nun kültür taşıyıcılarında bu üç modeli de gördükleri söylenebilir. Bu bağlamda, Hallyu rol modellerinin gençler için özellikle ilham kaynağı olduğu ve başa çıkma sürecinde fanlara rehberlik ettiği ortaya çıkmaktadır. Ergenlik döneminde, gençlerin kendilerini özgün bireyler olarak kabul ettirme ve öz-kimlik arayışı sürecinde, davranışlarını modelleyecek standartlar ve değerler aramalarının (Hunter, 1998) olağan olduğu söylenebilir.

Hallyu'nun kültür taşıyıcıları, bu arayışa katkı sağlayarak gençlerin başa çıkma süreçlerinde önemli rol oynar. Bireylerin kendilerini idoller, oyuncular veya kurgu karakterlerle özdeşleştirip onlara yakın hissetmelerinin, başa çıkma süreçlerine katkı sağladığı ve kaygılarını hafiflettiği düşünülebilir. Aile ve akranları ile ilişkilerinde sorunlar yaşayan bireylerin bu durumu, ergenlik dönemindeki ayrışma ve bireyleşmenin getirdiği kaygıyı rol modeller aracılığı ile hafifleterek telafi ettikleri; bu figürlerle özdeşim kurarak (identification) başa çıkma stratejisi geliştirdikleri, bu figürleri sosyal ilişkilerdeki kaybın telafisi (Cramer, 2001) olarak kullandıkları söylenebilir.

Başta çıkmada bireylerin dini inanç ve değerleri referans alarak kendilerini rahatlatma çabası "dini başa çıkma" olarak adlandırılmaktadır. Birey, karşılaştığı zorlukları kader ve imtihan kavramlarıyla anlamlandırarak dua, sabır, şükür gibi dini değerlerle sorunlarının üstesinden gelmeye çalışır. Ancak çalışma kapsamında sadece üç katılımcı "Allah" yanıtını vermiş, katılımcılar başa çıkma süreçlerinde dini inançları pek kullanmamış ve din ile ilgili bir soru sorulmadığı müddetçe dine atıfta bulunmamışlardır. Bu, bireyin dinin hayatındaki merkeziliğine göre değişiklik gösterebilir; din hayatında ne kadar yaygın başa çıkma süreçlerine de o kadar dahil olacaktır. Ancak bu durum bireyin din anlayışına bağlıdır. Din, bireyin hayat görüşünü, yaşam biçimini ve bilgi düzeyini etkileyen bir yapıya sahiptir ve hayatı anlamlandırma arayışında bireylere cevaplar sunabilir. İslam'da bu amacın merkezinde Allah'a kulluk etmek ve hayatın her alanında Allah'a yönelmek bulunur. Ancak bu çalışmada bulgular, gençlerin hayatlarında dinin merkezi bir rol oynamadığını, başa çıkma süreçlerinde dini çok fazla kullanmadıklarını göstermektedir. Ayten, bireyin dini ve kültürel çevresinin başa çıkma sürecinde önemli olduğunu vurgulamakta, şehirleşme ve bireyselleşmenin etkisiyle başa çıkmanın zorlaştığını ve bu süreçte dini ve manevi değerler çerçevesinde profesyonel destek alınmasının yararlı olacağını ifade

etmektedir (Ayten, 2022; Kızılkaya- Kalgı, 2021; Kartopu, 2013; Öztan, 2019; Monis - Tokur, 2021). Katılımcıların Hallyu öğelerini ve kültür taşıyıcılarını yaşam stresleri ve zor süreçlerle başa çıkmak için kullandıkları, bu unsurlarla motive oldukları ya da stresten kaçınma ve kimlik arayışı gibi durumlarda bu öğelere başvurdıkları; bazı katılımcılar için ise bu öğelerin yalnızca bir kaçış ve ödünleme aracı niteliğinde olduğu gözlemlenmiştir. Ancak Koenig'in de ifade ettiği gibi zihinsel hastalıklar, duygusal problemler veya zorlu durumlarla başa çıkmada pek çok birey için ulaşılabilir bir kaynak olan dinin (Koenig, 2009) aksine gençlerin farklı bir başka kaynağa sığınmaları; onlara teselli, umut, amaç ve anlam kaynağı olabilecek başkaca bir kaynağa yönelmeleri dikkat çeken bir bulgu olarak göze çarpmaktadır.

3.3. Sosyal Kimlik ve Aidiyet ile İlgili Bulgular

Sosyal kimlik ve aidiyet temasında, katılımcıların nasıl bir kimliklenmeye sahip oldukları, aidiyet durumları üç alt tema altında incelenmiştir: Aidiyet duygusu, kültürel ilginin sosyo-psikolojik kökeni, rol model.

Aidiyet duygusu teması altında, katılımcıların çoğunun (17 katılımcı) kendisini Hallyu grubuna ait hissettikleri görülmüştür. Aidiyet hissetmeyen (6 katılımcı) veya kararsız (2 katılımcı) olanlar ise fan olmadıklarını ifade etseler de Hallyu öğelerine ilgi duyduklarını, bunları eğlenmek veya vakit geçirmek amacıyla kullandıklarını belirtmişlerdir.

(K1E) *“Ben kendimi ait hissediyorum nedense. Benim istediğim yaşam yani bence onların yaşadığı gibi bir yaşam. Sokakları, insanları Türkiye'den oldukça çok farklı. 44 Benim zevklerime tamamen uyuyor, bu çok hoşuma gidiyor. Türkiye'deki insanlar yani çok gergin (gülerek). Aşırı gergin ve her şey çok ön yargılı davranıyorlar. Saygısızlık çok, kimse birbirine saygı duymuyor.”*

(K7E) *“Hallyu fan ismini daha yeni duydum açıkçası. Böyle bir şey olduğunu bilmiyordum. Pek ait hissetmiyorum. Sadece dizilerine ilgi duyuyorum açıkçası. Diğer şeylere pek ilgi duymuyorum.”*

Ayrıca, Güney Kore kültürünü kendilerine yakın hissettikleri, bu husustan bahsederken de insani değerleri ön planda tuttıkları gözlemlenmiştir. Bir gruba ait olma, resmi üyelikten ziyade, o gruba ait hissetme ve kişisel ilişkilerin paylaşımıdır. Fan topluluklarına aidiyet, bireyde pasif bir tüketicilikten çok duygusal, davranışsal ve bilişsel katılım gerektirir. Tysa-Vogel ve Sanders'in araştırması, fan topluluğuna üyeliğin keyif alma, takdir etme, fizyolojik tepkiler ve bilgi edinme gibi sonuçlar doğurduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, K-pop fandomu üzerine yapılan bir çalışmada, fanların gruba aidiyet düzeyi ile iyi oluş arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu çalışmada ise katılımcıların Hallyu grubuna aidiyet hissetmeseler dahi, Hallyu öğelerine ilgi duyan bireylerin çoğunda iyi oluş gözlemlenmiştir. Bu durum, aidiyetin olmaması durumunda bile Hallyu'nun bir başa çıkma aracı olarak işlev gördüğünü göstermektedir (Tsay-Vogel - Sanders, 2017; Laffan vd., 2023; McMillan- Chavis, 1986).

Aidiyet duygusu kapsamında katılımcıların çoğunun (21 katılımcı) böyle bir sosyal grubun varlığından haberdar olmadığı görülmüştür. Bu husus Hallyu grubunun,

birbirinden habersiz büyük bir sosyal grup olarak değerlendirilebileceğini düşündürmektedir. Tajfel'in sosyal kimliklenme kuramı (Tajfel, 1978) bağlamında değerlendirildiğinde, katılımcıların böyle bir grubun varlığının farkında olmadıkları için tam bir kimliklenme yaşamamış olabilecekleri söylenebilir. Mülakat ve gözlemler göz önüne alındığında, ilgi düzeyleri ve bireysel değerler açısından farklılıklar gösteren bu geniş sosyal grupta, Tajfel'in kuramındaki tam anlamıyla bir sosyal kimliklenme oluşmadığı düşünülmektedir.

Kültürel ilginin sosyo-psikolojik kökeni alt temasında, katılımcıların Güney Kore kültürüne olan ilgilerinin dört ana faktörle açıkladıkları görülmüştür: "Sosyal ahlaki yapı (insan ilişkileri)", "Kültürel benzerlik ve yakınlık", "Şehir estetiği ve güvenliği", "Kalkınma ve refah düzeyi".

Tablo 3: Güney Kore Kültürüne Duyulan İlginin Sosyo-psikolojik Kökenleri ile İlgili Kodlama ve Frekanslar

Kodlar	Frekans
Sosyal ahlaki yapı (İnsan ilişkileri)	23
Kültürel benzerlik ve yakınlık	20
Şehir estetiği ve güvenliği	12
Kalkınma ve refah düzeyi	7
Toplam	62

Veriler incelendiğinde katılımcıların çoğunlukla insan ilişkilerinden (sosyal ahlaki yapı) yola çıkarak ilgilerinin sebeplerini açıkladıkları ve bu hususu özellikle vurguladıkları görülmüştür. Ayrıca Güney Kore'nin kültürel kimliğini koruması, muhafazakâr TV yapımları, Türkiye ile olan kardeşlik bağı olması; modern, gelişmiş ve yaşanabilir bir ülke olması gibi konular da gençler tarafından ilgi çekici bulunmuştur.

(K1K) *“Atalarına çok bağlı bir toplum olmaları çok etkiliyor beni, çok ataerkiller. Biz de aslında böyleyiz ama onlar bunu sürdürmeyi başarabilirken biz pek başaramamışız. Örneğin biz de bayramlar sadece dini olduğu için kutlanıyor. Onun haricinde dini bayramlarla milli bayramları bile ayıramıyoruz. Yani dini bayramlarda bile çok garip şeyler görüyorum çevrede ve bu beni çok rahatsız ediyor. Ayrıca çok hoşgörülü bir toplum. Belki de en çok beni etkileyen kısım çok nezaketli olmaları, çok saygı duymaları.”*

Kültürel etkileşim, gençlerin yaşadıkları topluma ve normlara daha eleştirel bakmalarına neden olmuş, Güney Kore kültürüyle olan bu etkileşim, gençlerin daha fazla sorgulama yapmalarını tetiklemiştir. Çin'deki Hallyu fanlarının, Güney Kore kültürüne duydukları ilginin de benzer şekilde, estetik ve görsel unsurlara dayandığı gözlemlenmiştir (Sun- Liew, 2019). Endonezya'daki Müslüman gençler arasında yapılan bir çalışmada ise katılımcıların K-pop idollerinin kişilik ve tutumlarını, ayrıca Güney Kore'nin güvenilirliği ve temiz sokaklarını takdir ettikleri görülmüştür. K-pop, bu gençler için pasif bir eğlence aracı olmanın ötesinde, sosyal bilinçliliği artıran bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Katılımcıların görüşlerine bakıldığında kendi kültürlerinden kopmak istemediklerini ancak toplumsal memnuniyetsizliklerini bastırdıkları görülmektedir.

(K7K) *“Mesela aşırı saygılılar. Örneğin bir yaş bile fark olunca otomatikman karşısındaki kişiye abla, abi diye hitap ediyorlar. Bu bizde de var ama bizde bitti artık. Orada hâlâ devam etmesine, bu gibi değerlerine sahip çıkmalarına çok şaşırıyorum.”*

Bu durum gençlerin bir sadakat çatışması yaşadıklarını düşündürmektedir. Nitekim gençlerin büyük bir kısmının yaşadıkları kültüre, değerlere bağlı kalmak istedikleri ancak aradıklarını içinde yaşadıkları toplumda yaşatılan bir kültür bulamadıkları için mecburi bir arayış içine girdikleri düşünülebilir. Bu arayışın yalnızca Güney Kore ile sınırlı olmayıp Japonya, Çin, Endonezya ve Kazakistan gibi diğer ülkelere de uzandığı görülmüştür. Özellikle Türkiye'nin tüketen bir toplum haline gelmesi, katılımcılar tarafından eleştirilen önemli bir noktadır. Bu durum, gençlerin estetik ve beğeni algılarındaki değişimlerle birlikte, toplumsal normları sorgulamalarına neden olmuştur. Keskin'in K-pop fan grubu ARMY ile yaptığı araştırmada, gençlerin algılarındaki bu değişimlerin, aile ve arkadaş çevresiyle çatışmaya yol açabildiğini ortaya koymuştur (Keskin, 2022). Benzer bir sorgulamanın, bu çalışmadaki katılımcılar arasında da gözlemlendiği görülmektedir. Macit'in Hallyu dizileri üzerine yaptığı araştırma da gençlerin bu kültüre ilgisinin nedenlerine dair benzer sonuçlara ulaşmıştır (Macit, 2015). Bu çalışmada ise katılımcıların görüşlerinde daha fazla çeşitliliğe rastlanmaktadır. Bu durumun Hallyu grubu üyelerinin profillerinin zamanla daha fazla çeşitlenmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Katılımcıların Hallyu grubuna karşı olumsuz tutum sergileyen bireylerin eleştirilerinin ve yargılarının farkında oldukları görülmüştür. Türkiye'de özellikle Hallyu kültürüne ilgi duyan kişilere yönelik kullanılan birtakım ifadelerin etiketleme, önyargı ve aşağılama amacıyla kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu gibi ifadeler Hallyu fanlarının dışlanma hissi yaşamalarına ve grubun dışında kalan bireyler tarafından damgalandıklarını hissetmelerine neden olabilir. Bunun sonucunda, Hallyu fanlarının grup dayanışmalarının daha da güçlendiği, ortak bir dış düşman karşısında kenetlendikleri düşünülebilir. Zira, dış dünyanın olumsuz yargıları karşısında grup içinde kalmak daha güvenli ve kabul edilebilir bir alan sunacağından grubun içindeki bireylerin daha fazla izole olmasına, grup dayanışmasının pekişmesine (Keskin, 2022) veya sosyal etkileşimden kaçınmalarına yol açabilir.

Kendilerini “Dinî ve Etnik kimlik” (1 katılımcı) veya “Evrensel kimlik” (2 katılımcı) üzerinden tanımladığı görülen üç katılımcı haricinde katılımcıların dini, milliyetçi, giydirilmiş veya dikte edilmiş kimlikleri önceliklemedikleri görülmüştür.

(K8E) *“Ben kendimi dindar asker olarak tanımlarım. Dindar derken İslam'ın şartlarını olabildiğince yerine getirmeye çalışırım ve askerlik de Türklükten gelen bir özellik olsa gerek. Babamdan gelen bir sevgi ve merak olsa gerek.”*

(K8K) *“Ben kendimi insan olarak tanımlamayı seçiyorum (gülür). Bu kadar basit, insan.”*

Bireyin “kim olduğu” ile ilgili kendisine sorduğu soruların cevabı olan “kimlik” birey için oldukça büyük önem arz eden bir ihtiyaçtır (Tokur- Doğan, 2023). Elde edilen

sonuçlarda, gençler dağınık bir yaşam tarzına sahip gibi görülseler de aslında idealist olma, olumlu düşünme ve kendini geliştirme arzusu taşıdıkları görülmektedir. Ancak bu isteklerini gerçekleştirebilecek ortamın, koşulların bulunmamasından şikayetçi oldukları ve yoğun bir gelecek kaygısı taşıdıkları görülmüştür (Kitreerawutiwong vd., 2020; Michalski vd., 2020). Kitreerawutiwong ve arkadaşları, sosyal destek, yaşanılan çevre, toplulukta geçirdiği süre ve eğitim düzeyinin aidiyet hissini artırdığını belirtmişlerdir. Sosyal bağlılığın bir örneği olan toplumsal aidiyetin zayıf olması ise bireylerin ruhsal sağlıklarını olumsuz etkilemektedir (Kitreerawutiwong vd., 2020). Bu bağlamda örneklemdaki bazı gençlerin sosyal bağlılıkları zayıf ve kaygı bozukluğu yaşamalarına rağmen, idealist olma ve kendini geliştirme gibi pozitif arzularını sürdürmeleri dikkat çekicidir.

Rol model alma alt temasında katılımcıların, özellikle şarkıcılar (idoller) olmak üzere, Güney Kore ve Hallyu'ya olan ilgileri doğrultusunda gerçek ya da hayali kişilerden rol modeller edindikleri görülmüştür. Bu rol model almanın, katılımcıların psikolojik yakınlık (benzer yaşam deneyimleri), ilham kaynağı olma, karakter özellikleri, yetenek, çalışkanlık, disiplin, başarı ve dış görünüş gibi unsurlardan etkilendiği gözlemlenmiştir.

Tablo 4: Rol Model Alma Hususunu Etkileyen Unsurlara İlişkin Kodlama ve Frekanslar

Kodlar	Frekans
Psikolojik yakınlık (Benzer yaşam deneyimleri)	11
İlham kaynağı	10
Karakter özellikleri	9
Yetenek ve ustalık	7
Çalışkanlık, disiplin ve başarı	6
Dış görünüş	2
Toplam	45

Katılımcılar, rol modellerin başarılarına duydukları hayranlık ve bu başarıların kendileri için ulaşılabilir olduğu inancıyla motive olduklarını belirtmişlerdir.

(K2K) *"Bangchan (K-pop idolü/ Stray Kids grubu) güvenilir geliyor. Yani konuşmalarından da gerçekten değer verdiğini hissediyorum. O yüzden onu daha çok yakın hissediyorum kendime. Notlarım yüzünden babamla uzun bir süredir kaogalıydık o dönem. Sonrasında Bangchan'ın bir konuşmasına denk geldim. Bizim kişiliğimizi, notlarımızı, suratımızı, cinsiyetimizi önemsemeden bize değer vereceğini ve hayatın yaşanılabilir olduğunu söylüyordu. Onu dinledikten sonra daha rahatlamış hissettim kendimi. Ve gerçekten de dediği gibi. Onun beni, bir şeyleri önemsemeden, sevdiğini hissetmek güzeldi. O beni güçlendirdi, bana ilham verdi diyebilirim."*

Bu durum, para-sosyal bir etkileşimle rol model aldıkları kişilere yönelik algılarının öne çıktığını ve psikolojik süreçlerinin bu rol model almada etkili olduğunu (Lockwood -

Kunda, 1997; Morgenroth vd., 2015) göstermektedir. Bandura'nın özdeşleştirme konusunda, birey için rol modellerin beğenilirliğinin ve özdeşleşme derecesinin önemli olduğunu (King - Multon, 1996) vurgulamaktadır. Bireylerin kendilerine rol model bulmaları, özellikle ayrışma ve bireyselleşmenin doğurduğu kaygılarının azalmasına ve kimlik gelişimine katkı sağlaması açısından ergen birey için önemlidir. Bu rol modeller gençlerin hedeflerini belirlemelerine, yeni hedefler edinmelerine ve bu hedeflere ulaşma yolunda motivasyon bulmalarına yardımcı olabilir (Lockwood - Kunda, 1997; Morgenroth vd., 2015; Giles - Maltby, 2004; Gibson, 2004; Larson, 1995; Cramer, 2001). Larson ve Giles'in de belirttiği gibi, genç bireyler için farklı benlikler sunan ve zor durumlarda nasıl başa çıkabileceklerine dair örnekler veren bu modeller, kimlik gelişiminde önemli bir rol oynar (Larson, 1995; Giles - Maltby, 2004).

3.4. Sosyal Destek Temasına İlişkin Bulgular

Katılımcıların problemlerini genellikle ağır ve hafif olarak nitelendirdikleri ve bir kısmının sosyal destek kapsamındaki sorulara yanıt verirken yanlarında kimse olmadığını dile getirdikleri, bazı katılımcıların ise bilinçli olarak içinde buldukları zor ve sıkıntılı süreci kimse ile paylaşmadıklarını ifade ettikleri görülmektedir. Öte yandan bazı katılımcılar yalnızca bir sosyal destek sağlayıcısına sahip olduklarından bahsederken bazı katılımcılar hem arkadaşlarının ve/veya akranlarının hem de aile üyelerinin ve/veya ebeveynlerinin sosyal destek sağlayıcısı olduğundan bahsetmiştir.

(K3E) "Zor zamanlarımda genellikle... açıkçası zor zamanlarımda genelini kendi kendime atlatmayı tercih ediyorum. Ama eğer durum kontrolden çıkıyorsa ve kendim bazı şeyleri göremiyorsam artık ve bir üçüncü şahsın fikrine ihtiyacım varsa ablamla konuşurum ya da anneme açabileceğim bir konuya annemle."

Ancak herhangi bir sosyal destek sağlayıcısından hiç bahsetmeyen ya da yanlarında herhangi bir sosyal destek sağlayıcısı olmadığını ifade eden katılımcıların da olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Zor ve Sıkıntılı Süreçlerdeki Sosyal Destek Sağlayıcılarına İlişkin Kodlama ve Frekanslar

Kodlar	Frekans
Yakın arkadaşım/ Akranım	14
Kimse yok/ Kendim varım	13
Ailem/ Ebeveynlerim	13
Allah	3
Diğer	6
Toplam	49

Katılımcıların zor zamanlarında yanlarında olmalarını istedikleri destek sağlayıcıları kapsamındaki soruya da aynı yanıtları verdikleri görülse de birkaç katılımcının

ebeveynlerinin, özellikle annelerinin veya babalarının yanında olmadığını; ebeveynlerinden veya yakın arkadaşlarından/ akranlarından bekledikleri desteği bulamadıklarını ifade etmişlerdir.

(K4K) *“Ama arkadaşlarımın olmasını isterdim en başından beri. Çünkü etrafıma bakınca, insanların yakın arkadaşları ile olan ilişkileri, zor durumlarını paylaşmaları, onlarla birlikte her şeye çözüm bulmaları beni çok etkiliyor. Ama hiçbir zaman benim öyle bir arkadaşım olmadığı için en çok yakın arkadaşlarım olmasını isterdim.”*

(K1K) *“Sanal dünya (güler), arkadaşlarım. Ama gerçek hayatta pek arkadaşım yok. Onlar çok çıkar ilişkileriyle yürütüyorlar. Sanal dünyadaki arkadaşlarım daha çok yardım ediyor. Ya da müzikler. Müzik dinliyorum ya da bu K-pop idollerinin videolarını falan izliyorum, komik hallerini. Onlar yüzümde bir gülümseme oluşturabiliyor (gülerek). O bile yetiyor yani.”*

Ayrıca böyle bir duygusal bağa sahip olmadıklarını ancak bu desteği arzuladıklarını belirtmişlerdir. Bulgular, katılımcıların bir kısmının aile ilişkilerinde sorunlar yaşadığını ve arkadaş edinmede zorluk çektiğini göstermektedir. Elde edilen veriler göz önüne alındığında bu durumun, güven problemi, yalnızlık, boşluk duygusu, umutsuzluk ve sosyal uyum sorunlarından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Bu bulgulara ek olarak, “Başa Çıkma” ve “Rol Model” temalarıyla ilgili mülakat verileri ve katılımcı gözlemleri dikkate alındığında, bu bireylerin Hallyu fan grubuna sosyal aidiyet hissetmelerinin onları Hallyu aracılığıyla sosyal destek algılamaya yönlendirdiği sonucuna varılabilir. Özellikle sosyal uyum sorunu ve güven problemi yaşayan, arkadaş edinme veya aile ile duygusal bağ kurmada zorlanan gençler, çevrelerinde aradıkları desteği bulamadıklarında başka kaynaklara, özellikle Hallyu öğelerine ve kültür taşıyıcılarına yönelmektedir. Para-sosyal ilişkiler yoluyla bireyler, kendileriyle aynı sosyal kimliği paylaşan, kendilerini tanımlayan ve grup üyeliğini hissettikleri kişilerden sosyal destek algılamaktadırlar. Thouless’e göre, bir kitlenin zihnine daha derinlemesine hitap edebilmek için sembollerin kullanımı büyük önem taşır (Haslam vd., 2005; Thouless, 1923). Bu bağlamda, K-pop ve K-drama gibi Hallyu öğelerindeki sembolik ifadelerin yoğunluğunun, özellikle duygusal anlamda, bu gençlerin daha derinlerine hitap ettiği ve onların sosyal destek arayışına katkı sağladığı söylenebilir.

3.5. Hayat Algısı Temasına İlişkin Bulgular

Veriler incelendiğinde, katılımcıların büyük bir kısmının hayatın anlamı olmadığını ifade ettikleri veya hayata dair kapsayıcı bir anlama sahip olmadıkları görülmektedir.

Tablo 6: Hayat Algılarına İlişkin Kodlama ve Frekanslar

Kodlar	Frekans
Hayatın bir anlamı yok	17
Hayat benim için bir anlam taşıyor	8
Toplam	25

Ancak katılımcıların ifadeleri göz önüne alındığında bu anlam ve amaç yoksunluğuna gelecek kaygısının, umutsuzluğun, çevresel şartların, güven probleminin, yalnızlık ve boşluk duygusunun neden olduğu görülmektedir. Anlam yoksunluğuna ve amaçsızlığa neden olan faktörlerin ortadan kalkması durumunda ise katılımcıların sanatsal faaliyetlerle ilgilenme, koleksiyon yapma, seyahat etme gibi etkinliklerle uğraşabileceklerini; ilgi duydukları alanlara yönelip kendilerini geliştirebileceklerini ve hayallerini gerçekleştirebileceklerini belirtmişlerdir. Bu durum, katılımcıların aslında bilinçsiz, amaçsız bireyler olmadıklarını; hayatlarına anlam katmalarının içinde buldukları şartlardan etkilendiğini düşündürmektedir. Farkındalık sahibi bu bireylerin mevcut koşullarda bir şey yapamayacakları düşüncesiyle içe dönüp bireyselleştikleri, çevrelerinden uzaklaştıkları ve bu nedenle anı yaşamaya, eğlenceye yöneldikleri ifade edilmiştir.

(K2E) *“Hayat benim için hiçbir anlam ifade etmiyor. Ne zaman öleceğimi bilmediğim için sadece kendimi geliştirmeye çalışıyorum. Yani bir bakıyorum savaş oluyor, insanlar ölüyor; bir bakıyorum insanlar saçma saçma şeyler yapıyor. Ben kendime bakıyorum en son, çünkü öbür dünyada da tek olacağım. Bu dünyada da tekim zaten.”*

(K7E) *“Şu an hayatı tanımlayabilecek bir olgu bilmiyorum. Ama hayat benim için gelip geçici bir şey. Kendimi hayatın bir devamı olarak görmüyorum. Yani okuyoruz, çalışıyoruz ve hayata pek bir etkimiz yok. Bunda ülkemizin de katkısı var. Belki yaşadığımız toplumdan dolayı hayata bakış açımız farklıdır.”*

Ayrıca, toplumsal çatışmalar ve uyumsuzluklar yaşayan bu bireylerin, yalnızlık ve güven problemiyle birlikte bir anomi durumu yaşadıkları; bu anominin de hayat algılarını ve anlam arayışlarını etkilediği söylenebilir. Gençler, varoluşlarını anlamlandırabilecekleri ve hayatlarına bütüncül bir perspektiften bakabilecekleri bir değerler sistemine ve bir anlama ihtiyaç duymaktadır (Kuruçay, 2019). Müslüman bireyler açısından ise hayatın anlamını "iman" belirlemektedir; iman, dünyaya anlam verme çabası olarak tanımlanır. Din, bireyin hayatı anlamlandırmasına ve mutluluk ile problemlerin sebeplerini düşünmesine yardımcı olur (Tokur, 2020; Kakız, 2021). Buna karşın, bu çalışmada katılımcıların hayat algılarında dinin veya dini değerlerin etkisinin olmaması dikkat çekici bir bulgu olarak öne çıkmaktadır.

3.6 Din ve Tanrı Algısı Temasına İlişkin Bulgular

Din ve Tanrı algısı teması incelendiğinde, agnostik katılımcılar hariç diğer katılımcıların çoğunun Tanrı'yı güven ve huzur kaynağı olarak gördüğü gözlemlenmiştir.

Tablo 7: Tanrı Algılarına İlişkin Kodlama ve Frekanslar

Kodlar	Frekans
Güven	17
Huzur	15
Mutluluk	7
Şükür	5
Sevgi	4
Suçluluk	4
Korku	3
Kaygı	2
Toplam	57

Bu durum, bu yaş grubundaki gençlerin güvenebilecekleri ve huzur bulabilecekleri bir varlık arayışında olduklarını göstermektedir. Hökelekli, dinin bireyin "güvenlik", "kimlik" ve "bağlanma" gibi temel psikolojik ihtiyaçlarına cevap vermesi durumunda dinin birey için güçlü olduğunu belirtir. Bebeklik döneminde ortaya çıkan güven duygusunun, bireyin ihtiyaçlarının şefkatle ve zamanında karşılanacağına dair umudu ile şekillendiği; dolayısıyla umut etmenin hayatta kalmayla eşdeğer olduğu kabul edilmektedir (Hökelekli, 1996; Oğuz- Tokur, 2022). Araştırma kapsamında, gençlerin Tanrı'ya yönelik güven ve huzur duygularını vurgulamaları, dinin özellikle "güvenlik" ihtiyacını karşıladığını düşündürmektedir.

Bu tema kapsamında gençlerin neredeyse tamamı Allah'a inandıklarını, kendilerini Müslüman olarak tanımladıklarını, İslam dinine inandıklarını belirtmişlerdir. Agnostik olduklarını ifade eden iki katılımcının yaşadıkları bir dinî şüpheden sonra hayatlarına anlam veremediklerinden dolayı agnostik görüşü benimsedikleri görülmüştür. Dini gelişimi etkileyen hususlar (Hökelekli, 1996; Bahadır, 1994) göz önüne alındığında, bu durumda agnostik görüşün benimsenmesi beklenen bir durumdur.

(K8K) *"Hep böyle değildi. Ama ben ergenliğe girdikten sonra başlamış olabilir. Birçok sorgulama geliyor o dönemde. Aileyle, çevreyle, dinle ilgili. İnternette bir hocanın bir verdiği bilgiyi görmüştüm sanırım. Sonra mantıksız gelmişti bana ve sorgulamıştım. Sonrasını pek hatırlamıyorum. O bilgi de insan doğmadan önce Allah'ın ona doğup doğmayacağını sorduğu ama doğduktan sonra bunu hatırlamadığı gibi bir bilgiydi."*

Katılımcıların din ve Tanrı algısı teması kapsamında ibadet konusuna da değindikleri gözlemlenmiştir. Birçok katılımcı ibadetlerini yerine getirmediğini, bazıları ise düzenli veya düzensiz ibadet ettiğini belirtmiştir. İbadet etmeyen katılımcılar, bu durumun içsel veya çevresel faktörlerden kaynaklandığını ifade etmiştir. Bu hususun ergenlik dönemindeki bireylerin psikolojik yapısı ve sosyo-kültürel çevresi, ruhsal durumları ve

çevresel faktörlerin dinî gelişim üzerindeki etkilerinden (Bahadır, 2002) kaynaklandığı düşünülebilir.

(K11E) *“Normalde pek vakit namazı böyle çok kılmazdım ama cumaları falan hiç kaçırmazdım. Son zamanlarda birazcık KPSS’dir, bu pandemi sürecidir, ondan sonra ameliyat olduğum süreçtir falan birazcık, daha doğrusu cumaları hiç kılmamaya başladım. Biraz son zamanlarda aramız açıldı diyelim.”*

Bu bulguya ek olarak, katılımcıların formal ibadetleri yerine getirmediklerinde, dinî emir ve yasaklara uymamaktan dolayı huzursuzluk hissettiklerini ifade ettikleri; ibadet etme davranışı ile din ve Tanrı ile olan ilişkileri bağdaştırdıkları; güven ve huzur duygusunun yanı sıra korku da hissettikleri görülmüştür. Söz konusu bu durumun dinin gerekliliklerini yerine getirmemekten doğan suçluluk ve günahkarlık duygusundan kaynaklandığı (Hökelekli, 1980; Hökelekli, 1996) söylenebilir. Bununla birlikte bir katılımcının din ve Tanrı ile ilişkisini bireysel ruh sağlığı ile bağdaştırması dikkat çekmektedir. Bu bulgunun ise gençlerin ergenlik psikolojisi ile din algılarının ve dinî gelişimlerinin ilişkili olduğu (Bahadır, 2002) bilgisi ile örtüştüğü söylenebilir.

Yine bu tema kapsamındaki veriler incelendiğinde katılımcıların neredeyse tamamının Tanrı ile ilişkilerini dua aracılığı ile düzenledikleri görülmektedir. Namaz kılmak, bildikleri sureleri okumak gibi ibadetlerin de Tanrı ile iletişim aracı olarak kullanıldığı görülse de kendilerine huzur ve mutluluk sağladığını ifade ettikleri duanın gençler için önemli bir yeri olduğu gözlemlenmiştir.

(K7E) *“Eğer bir sıkıntım varsa dua edebiliyorum. Bana istediğimi verdikten sonra ya da isteyeceğim bir şey varsa dua edebiliyorum. Tanrı’nın varlığına inanıyorum zaten. Benim için iyi şeyler yapacağını da düşünüyorum.”*

Bireyin Tanrı’ya yönelme davranışının pratiğe dönülmesi olarak tanımlanan dua aracılığı ile birey “fizik ötesi nihai hakikatle iletişime geçer” (Tokur, 2020). Bu tanım doğrultusunda düşünüldüğünde gençlerin ilahi olanın desteğini hissetme isteği ve ihtiyacıyla Tanrı ile iletişim kurdukları, bu iletişimi de dua aracılığı ile sağladıkları söylenebilir. Dua etme ve diğer ibadetlerin huzur ve mutluluk sağladığını ifade etseler de katılımcıların çoğunun başa çıkma teması altında Tanrı veya dinî öğelerden bahsetmemiş olmaları, dinin gençler için yalnızca rahatlatıcı bir mekanizma işlevi gördüğünü ve hayatlarına sorumluluk getirmediğini düşündürmektedir.

Ek olarak katılımcıların neredeyse tamamının din ve Tanrı hakkındaki konuşmalarında daha çok duygu boyutuna odaklanırken davranış boyutuna pek değinmemeleri, hayatlarını dine göre yaşamadıklarını ifade etmeleri de bu bulguyu destekler niteliktedir. Bu bulgu kapsamında, dua aracılığıyla Tanrı ile iletişim kurduğunu belirten bazı katılımcıların, dualarına karşılık bulamadıkları ve bu nedenle Tanrı’nın adaleti hakkında sorgulamalar yaşadıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca, bazı katılımcıların dinin kendilerine bir anlam ve amaç vermesi gerektiğine inandıkları, ancak dinin bu beklentiyi karşılayamadığı ve dolayısıyla belirsizlik hissettikleri görülmektedir.

(K4E) *“Oooo çok iyi bizim Allah’a ilişkimiz. Ben dua ediyorum. 10 yıl sonra karşıma çıkıyor*

(gülerek)."

(K1E) "Allah korkum var tabi, Allah inancım da var, peygamberlere inancım da var. Ama bizim varoluşsal, yaratılış amacımızı doğrulayamıyorum. Kur'an-ı Kerim'de Allah'a ibadet edebilmemiz için yaratılmışız diye yazıyor. Ama ben buna pek inanmıyorum. Yani başka bir sebebi olmalı. Çünkü koskoca ve evreni yaratmış yani Allah."

Bu bağlamda, dinin bireylere kim olduklarını söylemesi, onlara bir amaç katması ve bireyler için bir teselli veya anlam kaynağı olması, buldukları gruba bir düzen sağlaması (Kartopu, 2006; Koenig, 2009; Tokur, 2020; Tokur, 2021) gerekirken katılımcıların yanıtlarında bu durumun aksine rastlanması dikkat çekmektedir. Ceylan'ın belirttiği gibi, psikolojik, fizyolojik, bilişsel ve çevresel değişimlerin yoğun olarak yaşandığı ergenlik döneminde dinin gençlere bir anlam ve amaç sunmaması, bireylerde hem dine karşı ilgisizlik hem de psikolojik sorunlara yol açma potansiyeli taşımaktadır (Ceylan, 2010). Bu durumun, gençlerin din algısını ve hayat algısını olumsuz yönde etkileyebileceği söylenebilir.

Hayatı, çevrelerini ve birtakım dinî modelleri, geleneksel dindarlığı eleştiriyor; hayatta bir anlam bulamıyor olmalarına rağmen, katılımcıların görüşleri göz önüne alındığında, din ve Tanrı algısı teması kapsamında gençlerin genel olarak olumlu bir Tanrı algısına sahip oldukları söylenebilir. Bu bireylerin derinlemesine sorgulayan bir bakış açısına sahip olmalarının; dikte edilmiş ya da giydirilmiş bir Tanrı algısına, inancına sahip olmamalarının ve böyle bir algıyı da kabul etmemelerinin Tanrı ile kurdukları ilişkinin olumlu olmasına katkı sağladığı düşünülmektedir. Tanrı ve din ile ilgili bilgileri az olsa da Tanrıya olumlu bakabildikleri ve ilişki kurabildikleri söylenebilir. Ancak hayatlarında bir anlam bulamıyorken olumlu bir Tanrı algısına sahip olmaları, ona karşı güven, huzur, mutluluk duyuyor olmaları dikkat çekmektedir.

Katılımcıların, din ve Tanrı ile ilişkilerini olumlu bir şekilde nitelendirse de yoğun dini şüphe ve suçluluk-günahkarlık duyguları yaşadıkları görülmüştür. Gençlerin daha çok arayış şüphesi ve kavramsal şüphe duymaları dikkat çekmektedir.

(K4E) "Tamam herkesin yaşadığı zorluklar var. Anlıyorum. Ama ben dünyaya geldiğimden beri zorluk yaşıyorum. Niye ben zorluk yaşadım? Başkasının başına gelse 68 de tamam kötü. Ama niye hayata böyle başladım?"

(K7K) "Kur'an'ın meali sadece erkeklere yarıyor, kadınlara çok yaramıyor. Özellikle şunu hatırlıyorum 'Eğer kadın sözünüzü dinlenmezse dövün!' diye meal varmış. O yüzden herkes uzaklaşıyor. 'İslam, erkek dini kadınların dini değil' diyorlar ama bence o kurallar ve kanunlar o döneme aitti. Bazıları devam edecektir ama bazılarının değişmesi lazım. Orada öyle yazıyorsa çeviri hatası da olabilir."

Sorgulanmış bir dini inanç, ergenin olgun bir dini inanca sahip olabilmesi için önemli bir unsurdur ve "daha bilinçli dindarlığın yolunu açar." Bu sorgulama, ergenin gelişim ödevleri ve fitratı göz önüne alındığında kaçınılmaz bir süreçtir. Geleneksel inanca sahip yetişkinlerin ergenlerde bu sorgulamayı görmek istemedikleri görülmektedir. Ancak

sağlıklı bir zihinsel ve dini gelişimin sağlanması durumunda dine dönüş gerçekleşebilir. Ergenlik döneminin eleştiri ve sorgulama yeteneğinin artması, çelişki ve çatışmaların çoğalması gibi özellikler göz önüne alındığında, katılımcıların hissettikleri şüphe ve çatışmanın doğal olduğu, bu dönemin gelişimsel özelliklerinin bir sonucu olduğu söylenebilir (Tokur, 2020; Hadfield, 1964; Yapıcı, 2016; Hökelekli, 1996). Dolayısıyla, bu dönemde katılımcıların şüphe, çatışma, suçluluk ve günahkarlık hissetmeleri beklenen bir durumdur.

Katılımcıların görüşleri incelendiğinde, “çevresel faktörler” başta olmak üzere “bilişsel” ve “psişik-duygusal etmenler”in (Tokur, 2020) gençlerde dinî şüpheyne neden olduğu görülmektedir. Gençlerin, aile, toplum, dinî modeller ve siyasi figürlerin tutumlarından etkilenerek geleneksel dindarlık ile dinin istismarının din ve Tanrı ile ilişkilerini azalttığını ifade ettikleri görülmüştür. Ayrıca, bazı dindar bireylerin olumsuz tutumların, bireysel dini inançların dayatılması ve saygılı olmamak gibi durumların katılımcılarda rahatsızlık yarattığı ve bu hususların gençleri bireysel dindarlığa yönlendirdiği gözlemlenmiştir.

(K10E) “Sistem de tam olarak izin vermiyor. Özgür olarak inançlarınızı yaşayabileceğimiz bir durumda, öyle bir sosyal çevrede olduğumuzu düşünmüyorum. Ayrıca çoğu insanın kendi yaşam görüşü hakkında iki yüzlü olduğunu, kendileri ile samimi olmadıklarını gördükten sonra ben de içten içe yaşamaya başladım.”

(K9K) “Çevredeki çoğu insan için öncelik dış görünüş, iç değil. Akrabalarımın, ailemin geneli böyle. Hepsi benim örtünmemi bekliyor. Bizim evde bile bitek ben namaz kılıyorum. Ama konuşmaya gelince herkes maşallah Müslüman, herkesin bir bilgisi var.”

Dinî konulardaki görüşleri ve sorgulamaları nedeniyle bazı katılımcılar, aile, çevre ve toplum tarafından ötekileştirildiklerini ve inançsızlıkla itham edildiklerini ifade etmişlerdir. Bu durumun, katılımcıların geleneksel dinî inançları daha çok sorgulama eğilimi gösterip bireysel dindarlığa yönelmelerine ve yeni din algıları geliştirmelerine neden olduğu görülmüştür. Aile ve geleneksel dini inançların etkisinin azalması, birtakım toplumsal normların, ahlaki standartların reddedilmesi gençlerde kimlik ve değer boşluğu yaratmaktadır. Bu boşluk, bireyleri eski sorunlara yeni çözümler aramaya, boşluğu doldurabilecek yeni değerler aramaya itmektedir. Ancak bu arayışın bireyleri çıkmaza zorladığı ve onlarda kafa karışıklığına neden olduğu da görülebilir (Hunter, 1998).

Din ve Tanrı algısı teması kapsamında, anne babaların geleneksel dindarlığa yatkınlığı ve tarikat-cemaat çevrelerinden edindiklerini çocuklarına dikte etmeleri, aile-din ilişkilerinde ciddi sorunlar yarattığı gözlemlenmiştir.

(K11E) “Bir hoca bir şey söylemiş ama resmîyette hocalıkla alakası yok. Anneme biz doğrusunu söylesek bile o hocanın söylediğini gelip bize söylüyor. Aslında hocanın söylediği şeyin dinle de hiçbir alakası yok. Ama o ‘hocalık’ konumundan dolayı söylediği şeyin annemde etkisi daha fazla olduğu için anneme biz bazı şeyleri anlatmakta çok zorlanıyoruz.”

(K8K) “Ailemle bu tarz dinle alakalı konularda, inanç konusunda çok çatıştık önceden. Ama artık tartışmamak için, onlarla çatışmamak için konusu açılabilir bile ben konuşmaya katılmıyorum.”

Zaten pek iyi bir iletişimimiz olduğu söylenemez."

Çamdibi'ne göre, din eğitiminin temelini sevgiye dayalı iletişim olduğu belirtilmektedir. Sevgi, duygusal gelişimin önemli bir unsuru olarak dinî duygunun gelişmesine katkı sağlamaktadır (Çamdibi, 2003). Bu nedenle, ebeveynlerin çocuklarına din eğitimi verirken inançlarını dikte etmek yerine sevgi üzerinden bir ilişki kurmaları, Allah ve peygamber sevgisi etrafında eğitim vermeleri önemlidir. Nitekim gençlerin aileleriyle olan ilişkilerinin, din ve Tanrı'ya yönelik duygularını etkiledikleri söylenebilir. Aile bireyleri ile iyi veya derin ilişkiler kuramayan katılımcılarda, din ve Tanrı'ya yönelik güven duygusunun ön planda olması dikkat çekicidir. Bu durum, aile dinamiklerinin bireylerin din algıları üzerindeki etkisini vurgulamaktadır.

Katılımcıların çoğunun aileleriyle ilişkilerinin yanı sıra çevresel faktörlerden çokça etkilendikleri gözlemlenmiştir. Bilişsel faktörlerle ilgili söylemleri incelendiğinde de bu kapsamdaki düşüncelerinin çevrelerindeki geleneksel dindarlar, olumsuz dinî modeller veya yanlış ve eksik din eğitimi kaynaklı olduğu söylenebilir. Böyle bir din eğitiminin, Çamdibi'nin belirttiği din eğitiminin potansiyel katkılarına –insan benliğinin oluşumu, ahlaki değerlerin içselleştirilmesi ve bireysel ile toplumsal hayatın sürdürülebilirliği– (Çamdibi, 2003) engel olacağı ifade edilebilir.

Ek olarak, sosyal farkındalıklarının yüksek olduğu ve yaşadıkları ülkedeki toplumsal olaylara yönelik ilgi çekici tespitlerde buldukları görülen bu bireylerin, geleneksel dindarlık ile dini modellerin yol açtığı dini erezyon ile ilgili düşünceleri dikkat çekmektedir. Bizatihi bu dini modeller ve toplum tarafından ötekileştirilmeye, ayrıştırılmaya devam etmeleri; gençlerin dini şüphelerini giderebilecek dini modellerin olmaması durumunda gençlerin Tanrı algılarında bozulmaların meydana gelmesi, olumlu bir din ve Tanrı algısından uzaklaşmaları; bir süre sonra deist, agnostik görüşe ya da alternatif inanç sistemlerine yönelmeleri söz konusu olabilir.

Yine bu tema ile ilgili olarak katılımcıların, yoğun dini şüphe ve çatışmalar yaşasalar da dinî inanç ve tutumlarını net bir şekilde ifade ettikleri; ergenlik döneminde görülen, birden fazla dinî gelişim (Hökelekli, 1980) aşamasının özelliklerini aynı anda gösterdikleri görülmüştür. Bu durumun gençlerin karmaşık ve çok katmanlı bir dinî gelişim süreci içinde olmalarından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Sonuç

Hallyu fenomeni ve kültürel etkileşim üzerine yapılan bu değerlendirmelerde, Güney Kore'nin yumuşak gücü aracılığıyla olumlu bir kamuoyu ve güvenilirlik kazandığı (Nye, 2004 akt. Macit, 2015), gençlerin eğlence sektörüne olan ilgilerinin dikkat çektiği görülmektedir. Güney Kore, Dış İşleri Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Ulusal Markalaşma Başkanlık Konseyi ile birlikte Hallyu'nun popülaritesini artırarak ulusal markasını uluslararası arenada tanıtmaya, yumuşak güç olarak kullanmaya yönelik çalışmalar yapmakta; Hallyu fenomeni "Güney Kore'nin küresel/küyerel, profesyonel lojistik-stratejik kültür endüstrisi ve yumuşak gücü" olarak tanımlanmaktadır (Jang - Paik, 2012;

Macit, 2015). Hallyu öğeleri ve kültür taşıyıcıları aracılığıyla ürünlerini pazarlayabilen ve bilinirliğini artıran Güney Kore'nin bu aracını canlı tutmak için de çeşitli girişimlerde bulunduğu söylenebilir. Takipçilerine dizi, film, müzik, dijital içerik gibi çeşitli faaliyetler ile "eğlence" (entertainment) sunan bu fenomenin bir endüstri, eğlence endüstrisi olduğu ve bu faaliyetlerin çok büyük bir kısmını ise eğlence şirketleri aracılığı ile gerçekleştirdiği görülmektedir. Söz konusu bu faaliyetler ise "kitleler nazarında oluşturulmuş imajlardan yararlanarak, büyük ölçüde kabul görmüş düşünce ve inançları, eğilimleri pazarlamakta ve satmakta"dır (Macit, 2015). Dolayısıyla, finansal kaygılar güden bu eğlence endüstrisi, her ne kadar bu çalışmada katılımcıların bu fenomene ait yapılar aracılığıyla çeşitli faydalar edindikleri görülmüş olsa da Güney Kore'nin eğlence endüstrisinde yaşanabilecek bir değişimin katılımcıları etkilemesi kaçınılmaz olabilir. Endüstrideki olası yön değişiklikleri, popüler içeriklerin niteliği, sunulan kültürel değerlerin içeriği gibi unsurların değişmesi, gençlerin bu fenomenle kurdukları ilişkiyi de dönüştürebilir.

Bütün bu bulgu, veri ve değerlendirmeler ışığında edinilen bilgiler, Hallyu fenomeninin gerek öğeleri gerekse kültür taşıyıcıları ile pek çok gencin ilgi odağı olduğunu göstermektedir. Ergenlik döneminin gelişim özellikleri göz önüne alındığında, bu tür bir ilginin ve eğilimin bu dönemde oldukça normal olduğu anlaşılmaktadır. İlginin farklı dönemlerde farklı düzeylerde yaşandığı, bireylerin ilgisinin aynı kalmayabileceği, zamanla değişebileceği veya tamamen sona erebileceği de söylenebilir.

Toplumun genel algısının, Hallyu'nun gençleri dinden uzaklaştırdığı, dinsizliğe yönlendirdiği ve kendi kültürlerinden kopmalarına yol açtığı yönünde olduğu gözlemlenmiştir. Ancak söz konusu bu çalışmada elde edilen bulgular, bu gibi sonuçların, gençlerin yabancı bir kültürle kurdukları etkileşim, yaşadıkları kültürel etkileşim sonucu oluştuğunu göstermektedir. Gençler, farklı bir kültürü tanımaya başladıklarında, çevrelerindeki bireyleri, toplumsal değerleri ve tutumları sorgulama eğilimindedirler ve bu yeni kültürün tutumlarıyla kendi toplumlarının değerlerini karşılaştırırlar. Bu süreç, onlara yeni bakış açıları kazandırır ve kültürel etkileşim sonrasında sahip oldukları fikirler, olasılıklar konusunda farkındalıklarının artmasına katkıda bulunur.

Gençlerin bu gibi tutumlar sergilemesinde yaşadıkları kültürel etkileşimin tesirinin olduğu söylenebilir. Bu süreçte yeni bakış açıları kazandıkları ve yaşadıkları kültürel etkileşimin ardından sahip oldukları düşünceleri, duyguları ve inançları yeniden yorumladıkları ve anlamlandırdıkları (Hill- Hood, 1999; Hökelekli, 1980; Kartopu, 2006), mümkün olana dair farkındalık düzeylerini artırdığı için bu gençlerin birtakım tutum ve algılarında değişikliklerin yaşandığı düşünülmektedir.

Gençlerin Hallyu'ya ilgisi, ergenlik döneminin gelişimsel özellikleriyle ilişkilendirilerek açıklanabilir. Ergenlik, kimlik arayışı ve sorgulamalarla dolu bir süreç olduğu için, bu tür kültürel etkiler gençler üzerinde güçlü bir iz bırakabilir. Nitekim çalışmada ele alınan bulgulara ek olarak Hallyu grubuna mensup bazı gençlerin, kültürel etkileşimler sonrasında giyim tarzlarından cinsel yönelimlerine, düşüncelerinden dini tutum ve inançlarına kadar çeşitli alanlarda değişimler yaşadıkları gözlemlenmiştir. Bu değişimlerin ise, çalışmada ele alınan bulgular ışığında, Hallyu'nun gençlerde zaten var

olan “boşlukları doldurması” ile¹ ilişkili olduğu söylenebilir. Bu noktada ise şu önemli soruyu sormak gerekir: "Gençlerde bu boşlukların oluşmasına neden olan faktörler nelerdir?"

Öneriler

Söz konusu araştırmanın bulguları doğrultusunda, ilgili paydaşlara yol gösterebilecek ve gelecekteki çalışmalara katkı sunabilecek çeşitli öneriler geliştirilmiştir. Bu kapsamda:

- Güney Kore kültürünün Türk gençleri üzerindeki etkilerini daha derinlemesine inceleyen çalışmalara ve boylamsal çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu etkileşimlerin dinî inançlar ve değerler üzerindeki yansımaları, sosyal bilimler alanındaki mevcut literatüre katkı sağlayabilir.

- Dini şüphelerin genellikle çevresel faktörlerden kaynaklandığı dikkate alındığında, bu faktörlerin gençlerin dinî inançları üzerindeki etkilerinin daha ayrıntılı şekilde ele alınması önerilmektedir. Gençlerin din ve hayat algılarındaki değişimlere yönelik daha fazla sosyolojik ve psikolojik analiz yapılmalıdır.

- Hallyu'nun gençlerin psikolojik dayanıklılıklarını artırmada etkili bir araç olabileceği göz önünde bulundurularak, Hallyu'nun yerini alabilecek yeni bir mekanizma geliştirilene kadar bu kültürel etkileşim unsurlarının sosyal destek mekanizmaları olarak kullanılması önerilmektedir.

- Değerler arayışında olan gençlerin, bu süreçte yaşadıkları zorlukların giderilmesi için toplum içindeki değerler ile uyumlu rehberlik ve eğitim programlarının oluşturulması önerilmektedir.

- Gençlerin rol modeller olarak seçtikleri figürlerin dinî ve toplumsal algılarına etkisini inceleyen daha fazla araştırma yapılması, gençlerin psikolojik gelişimleri üzerinde anlamlı katkılar sağlayacaktır. Ek olarak, gençlerin benimseyebileceği ve örnek alabileceği yerli, milli ve değer temelli rol modellerin ön plana çıkmasını destekleyecek politikaların geliştirilmesi ve bu tür bireylerin ortaya çıkışını teşvik edecek fırsatların sunulması önerilmektedir.

- Değerler konusundaki farkındalığın artırılması amacıyla, medya ve medya figürlerinin bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, akademisyenler, sanatçılar, oyuncular ve ilgili devlet kurumlarının iş birliği yaparak ortak bir çaba göstermeleri önemlidir. Bu iş birliği, gençlerin değer arayışlarını destekleyecek nitelikli içeriklerin üretimini teşvik etmeli ve bu alandaki paydaşların yetkinliklerini artırmalıdır. Bu bağlamda, medya yönetimi, içerik üretimi ve değerleri işleyebilme konusunda başarılı olan ülkeler ile bu ülkelerin politikalarının incelenmesi faydalı olacaktır.

Kaynakça

Argue, Amy vd. “Age and Religiosity: Evidence from a Three-Wave Panel Analysis” 38/3

---

¹ K11E, Kişisel görüşme

- (1999), 423–435. <https://www.jstor.org/stable/1387762?origin=crossref>
- Armaner, Neda. *Din Psikolojisine Giriş*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1. Basım, 1980.
- Ayten, Ali. “İnsanın Anlam Arayışı ve Dinin Rolü”. *Diyanet Aylık Dergi*. <https://yayin.diyanet.gov.tr/makale/insanin-anlam-arayisi-ve-dinin-rolu/aliayten/sesli-makaleler/4741/142>
- Bahadır, Abdülkerim. “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”. *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, 2002.
- Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. İnsan Yayınları, 2002.
- Bardakoğlu, Ali. “Bulûğ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/413–414. Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Bardakoğlu, Ali. “Ehliyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/533–539. Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Bin, Chang - Yi, Yang. “A century of Korean narrative in Chinese literature”. *Social Sciences in China* 32/2 (2011), 118–136. <https://doi.org/10.1080/02529203.2011.573305>
- Cain, Susan. *Quiet: The Power of Introverts in a World That Can't Stop Talking*. New York: Crown Publisher, 2012. https://archive.org/details/quiet-the-power-of-introverts-in-a-world-that-cant-stop-talking-susan-cain_202007/page/n21/mode/2up
- Ceylan, Yılmaz. *Lise Öğrencilerinin Din Algısı*. Sakarya Üniversitesi, 2010.
- Chang, WoongJo - Park, Shin-Eui. “The Fandom of Hallyu, A Tribe in the Digital Network Era: The Case of ARMY of BTS”. *Kritika Kultura* 32/32 (2019), 260–287. <https://doi.org/10.13185/kk2019.03213>
- Cole, Luella. *The Psychology of Adolescence*. New York, Revised Ed., 1946.
- Cramer, Phebe. “Identification and its relation to identity development”. *Journal of Personality* 69/5 (2001), 667–688. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.695159>
- Csikszentmihalyi, Mihaly - Figurski, Thomas J. “Self-awareness and aversive experience in everyday life”. *Journal of Personality* 50/1 (Mart 1982), 15–28. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1982.tb00742.x>
- Çamdibi, H. Mahmut. *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*. Çamlıca Yayınları, 2003.
- Çuhadaroğlu Çetin, Füsün. “Ergenlikte Psikososyal Gelişim Özellikleri”. *Türkiye Klinikleri* 2/7 (2006).
- Fischer, Hâkan vd. “Extraversion, neuroticism and brain function: A pet study of personality”. *Personality and Individual Differences* 23/2 (Ağustos 1997), 345–352. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(97\)00027-5](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(97)00027-5)
- Flaxington, Beverly D. “Understanding Introverts | Psychology Today”. 2016. Erişim 07 Nisan 2024. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/understand-otherpeople/201601/understanding-introverts>

- Flint, Jonathan - Willis-Owen, Saffron. "The Genetics of Personality". Vogel and Motulsky's Human Genetics. 651-661. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg, 2010. https://doi.org/10.1007/978-3-540-37654-5_26
- Frankl, Viktor E. Man's Search for Meaning. Boston: Beacon Press, 4. Basım, 1992. https://www.academia.edu/36814800/Mans_search_for_meaning
- Gibson, Donald E. "Role models in career development: New directions for theory and research". Journal of Vocational Behavior 65/1 (2004), 134-156. [https://doi.org/10.1016/S0001-8791\(03\)00051-4](https://doi.org/10.1016/S0001-8791(03)00051-4)
- Giles, David C. - Maltby, John. "The role of media figures in adolescent development: relations between autonomy, attachment, and interest in celebrities". Personality and Individual Differences 36/4 (Mart 2004), 813-822. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(03\)00154-5](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(03)00154-5)
- Goldman, Ronald J. Religious Thinking from Childhood to Adolescence, 1964. <https://www.jstor.org/stable/3119006?origin=crossref>
- Gore, Susan - Aseltine, H. "Protective processes in adolescence: Matching stressors with social resources". American Journal of Community Psychology 23/3 (Haziran 1995), 301-327. <https://doi.org/10.1007/BF02506947>
- Gottlieb, Eli. "Development of Religious Thinking". Religious Education 101/2 (2006), 242-260.
- Hadfield, J. A. Childhood and Adolescence, 1964.
- Hall, G. Stanley. Adolescence, 1924.
- Haslam, S. Alexander vd. "Taking the strain: Social identity, social support, and the experience of stress". British Journal of Social Psychology 44/3 (10 Eylül 2005), 355-370. <https://doi.org/10.1348/014466605X37468>
- Hill, Peter C. - Hood, Ralph W. Measures of Religiosity. Religious Education Press, 1999.
- Hood, Ralph W. vd. The Psychology of Religion, 1996. <https://books.google.com.tr/books?id=ETVvk59xbc90C&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false>
- Hökelekli, Hayati. Din Psikolojisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 1996.
- Hökelekli, Hayati. Ergenlik Çağı Gençlerin Dini Gelişimi. Uludağ Üniversitesi, 1980.
- Hunter, Eagan. "Adolescent attraction to cults". Adolescence, 1998. <https://www.thefreelibrary.com/adolescent+attraction+to+cults.-a065352559>
- Hurlock, Elizabeth B. Adolescent Development, 1955. <https://archive.org/details/dli.ernet.425417/page/589/mode/2up>
- Hyunjoon, Shin. "Transnational K-pop machine searching for 'Asian' model through crossbreeding?" Popular Culture Co-production and Collaborations in East and

- Southeast Asia. 136-149, 2012. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1nthhp.11>
- Jang, Gunjoo - Paik, Won K. "Korean Wave as Tool for Korea's New Cultural Diplomacy". *Advances in Applied Sociology* 02/03 (2012), 196-202. <https://doi.org/10.4236/AASOCI.2012.23026>
- Kakız, Sümeýra. Hayatın Anlamı ve Amacı ile Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkide Dini Başa Çıkmanın aracı Rolünün İncelenmesi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü, 2021.
- Karabekiroğlu, Koray. Ergenin Ruhsal Gelişimi - Gençlik Başımında Duman. İstanbul: Say Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Karaca, Faruk. Dini Gelişim Psikolojisi, ts.
- Karaca, Faruk. Dini Gelişim Teorileri. Dini Gelişim Teorileri. Dem Yayınları, 2007.
- Kartopu, Saffet. Dini Yaşayıta Hayatı Sorgulama. Çukurova Üniversitesi, 2006.
- Kartopu, Saffet. "Dini Yaşayıta Hayatı Sorgulama ve Anlam Arayışı". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013), 67-90
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Gelişim Psikolojisi Açısından Kur'an'da 'Bülûğ' Olgusu". *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2006), 275-298. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/603419#:~:text=Bülûğ ifadesi Kur%27an%27da,ihtiyarlık çağını tanımlar%2C tasvir eder.>
- Kayabay, H. İbrahim. Gençlik Psikolojisinde Din- Cinsiyet Çatışması ve Etkileri, 1989.
- Keskin, Alptekin. Güney Kore K-pop Popüler Kültürü ve Türkiyedeki Yansımaları: Sosyolojik Bir İnceleme. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2022.
- Kızılkaya, Mehtap - Kalgı, Mehmet Emin. "Farklı Meslek Üyelerinin Dogmatik Dindarlık, Ahlaki Yargı Düzeylerinin Hayatın Anlamı ve Amacına Etkisi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 21/2 (2021), 891-908. <https://doi.org/10.33420/marife.996682>
- Kim, Bok-rae. "Past, Present and Future of Hallyu (Korean Wave)". *American International Journal of Contemporary Research* 5/5 (2015), 154-160. <https://www.academia.edu/download/55837876/19.pdf>
- King, Michelle M. - Multon, Karen D. "The effects of television role models on the career aspirations of African American junior high school students". *Journal of Career Development*. Kluwer Academic/Human Sciences Press Inc., 1996. Kluwer Academic/Human Sciences Press Inc. Erişim 06 Ağustos 2024. <https://doi.org/10.1007/BF02359291>
- Kitreerawutiwong, Nithra vd. "Predictive Factors for the Sense of Community Belonging Among Older Adults in Lower Northern Thailand". *Iranian Journal of Psychiatry and Behavioral Sciences* 14/4 (01 Kasım 2020). <https://doi.org/10.5812/ijpbs.105564>
- Ko, Nusta Carranza vd. "Landing of the wave: Hallyu in Peru and Brazil". *Development and Society* 43/2 (01 Aralık 2014), 297-350.

<https://doi.org/10.21588/dns.2014.43.2.008>

Koca, Gülçin. Ergenlik Dönemi ve Din algısı 17 Ağustos 1999 Depremi yaşayan ergenler üzerine bir araştırma, 2007.

Koenig, Harold G. "Research on Religion, Spirituality, and Mental Health: A Review". *The Canadian Journal of Psychiatry* 54/5 (2009), 283-291. <https://doi.org/10.1177/070674370905400502>

Kuruçay, Yasin. Ergenlerde Dindarlık ve Hayatın Anlamı Arasındaki Çok Yönlü İlişki Üzerine Bir Araştırma. Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019.

Laffan, Derek A. vd. "The role of cyberbullying victimization in the relationship between adult BTS fans' psychological sense of community and wellbeing". *Journal of Community Psychology* 51/4 (21 Mayıs 2023), 1479-1494. <https://doi.org/10.1002/jcop.22924>

Larson, Reed. "Secrets in the bedroom: Adolescents' private use of media". *Journal of Youth and Adolescence* 24/5 (Ekim 1995), 535-550. <https://doi.org/10.1007/BF01537055>

Laurenceau, Jean-Philippe vd. "Intimacy as an interpersonal process: The importance of selfdisclosure, partner disclosure, and perceived partner responsiveness in interpersonal exchanges." *Journal of Personality and Social Psychology* 74/5 (1998), 1238-1251. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.5.1238>

Lee, Hee-Chul. Siyasi, Ekonomik, Askeri ve Kültürel Açından Türkiye-Kore İlişkileri. Türk Tarih Kurumu, 2007.

Lee, Keehyeung. "Mapping Out the Cultural Politics of 'the Korean Wave' in Contemporary South Korea". *East Asian Pop Culture*. 174-189.

Hong Kong University Press, 2008. <https://doi.org/10.5790/hongkong/9789622098923.003.0010>

Lee, Sangjoon. "Introduction: A decade of hallyu scholarship: Toward a new direction in hallyu 2.0". *Hallyu 2.0: The Korean Wave in the Age of Social Media*. 1-28, 2015.

Lockwood, Penelope - Kunda, Ziva. "Superstars and Me: Predicting the Impact of Role Models on the Self". *Journal of Personality and Social Psychology* 73/1 (1997), 91-103. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.1.91>

Macit, Mustafa. Elin Korelisine El Salladım. Kitap & Cafe Serüven- Gece Kitaplığı, 2015.

McMillan, David W. - Chavis, David M. "Sense of community: A definition and theory". *Journal of Community Psychology* 14/1 (1986), 6-23. [https://doi.org/10.1002/1520-6629\(198601\)14:1<6::AID-JCOP2290140103>3.0.CO;2-I](https://doi.org/10.1002/1520-6629(198601)14:1<6::AID-JCOP2290140103>3.0.CO;2-I)

Michalski, Camilla A. vd. "Relationship between sense of community belonging and selfrated health across life stages". *SSM - Population Health* 12 (Aralık 2020), 100676. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2020.100676>

- Miller, Patricia H. "Gelişim Piskolojisi Kuramları", 2008.
- Mohd Jenol, Nur Ayuni. K-pop Fans' Identity and The Meaning of Being a Fan. Universiti Sains Malaysia, 2020.
https://www.researchgate.net/publication/342782225_Kpop_Fans'_Identity_and_The_Meaning_of_Being_a_Fan
- Monis, Şeyma - Tokur, Behlül. "Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Amacı Alt Boyutları ve Dindarlık İlişkisi". *Journal of Analytic Divinity* 5/3 (2021), 150-170.
<https://doi.org/10.46595/jad.1021185>
- Morgenroth, Thekla vd. "The motivational theory of role modeling: How role models influence role aspirants' goals". *Review of General Psychology* 19/4 (2015), 465-483.
<https://doi.org/10.1037/gpr0000059>
- Nils G.Holm. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Nye, Joseph S.. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: PublicAffairs, 2004.
- Oğuz, Mahiyenur - Tokur, Behlül. "Erik Erikson'un Psiko-sosyal Gelişim Kuramı Bağlamında Erdemlilik". *İnsan, Din ve Erdemlilik*. ed. Mustafa Çakmak - Hüseyin Algur. 964. İstanbul: Dem Yayınları, 1. Basım, 2022.
<https://dem.org.tr/yayin/ekitaplar/2022/12/insan-din-ve-erdemlilik>
- Oh, Chong-Jin - Chae, Young-Gil. "Instructions for authors, permissions and subscription information: Constructing Culturally Proximate Spaces through Social Network Services: The Case of Hallyu (Korean Wave) in Turkey". *Uluslararası İlişkiler* 10/38 (2013), 77-99.
- Onur, Bekir. "Ergenlik psikolojisi". Hacettepe Taş Yayıncılık Ltd. Şti. Ankara, 112-118.
- Öcal, Mustafa. "Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2004).
- Öztan, Arzu. *İnsanın Anlam ve Mutluluk Arayışında İnançın Rolü*. Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019.
- Patterson, Joan M. "Families experiencing stress: I. The Family Adjustment and Adaptation Response Model: II. Applying the FAAR Model to health-related issues for intervention and research." *Family Systems Medicine* 6/2 (1988), 202-237.
<https://doi.org/10.1037/h0089739>
- Peek, Lori. "Becoming Muslim: The Development of a Religious Identity". *Sociology of Religion* 66/3 (2005), 215-242. <https://doi.org/10.2307/4153097>
- Regatieri, Ricardo Pagliuso. "Development and Dream: on the dynamics of K-pop in Brazil Development and Society". *Development and Society* 46/2 (2017), 505-522.
<https://doi.org/DOI.10.21588/dns/2017.46.3.006>
- Reisner, Erwin. *Krankheit und Gesundung: Eine Theologisch-Philosophische Sinndeutung*.

- Berlin-Dahlem: Letner Verlag, 1996.
- Reker, Gary T. - Wong, Paul T.P. "Personal meaning in life and psychosocial adaptation in the later years". *The Human Quest for Meaning: Theories, Research, and Applications*. ed. Paul T.P. Wong. 433-456. New York London: Routledge, 2012. <https://doi.org/10.4324/9780203146286>
- Sandström, C. I. Çocuk ve Gençlik Psikolojisi, ts.
- Sperling, Abraham P. *Psychology Made Simple*, ts.
- Steger, Michael F. vd. "Meaning in life across the life span: Levels and correlates of meaning in life from emerging adulthood to older adulthood". *Journal of Positive Psychology* 4/1 (2009), 43-52. <https://doi.org/10.1080/17439760802303127>
- Steger, Michael F. - Frazier, Patricia. "Meaning in life: One link in the chain from religiousness to well-being". *Journal of Counseling Psychology* 52/4 (2005), 574-582. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.52.4.574>
- Sun, Meicheng - Liew, Kai Khiun. "Analog Hallyu: Historicizing K-pop formations in China". *Global Media and China* 4/4 (2019), 419-436. <https://doi.org/10.1177/2059436419881915>
- Şentürk, Habil - Yakut, Selahattin. "Hayatın Anlamı ve Din". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2014), 45-60.
- Tajfel, H. *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. London: Academic press, 1978.
- Thouless, Robert Henry. *An introduction to the psychology of religion*. New York: The Macmillan Company, 1923. <https://archive.org/details/introductiontops0000robe/page/115/mode/1up>
- Tokur, Behlül. *Din Psikolojisi Dersi: Yüksek Lisans Ders Notları* (2021).
- Tokur, Behlül. *Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi*. Son Çağ Akademi, 1. Basım, 2020.
- Tokur, Behlül. "Ahlaki Çözülme, İdeal İnsan ve Hayatın Anlamı Bağlamında Atebetü'lHakâyık". *Bilimname* 2019/40 (2019), 173-194. <https://doi.org/10.28949/bilimname.597315>
- Tokur, Behlül - Doğan, Hümeyra Ahsen. "Gençlerde Kimlik Algısı ve Dinî Hayat". *Eskiye* 50 (2023), 705-722
- Tracy, Frederick. *The Psychology of Adolescence*, 1925.
- Trzcińska, Julia. *Polish K-Pop Fandom: Phenomenon, Structure & Communication*. Poland: Trickster, 2018. https://www.researchgate.net/publication/331733121_Polish_KPop_Fandom_Phenomenon_Structure_Communication

- Vanhooren, Siebrecht vd. "Focusing, the felt sense, and meaning in life". *Person-Centered and Experiential Psychotherapies* 21/3 (2022), 250-268. <https://doi.org/10.1080/14779757.2022.2028660>
- Wolf, Susan. "Hayatın Anlamı". *Hikmet Yurdu Düşünce - Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 5/9 (2012), 193-197.
- Yapıcı, Asım. "Müslüman Türk Kültüründe İnanç Gelişimi: Bir Model Denemesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 83-113.
- Yoon, Sunny. "K-pop Fandom in Veil Religious Reception and Adaptation to Popular Culture". *Journal of Indonesian Islam* 13/1 (2019), 1-20.
- Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik çağı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.
- "Hallyu fans reach 200 million threshold worldwide", ts. <https://www.donga.com/en/article/all/20240315/4814959/1>
- "Sensation versus Perception", ts. <https://openstax.org/books/psychology-2e/pages/5-1-sensation-versus-perception>
- "The Contents of Perception", ts. <https://plato.stanford.edu/ENTRIES/perception-contents/>
- "건 세계 한류동호회원 현황", ts. <https://www.kf.or.kr/koreanstudies/hallyu.do#none>

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
8/2 (2024), 230-251

**Yaşlı Bireylerin Hayat, Din ve Değer Algıları ile Başa Çıkma Süreçleri
Üzerine Bir Araştırma: Ömür Dediğin Programı Örneği**
A Research on Elderly Individuals' Life, Religion and Value Perceptions and
Coping Processes: The Example of Program Ömür Dediğin

Abdullah Özler

Din Psikolojisi Bilim Uzmanı
Expert of Psychology of Religion
Ankara/Türkiye
E-posta: abduallahozler@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2248-9380

Behlül Tokur

Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Theology, Department of
Philosophy and Religious Studies, Ankara/Türkiye.
E-posta: btokur@aybu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6509-3100

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 19 Ekim/October 2024
Kabul Tarihi / Date Accepted: 12 Aralık/December 2024
Yayın Tarihi / Date Published: 01 Aralık/December 2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış/Winter
DOI: jad.1570356

Cite as / Atıf: Özler, Abdullah, Tokur, Behlül. "Yaşlı Bireylerin Hayat, Din ve Değer Algıları ile Başa Çıkma Süreçleri Üzerine Bir Araştırma: Ömür Dediğin Programı Örneği". *Journal of Analytic Divinity*, 8/2, 2024, 230-251.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Abdullah Özler-Behlül Tokur)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Yazar Katkıları / Author Contributions: Abdullah Özler %60-Behlül Tokur % 40

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

Bu araştırma, "Ömür Dediğin" programı özelinde yaşlı bireylerin hayat, din ve değer algıları ile başa çıkma süreçlerini anlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda yaşlı bireylerin konuk olarak yer aldığı "Ömür Dediğin" programı doküman olarak ele alınmış ve incelenmiştir. Nitel araştırma deseninde kullanılan amaçlı örneklem tekniği ile ilgili program bölümleri tespit edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın grubunu "Ömür Dediğin" programının 20.10.2023 tarihi itibarıyla yayınlanan 315 bölümünün tamamı, örneklemini ise "Ömür Dediğin" programının 43 bölümü içerisinde yer alan toplam 45 katılımcı oluşturmaktadır. Çalışmada elde edilen görüşlerin analizinde ise tematik içerik analizi ve betimsel analiz tercih edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre yaşlı bireylerin hayat ve değer algılarına kaynaklık etmesi açısından dinin merkezi bir konumda olduğu görülmüştür. Yaşlılık döneminin kendine has gelişim özelliklerine bağlı olarak yaklaşmakta olan ölüm bireyin zihninde ahiret düşüncesini baskın bir konuma getirirken fiziksel gücün azalmasının da etkisiyle bireyin ihtiyaçlarının karşılanması açısından dua da önemli bir yer tutmaktadır. Yaşlı bireyler açısından şükür, sevgi ve yardımseverlik öne çıkan değerlerdendir. Yaşlı bireylerin karşılaştıkları sıkıntılı ve zorlu süreçler karşısında öncelikle dini başa çıkma stratejilerinden yararlandıkları görülmekle birlikte seküler başa çıkma stratejilerine de başvurdukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Başa Çıkma, Değer Algısı, Din Algısı, Hayat Algısı, Yaşlılık.

Abstract

This research was carried out with the aim of understanding the perceptions of life, religion and values of elderly individuals and their coping processes, specifically in the context of the program "Ömür Dediğin". In this context, the "Ömür Dediğin" program, in which elderly individuals appeared as guests, was handled and examined as a document. Program sections related to the purposeful sampling technique used in the qualitative research design were identified. In this direction, the group of the study consists of all 315 episodes of the "Ömür Dediğin" program broadcast as of 20.10.2023, and the sample consists of a total of 45 participants in 43 episodes of the "Ömür Dediğin" program. Thematic content analysis and descriptive analysis was preferred in the analysis of the opinions obtained in the study. According to the results of the research, it has been seen that religion has a central position in terms of providing a source of life and value perceptions of elderly individuals. Depending on the unique developmental characteristics of senescence, approaching death brings the idea of the afterlife to a dominant position in the individual's mind, while prayer also has an important place in meeting the individual's needs due to the decrease in physical strength. Gratitude, love and helpfulness are prominent values for elderly individuals. Although it has been observed that elderly individuals primarily benefit from religious coping strategies in the face of troublesome and challenging processes they encounter, it has also been determined that they also resort to secular coping strategies.

Keywords: Psychology of Religion, Coping, Perception of Value, Perception of Religion, Perception of Life, Senescence.

Giriş¹

Yaşlılık; yetişkinlik sonrası ve ölüm öncesi bir dönem olmakla birlikte bireyin bilişsel, fizyolojik ve psikososyal açıdan bazı değişimleri daha belirgin bir şekilde hissettiği bir yaşam evresidir.² Yaşanan bu değişimler sonucunda yaşlı birey, birtakım sağlık problemleri ile karşılaşabilmektedir. Yaşamın diğer dönemlerine göre daha yakından hissedilen ölüm, olası bir eş kaybı, yalnızlık ve bir başkasının bakımına muhtaç olacağına dair düşünceler de bireyi psikolojik açıdan olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Ancak yaşlılığı tümüyle hastalık kavramı veya olumsuz nitelermeler ile eşleştirmek de doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Yaşlı birey bu dönemde, başta sağlık olmak üzere birtakım problemler ile karşılaşsa da hayat boyunca edinmiş olduğu deneyim ve bilgiler doğrultusunda kuvvetli bir muhakeme gücüne sahip olabilmekte ve belli alanlarda yaşanan kayıp ve zorluklar karşısında bilgi ve tecrübe önemli bir kazanım olarak öne çıkabilmektedir.³ Bu açıdan bakıldığında yaşlı bireylerin hayatı nasıl algılayıp anlamlandırdıkları, onlar açısından dinin ne anlam ifade ettiği, hayatlarında hangi değerlerin öne çıktığı ve karşılaştıkları zorluklarla başa çıkma sürecinde dinin nasıl bir rol oynadığı da önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplum etkileme, yönlendirme ve değer aktarımında bulunma gücüne sahip olan medyada yaşlı bireyler farklı konu içerikleri ile kendilerine yer bulabilmektedirler. Bu kapsamda TRT Haber kanalında yayınlanmakta olan “Ömür Dediğin” adlı TV programı, yaşlı bireylerin konuk olarak yer aldığı sohbet tarzında gerçekleştirilen bir program özelliği taşımakla birlikte içeriğinde din psikolojisine ait kavramları barındırması açısından dikkate değer görülmüştür. Programın sunuculuk ve yapımcılık görevini üstlenen Doymuş’a göre 17 yıla yakın bir süredir yayınlanmakta olan ve halen yüksek bir izlenme oranına sahip olan bu program, yaşlı kimselerin yanı sıra farklı yaş gruplarına da hitap edebilmekte ve geçmiş ile karşılaştırıldığında toplumun yeteri kadar önem vermediği bazı değerleri tekrar ekranlara taşımaktadır.⁴

Bu bağlamda araştırma kapsamında “Ömür Dediğin” programı özelinde yaşlı bireylerin; hayatı nasıl algıladıkları ve hayatı anlamlandırma süreçlerinde etkili olan unsurların neler olduğu, dinin onlar açısından ne anlam ifade ettiği ve din ile ilişkili olarak kullandıkları kavramların neler olduğu, hayatlarında hangi değerlerin ön plana çıktığı ile ne tür sorunlarla karşılaştıkları ve bu sorunlarla başa çıkma sürecinde dini veya seküler başa çıkma stratejilerinden nasıl yararlandıklarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu kapsamda ifade edilen bilgiler doğrultusunda araştırmanın konusunu yaşlı bireylerin hayat, din ve değer algıları ile başa çıkma süreçlerini anlamaya çalışmak oluşturmaktadır.

¹ Bu çalışma “Yaşlı Bireylerin Hayat, Din ve Değer Algıları ile Başa Çıkma Süreçleri Üzerine Bir Araştırma: Ömür Dediğin Programı Örneği” başlıklı Prof. Dr. Behlül Tokur danışmanlığında Abdullah Özler tarafından tamamlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Mithat Durak, “Yaşlılık Döneminde Psikososyal ve Bilişsel Gelişim”, *Yetişkinlik ve Yaşlılık Gelişimi ve Psikolojisi*, ed. Hasan Bacanlı – Şerife Işık (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2019), 207-208.

³ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), 176.

⁴ Bursa Teknik Üniversitesi (BTÜ), “Ömür Dediğin Programı 800 Aileye Konuk Oldu” (Erişim 20 Nisan 2024)

1. Kavramsal Çerçeve

Yaşlılık ile birlikte yaşanan fizyolojik değişimler, fiziksel yeterliliğin azalması, karşılaşılan çok yönlü problemler (hastalıklar, emeklilik, statü ve rol kaybı vb.) dolayısıyla birey ruh sağlığı açısından önemli bir risk altındadır.⁵ Gençken hayatının gelecek kısmına odaklanarak planlar yapan birey, yaşlılıkta daha çok önündeki daralan zamana yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte yaklaşmakta olan ölüm ise bireyin hayatına farklı açılardan etki etmektedir.⁶ Yaşlı insanlar çoğunlukla geçmiş yaşantıları içerisinde yapmış oldukları hatalı ve yanlış davranışlarını telafi etmek isteyebilirler. Bu davranışların bireyde uyandırdığı günahkârlık ve suçluluk duyguları beraberinde kendilerini affettirecek bazı dini davranışlar sergilemelerini de sağlayabilir. Bu kapsamda yaşlılık döneminde dua, ibadet ve birtakım dini uygulamaların sıklık ve sürekliliğindeki artışın bu motivasyondan etkilendiği ifade edilebilir.⁷ Ancak bu durum da çoğunlukla dini ilgisini yaşlılık dönemine kadar taşıyabilen bireyler için geçerlidir.⁸ Bununla birlikte ifade edilen durumlara rağmen önceki gelişim dönemlerinde dini anlamda düzenli bir geçmişe sahip olmayan bireylerin de ölümün varlığını kuvvetli bir şekilde hissettikleri bu dönemde hayatlarına anlam verme sürecine katkı sağlamasından dolayı dini bir yönelim içerisinde olabileceği unutulmamalıdır.⁹

İnsan, doğası gereği hayatın önemi, amacı, gayesi ve anlamına dair varoluşsal sorular soran bir varlıktır.¹⁰ Bireyin algılama süreci ile ilişkili olarak kendine ve yaşadığı hayata yönelik özel bir anlamlandırma tarzı vardır.¹¹ Frankl'a göre anlam arayışı, içgüdüsel itkilerin değil hayatın temel güdülerindedir. Anlamın, bireye has ve özel bir yapısı vardır. Bundan dolayı da anlam sistemi, birey tarafından bulunabildiği takdirde psikolojik açıdan doyurucu bir nitelik taşımaktadır.¹² Yaşlı bireyler açısından bakıldığında, hayat algılarına etki eden pek çok unsurun bulunduğu görülmektedir. Hastalık, ekonomik açıdan yaşanan zorluklar, yaşam içerisinde karşılaşılan zor ve sıkıntılı süreçler bunlardan bazılarıdır. Yaşlı bireyler, yaklaşmakta olan ölüm düşüncesinden hareketle ölüm sonrasına yönelik anlamlandırma girişiminde bulunurlar. Bir yandan dünyaya niçin geldiklerini sorgularken bir yandan da ölümden sonraki yaşamın nasıl olacağını cevabını aramaktadırlar.¹³ İşte bu çerçevede bireyin hayat ve ölüm ile ilgili varoluşsal sorularına cevap verme yeterliliğinde olan din, bireyin anlam dünyasına hitap edebilmektedir.¹⁴ Allport'a göre dini inanç, varlığı

⁵ Behlül Tokur, *Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi* (Ankara: Son Çağ Yayınları, 2020), 111.

⁶ Hasan Kayıklık, *Din Psikolojisi Bireysel Dindarlık Üzerine* (Adana: Karahan Kitabevi, 2011), 101-102.

⁷ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 288.

⁸ Tokur, *Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi*, 111-112.

⁹ Hökekleli, *Din Psikolojisi*, 288.

¹⁰ Irvin D. Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, çev. Zeliha Babayiğit (İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 2014), 656.

¹¹ Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 37.

¹² Viktor Emil Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. Özge Yılmaz (İstanbul: Okuyan Us Yayın, 2022), 105.

¹³ Muhammet Ali Özdoğan - Bahset Karşlı, "Muhafazakâr-Dindar Yaşlıların Anlam Arayışında Yeni Bir Mekan: Sosyal Medya", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 23/1 (31 Mart 2023), 257.

¹⁴ Latif Tokat, "Dünya Görüşü-Din İlişkisi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (30 Haziran 2006), 62.

ile ilgili bireye bütüncül bir anlam sunabilmektedir.¹⁵ Alanyazın incelendiğinde de hayata anlam verme sürecinde dinin öncelikli bir rol oynadığı görülmektedir.¹⁶

Müslüman bir kimse açısından bakıldığında ise hayatın anlamını belirleme konusunda iman, anahtar bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan iman, dünyaya bir anlam verme çabasıdır. İman, bireye dünya ve ahiret olmak üzere çift kutuplu bir hayat algısı sunar. Özellikle ahiret inancı başta olmak üzere bütüncül bir perspektifle yaşamın her alanına dair tatmin edici cevaplar üretmesi açısından din, insanın varoluşsal arayışlarına hizmet eder.¹⁷

Bireyin hayata bakışına, algısına etki eden birçok unsur bulunmaktadır. Bu unsurlardan birisi de yaşama yönelik oluşturduğu değerler sistemidir. Bu kapsamda değerler ve hayatın anlamı arasında yakın bir ilişki olduğu ve hayatın anlamını beslemesi noktasında değerlerin önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir.¹⁸ Güngör'e göre psikolojide değerlerin önemi onun objektif bir kritere dayanmasından daha çok insan davranışlarını yönlendirme konusundaki oynadığı roledir.¹⁹ Değerler, toplumun geneli tarafından kabul edilen ortak kavramlardır. Her değer düşünce, duygu ve davranış boyutu bulunmaktadır. Eğer bir kimse kendisi için kıymet ifade eden bir kavramı doğru olarak kabul edip ona yönelik duygusal bir anlam hissedemezse o değeri uygulamaya geçiremez. Bu anlamda bir değer kabul edilebilir olması için ona duygu yüklenmesi öncelikli bir nitelik taşıır.²⁰

Hayatın bir değer dünyası olduğu göz önüne alındığında, değerlerin bireyin karakter ve kişiliğinin oluşumunda temel bir rol oynadığı, insanın duygu, düşünce ve davranışlarını şekillendirdiği ifade edilebilir. Hiçbir değeri benimsemeyen, kendisini seküler bir kimse olarak nitelendiren veya dinle ilişkisi sadece kültürel düzeyde olan bireylerin bile karakter ve kişiliklerine etki eden bir değer sistemleri vardır. Bu en yüce değer bazıları için 'Tanrı' olabileceği gibi bazıları için de statü, makam, şan, şöhret, ideoloji veya mal-mülk olabilir.²¹

Hayatın diğer dönemlerinde olduğu gibi yaşlılık döneminde de insanlar kendilerini üzen veya sıkıntıya sokan bazı durumlarla karşılaşabilmektedirler. İşte böylesi durumlarda başa çıkma süreci devreye girmektedir. Lazarus ve Folkman'a göre başa çıkma; bireyin kaynaklarını aşan ve onu zorlayan içsel veya dışsal faktörlerin üstesinden gelebilmek için ortaya koyduğu bilişsel ve davranışsal nitelikteki çabalar olarak ifade edilmektedir.²² Bireyin hayat içerisinde karşılaştığı problemlerin fazlalığı kadar başvurduğu başa çıkma

¹⁵ Gordon W. Allport, *Birey ve Dini*, çev. Bilal Sambur (Ankara: Elis Yayınları, 2005), 12.

¹⁶ İlhan Topuz, "Yaşamın Anlamı ve DİN: Gençler Üzerinde Bir Araştırma", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1/4 (30 Haziran 2016), 540.

¹⁷ Tokur, *Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi*, 50.

¹⁸ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 39.

¹⁹ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998), 28.

²⁰ Nevzat Tarhan, *Güzel İnsan Modeli Ailede, Toplumda, Siyasette Değerler Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 20.

²¹ Behlül Tokur, "Ahlaki Çözümle, İdeal İnsan ve Hayatın Anlamı Bağlamında Atebetü'l-Hakâyık", *Bilimname* 2019/40 (31 Aralık 2019), 189.

²² Richard S. Lazarus - Susan Folkman, *Stress, Appraisal, and Coping* (New York: Springer Publishing Company, 1984), 141.

stratejileri de çeşitlilik göstermektedir. Din de bu anlamda başa çıkma sürecine doğrudan veya dolaylı olarak etki eder.²³ Bu bağlamda dini başa çıkma; hayatta karşılaşılan problemler ile başa çıkma sürecinde dinin ve inancın kullanılması olarak tarif edilebilir.²⁴ Bireylerin zor ve sıkıntılı durumlarla başa çıkma sürecinde kullandıkları dini kaynaklı etkinliklere ise dini başa çıkma etkinlikleri denmektedir. Karşılaşılan bir problemi hayra yorma, dua ve ibadet etme, Kur'an okuma veya sadaka verme bu etkinliklerden bazılarıdır.²⁵

2. Yöntem

Yaşlı bireylerin hayat, din ve değer algıları ile başa çıkma süreçlerini derinlemesine anlamayı konu edinen bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma; olayların ve alguların doğal ortamlarında bütüncül ve gerçekçi bir bakış açısı ile yansıtılmasını içeren bir süreci kapsamaktadır.²⁶

Bilimsel araştırma süreçlerinde çalışmanın konusu ve amacına uygun tekniği seçmek de önem arz etmektedir. Bu araştırma kapsamında "Ömür Dediğin" programı doküman olarak ele alınmış ve incelenmiştir. Doküman inceleme tekniği; yazılı materyallerin yanı sıra film, video ve fotoğraf gibi malzemeleri değerlendirmek için de işlevsel bir nitelik taşımaktadır.²⁷ Söz konusu programdan ilgili bölümlerin seçiminde ise amaçlı örneklem tekniği kullanılmıştır. Amaçlı örneklem, araştırmanın konu ve amacı doğrultusunda elde edilecek bilgilerin zenginliği temel alınarak derinlemesine araştırma yapılmasına imkân sağlamaktadır.²⁸ Bu kapsamda çalışmanın grubunu "Ömür Dediğin" programının 20.10.2023 tarihi itibarıyla yayınlanan 315 bölümünün tamamı, örneklemini ise "Ömür Dediğin" programının 43 bölümü içerisinde yer alan toplam 45 birey oluşturmaktadır. Söz konusu bölümler, araştırma konusu bağlamına uygun bir şekilde araştırmacının içerik aracısından daha zengin olduğunu değerlendirdiği bölümlerden seçilmiştir. Çalışma içeriğinde yaşlı bireylerin isimleri kullanılmamış, bunun yerine (Örneğin K1, K2 gibi numaralı) kısaltmalar kullanılmıştır. Bunun yanı sıra ifadeleri doğrudan alıntı yapılan katılımcıların hangi bölüm içerisinde yer aldığı da (Örneğin; K1, Ömür Dediğin, 257. Bölüm) belirtilmiştir.

Araştırmanın veri kaynağı olan ilgili program bölümlerinin çalışma ile ilgili olan kısımları bilgisayar ortamında yazılı hale getirilmiş ve herhangi bir değişiklik yapılmadan ham haliyle analiz edilmiştir. Katılımcıların anlatı ve söylemlerinin (veriler) analizinde ise tematik içerik analizi ve betimsel analiz tercih edilmiştir.

²³ Faruk Karaca, *Din Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2015), 111.

²⁴ Kenneth I. Pargament vd., "Religion and The Problem-Solving Process: Three Styles of Coping", *Journal for the Scientific Study of Religion* 27/1 (1988), 90-91.

²⁵ Ali Ayten, *Tanrı'ya Sığınmak / Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 127.

²⁶ Ali Yıldırım, "Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi", *Eğitim ve Bilim* 23 (1999), 9.

²⁷ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011), 189.

²⁸ Şener Büyükoztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2024), 90.

3. Bulguların Dili

3.1. Katılımcıların Hayat Algısına İlişkin Bulgular

Programda yer alan yaşlı bireylerin, katıldıkları bölüm içerisinde hayata dair algılarını, bakışlarını yansıtan ifadeler analiz edilmiş ve buna bağlı olarak hayat ile ilgili farklı değerlendirmeler içerisinde oldukları görülmüştür. Bu kapsamda yaşlı bireylerin hayatı; mühlet, yalan dünya, zor ve sıkıntılı bir süreç, dünya ve ahiret dengesi ile imtihan olarak algıladıkları değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların hayat algısına ilişkin kodlama ve frekanslar

Kod Sistemi		Frekans
1.	Mühlet	10
2.	Yalan Dünya	9
3.	Zor ve Sıkıntılı Bir Süreç	6
4.	Dünya-Ahiret Dengesi	4
5.	İmtihan	3

Tablo 1 incelendiğinde yaşlı bireylerin hayatı daha çok insanlara Yaratıcı tarafından verilen bir mühlet olarak değerlendirdikleri ifade edilebilir. Bu çerçevede onlar açısından hayat; dünyada kalınacak sınırlı bir yaşam süresi içerisinde hak ve hakikati, iyilik ve yardımseverlik gibi temel ahlaki değerleri yaşamak ve yaşatmak, insanlığa ve topluma Allah rızası için hizmet amacı güderek yararlı işler yapabilmek için verilmiş bir mühlet ve fırsat olarak değerlendirilmektedir.

[K17] *“Keşke bu insanlara daha çok hizmet edebilseydim. Bundan sonraki sermaye ve seroet bu insanoğluna yapacağımız şeyler. Bu Kapalıçarşı'nın hepsi benim olsa yarın giderken ben ne götüreceğim. Ben şimdi iyi anladım ki bu dünya dediğimiz zaman ne olduğunu anlamıyoruz dünya diyip geçiyoruz. Meğersem bunun ismi devre mülkmüş. Biz buraya çırılçıplak geldik burdan giderken de bir kefen sarıyorlar. Başka ne götüren var burdan. Bu dünyadaki hayatımız büyük bir sermaye. Kimse işin farkında değil. Niçin o sonsuz hayat için burası bir ticarethane. Buraya hep kazanmaya geldik. Allah ömür versin. Ama verdiği ömrü de razı olduğu yerlerde, mahlukatına hizmet ederek, boş boşuna değil”²⁹*

Mühlet kavramının ardından yaşlı bireylerin bazılarının hayatı ‘yalan dünya’ olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Bu benzetme ile belirtmek istenen ise yaşlı bireylerin hayatlarını geriye bakıp bir bütün olarak değerlendirdiklerinde uğraşıp çaba harcadıkları, değer verdikleri, yaşamlarında yer tutan unsurları aslında kendilerini meşgul eden birtakım şeyler olarak gördükleri, dünyanın gelip geçici bir yer olduğunun bilincinde olarak gerçek dünyanın sonsuz ve ebedi nitelikte olan ahiret yaşantısı olduğunu ifade etme anlamında bu kavramı kullandıkları görülmektedir.

²⁹ K17, Ömür Dediğin, 181. Bölüm.

[K27] “Bu dünya, yalancı dünya. Çocuklar eskiden köy yerlerinde evcik oynarlardı, yaparlardı. Burda evcik oynar gibiyiz aynı. Dünya boş. Şu ellerim neler gördü neler geçirdi bakıyorum ellerime şimdi de bir şey yok. Hiçbir şey yok ellerimde. Öbür dünyamı düşünüyom. Bu dünya boşmuş. Bu dünyada işte geldik işte gidiyoz.”³⁰

Yaşlı bireylerin hayata yönelik algıları genel olarak değerlendirildiğinde; mühlet, yalan dünya, dünya-ahiret dengesi ve imtihan kavramlarına değinen görüşlerinin dini kaynaklı bir bakış açısının yansımaları olduğu anlaşılmaktadır. Yaşlı bireylerin hayat algılarına katkı sunması bağlamında dinin yaşama anlam verme ve amaç oluşturma sürecinde merkezi bir rol oynadığı görülmektedir. Yaşlılık döneminde bireyin yaşamını sorgulaması, geçirmiş olduğu hayata dönük bütüncül bir değerlendirme yapması, edindiği yaşam tecrübeleri, çevresinde bulunan aile üyeleri ve akranlarından birçoğunun yaşamını yitirmesi ile kendisinin de ölüme yaklaştığını hissetmesinin bireyin hayat algısına etki eden faktörlerden olduğu değerlendirilebilir.

3.2. Katılımcıların Din Algısına İlişkin Bulgular

Program içeriğinde yaşlı bireylerin din ve dini hayata dair ifade ettikleri söylemler değerlendirilmiş ve öne çıkardıkları kavramlar belirlenmiştir. Bu kapsamda; ahiret-hesap, dua, ahlaki değerler, ibadet (namaz, oruç, hac, zekât-sadaka), kader, imtihan ve helalleşmek (kul hakkı) başlıklarında yaşlı bireylerin görüşlerini yoğunlaştırdıkları görülmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların din algısına ilişkin kodlama ve frekanslar

Kod Sistemi		Frekans
1.	Ahiret / Hesap	45
2.	Dua	45
3.	Ahlaki Değerler	37
4.	İbadet	32
5.	Kader	16
6.	İmtihan	7
7.	Helalleşmek / Kul Hakkı	4

Tablo 2 incelendiğinde yaşlı bireylerin dine dair algılarını ortaya koyarken ölüme yaklaştıklarının bilincinde olmalarının etkisiyle ahiret, hesap, cennet ve cehennem gibi kavramlara konuşmalarında fazlaca yer verdikleri tespit edilmiştir.

[K9] “Son nefeste dilimi salavata döndersin. Allah’ımı peygamberimi hatırlatsın Mevla’m. Ahiret zenginliği versin. İman zenginliği versin. Dünyadan bir tat almadım ama bugüne kadar yaşadım ama bundan sonra inşallah ümidim orda bir rahat etmek istiyorum en azından orda bir

³⁰ K27, Ömür Dediğin, 234. Bölüm.

rahat istiyorum. Allah'tan dileğim kulum desin, ümmetim dedirtsin orda beni rahat ettirsin başka bir isteğim yok."³¹

Ahret inancı ile birlikte yaşlı bireylerin din algılarında öne çıkan bir başka kavramın dua olduğu görülmektedir. Yaşlı bireyin fiziksel yeterliliğinin azalmasına bağlı olarak muhtaç olacağına dair kaygıları, aile ve arkadaş çevresinden birçok kimsenin hayatını kaybetmesi, çocuklarının ev ortamından ayrılarak kendi yaşantılarını kurmaları ve yalnızlığın bireyin psikolojisine etki ettiği düşünülebilir. Bu anlamda yaşlı birey dua vasıtası ile Allah ile iletişimini artırmakta ve ona yakınlaşmaktadır.

[K12] *"Dua, müminlerin silahıdır. Bizim duadan başka bir şeyimiz yok. Allah'tan evvela son duam benim son nefesimde La ilahe illallah Muhammeden Resulullah demeyi nasip etsin."*³²

Yaşlı bireylerin din algılarında yer tutan diğer kavramlara bakıldığında ahlaki değer niteliği taşıyan kavramların kaynağını da büyük oranda din ile ilişkilendirdikleri anlaşılmaktadır. İbadet açısından bakıldığında ise daha çok formel ibadet tanımlamasının zihinlerinde yer tuttuğu; namaz, oruç, hac, zekât ve kurban kesme gibi dinin pratik anlamda yansımalarını içeren uygulamaların ön planda olduğu görülmektedir. Öte yandan yaşlı bireyler açısından hayatta karşılaşılan zor ve sıkıntılı süreçler büyük oranda kader veya imtihan olarak değerlendirilmektedir. Ancak kader veya imtihan kavramlarının da algılanış ve yorumlanış biçimlerinin bireyden bireye farklılaştığı da göze çarpmaktadır. Son olarak bazı bireylerin aile üyeleri başta olmak üzere sosyal ilişki içerisinde olunan insanlarla helalleşmenin önemini belirttikleri, birbirlerinin haklarına riayet ederek bir hayat yaşayabilmenin değeri ile ilgili paylaşımlarda buldukları görülmektedir.

3.3. Katılımcıların Değer Algısına İlişkin Bulgular

Çalışma kapsamında yaşlı bireylerin ifadelerinde ne gibi değerlerin ön plana çıktığı da araştırılmıştır. Özellikle belirtilen değerlerin; şükür, sevgi, yardımseverlik, saygı, sabır, vefâ, kanaat, anne-baba duası almaya gayret etmek ve doğruluk olduğu görülmektedir.

³¹ K9, Ömür Dedğin, 158. Bölüm.

³² K12, Ömür Dedğin, 174. Bölüm.

Tablo 3. Katılımcıların değer algısına ilişkin kodlama ve frekanslar

Kod Sistemi		Frekans
1.	Şükür	35
2.	Sevgi	35
3.	Yardıms severlik	27
4.	Saygı	15
5.	Sabır	14
6.	Vefâ	14
7.	Kanaat	7
8.	Anne-baba duası almak	5
9.	Doğruluk	2

Tablo 3 incelendiğinde, yaşlı bireylerin yarısından fazlasının paylaşımlarında şükür değerini öne çıkaran ifadeler yer verdikleri görülmektedir. Bedensel yetersizliği/engeli olan yaşlı bir katılımcı düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

[K44] *“Çok şükür ben hiç isyan etmedim. Şimdi bazı engelli arkadaşlarım var benden daha çok ağır. Onları görünce yani kendimi çok sağlam bir insan olarak görüyorum. Onun için çok şükür yani. Hiç de isyan etmedim.”*³³

Program içeriğinde yaşlı bireyler, hayatları ile ilgili değerlendirmelerde bulunurken evlilik kısmına ayrı bir önem atfetmekte, büyük bir çoğunluğunun aile ve eşin önemine dair ifadelerde buldukları da göze çarpmaktadır. Bu kapsamda aile bireyleri arasında sevgi değerinin önemli bir konumda olduğu, hayatta karşılaşılan problemler ile baş etme sürecinde de sevginin önemli bir rolünün olduğunu vurguladıkları görülmektedir.

[K26] *“Çocuklar hastalandıktan sonra biz birbirimize daha çok sevgi ile bağlandık. Engelleri beraber aştık yani bir bütün olduk. Hayat çok zor ama eşimin sevgisiyle birbirimize bağlılığımızla engelleri aşıyoruz. Baya zorluklar yaşadık büyük imtihanlar geçirdik. Sevgi olmasaydı zaten bunları aşamazdık.”*³⁴

İfade edilen değerlerin yanı sıra yaşlılığın etkilerine bağlı olarak bireyin duruma göre hem yardım eden hem de yardıma ihtiyaç duyan bir pozisyonda olabileceği görülmektedir. Bununla birlikte yaşlı bireylerin özellikle çocuklarından ve yakın çevrelerinden saygı ve vefâ bekledikleri, karşılaşılan zorluklar karşısında sabrı öne çıkarmaya çalıştıkları ifadelerinden anlaşılmaktadır. Allah'ın kendilerine vermiş olduğu nimetlere de kanaat ederek rıza göstermeye çalıştıkları, çocukların anne ve babalarının duasını almaya gayret

³³ K44, Ömür Dediğin, 311.Bölüm.

³⁴ K26, Ömür Dediğin, 229.Bölüm.

etmelerinin önemi ile doğru ve dürüst olmayı söylemlerinde öne çıkardıkları görülmektedir.

3.4. Katılımcıların Karşılaştıkları Sorunlar ve Başa Çıkma Süreçleri

Yaşlı bireylerin ifadeleri doğrultusunda hayat içerisinde karşılaşmış oldukları bazı problem ve zorluklarla başa çıkmaya çalıştıkları görülmüştür. Bu anlamda; ölüm kaygısı, sağlık sorunları, muhtaç olma kaygısı, yalnızlık, eşin veya çocuğun ölümü, doğuştan veya sonradan oluşabilen yetersizlik/engellilik durumu ve son olarak yatalak (süreğen) bir hastalığı olan yakının bakımını üstlenmenin karşılaşılan başlıca sorun alanları olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Yaşlı bireylerin karşılaştıkları sorunlar ile ilgili kodlama ve frekanslar

Kod Sistemi		Frekans
1.	Ölüm Kaygısı	45
2.	Sağlık Sorunları	38
3.	Muhtaç Olma Kaygısı	24
4.	Yalnızlık	17
5.	Eşin ölümü / Çocuğun ölümü	17
6.	Engelli olmak	6
7.	Yatalak bir hastaya bakmak	4

3.4.1. Ölüm Kaygısı ile Başa Çıkma

Araştırma kapsamında yaşlı bireylerin ölüme yönelik bakışları ele alındığında yarısından fazlasının teslimiyetçi ve boyun eğici bir tutum içerisinde olduğu, ardından bir kısmının dünya hayatında gerçekleştirmiş olduğu ibadetlere, Allah'a karşı göstermiş olduğu kulluğa güvenen bir yaklaşımı benimsediği görülmüştür. Aynı zamanda yaşlı bireylerin bazılarının, ölüme varoluşsal bir perspektiften yaklaştığı, bir kısmının dünyada yaşamış olduğu zorlu yaşantılar sonucunda ahirette bir mükâfat (ödüllendirilme) beklentisi taşıdığı, bazılarının vefat eden yakınlarına kavuşma isteği içerisinde olduğu ve son olarak bir grup katılımcının da olumsuz ve zor koşullarda bir yaşantı sürmesinden dolayı hayata doyduğunu öne çıkaran, ölüme hazır olduğunu belirten bir tutum sergilediği değerlendirilmektedir.

Tablo 5. Katılımcıların ölüm kaygısı ile başa çıkma süreçlerine ilişkin kodlama ve frekanslar

Kod Sistemi		Frekans
1.	Teslim Olma	26
2.	İbadet / Kulluğa Güven	6
3.	Ahirette Mükâfat (Ödüllendirilme) Beklentisi	4
4.	Vefat Eden Yakınlara Kavuşma İsteği	3
5.	Varoluşsal Açıklama	3
6.	Yaşama Doygunluk (Zorlu Yaşantılara Bağlı Olarak)	3

Tablo 5 incelendiğinde çevresinde bulunan birçok kimsenin ölümüne tanıklık eden ve ölüme karşı koyabilecek bir gücünün olmadığı bilincinde olan yaşlı birey, ölüm olgusunu kabullenerek yaşamını sürdürmeye çalıştığını görüşleri ile ifade etmektedir.

[K2] *“Ölüm borcumuz. Ölümden korkmayla kurtulaman ki. Dedem gittiye, nenem de gittiye, babam da anam da gittiye ben de gidecem o yola.”*³⁵

Yaşlı bireylerin bazılarında göre ise Allah, dünya hayatında insanlara yönelik bazı emir ve yasaklar belirlemiş, bunun yanında namaz, oruç, hac, zekât gibi başlıca ibadetleri yerine getirmelerini istemiştir. Buna bağlı olarak dünya hayatında gösterilen kulluk ve ibadet yaşantısının ahiret hayatını (cenneti) kazanma noktasında anahtar bir rolü olduğu ve bu düşüncenin ölüm kaygısı ile baş etmeye katkı sunduğu görülmektedir.

[K32] *“Bir asker tugayda veya birlikte çalışırken görev yaparken komutanı der ki filanca yere gidip geleceksiniz. O asker komutan çağırdığında korkar mı? Hayır, komutanım verdiğiniz emri yerine getirdim. Ben de aynıyım. Ben de komutanıma gideceğim bir gün gelecek. Komutanın verdiği emirleri yapıyorum ben. Niye korkayım ben komutandan.”*³⁶

3.4.2. Yaşlılıkta Karşılaşılan Sağlık Sorunları ile Başa Çıkma

İşitme ve görmede düşüş, bacak, kol, bel, diz ağrıları yaşama, ağız ve diş sağlığı ile ilgili hastalıklar, kalp, şeker, tansiyon gibi kronik hastalıkların bulunması ile yaşlılığa bağlı olarak bilişsel açıdan unutkanlık, fiziksel olarak halsiz ve güçsüz düşme yaşlı bireylerin ifade ettikleri başlıca sağlık sorunları olarak göze çarpmaktadır.

Yaşlı bireylerin sağlık sorunları ile ilgili tıbbi destek aldıktan sonra görüşleri ele alındığında üç farklı yaklaşım tarzı sergiledikleri görülmektedir. Öncelikle yarıya yakın belli hastalıklarla karşılaşsalar da sağlık durumlarını genel itibarıyla olumsuz olarak değerlendirmedikleri ve şükür halinde oldukları görülmektedir. İkinci olarak yaşlı bireylerin bir bölümünün ise hastalıkların kendi yaşam kalitelerini olumsuz yönde

³⁵ K2, Ömür Dediğin, 47. Bölüm.

³⁶ K32, Ömür Dediğin, 246. Bölüm.

etkilediğini belirtip bu durumu kabullenme tutumu içerisinde olduğu göze çarpmaktadır. Son olarak bazı yaşlı bireyler de kronolojik açıdan bakıldığında yaşlılık döneminde olmalarına rağmen kendilerini yaşlı olarak kabul etmeyerek sağlık durumlarını olumlu olarak değerlendirmektedirler.

Tablo 6. Katılımcıların karşılaştıkları sağlık sorunları ile başa çıkma süreçlerine ilişkin kodlama ve frekanslar

Kod Sistemi		Frekans
1.	Şükür	22
2.	Kabullenme	16
3.	Yadsıma	7

Tablo 6 incelendiğinde, yaşlı bireyler birtakım hastalıklar ile karşılaşsalar da genel sağlık durumlarının iyi olduğunu, yaşlılarına göre kendilerinin daha iyi bir durumda olduğunu, günlük ihtiyaçlarını büyük oranda yerine getirebilecek bir güce sahip olduklarını belirtmektedirler. Bu durum sonucunda da Allah'a şükürlerini ifade ettikleri görülmektedir.

[K13] *"Genç değiliz yaşlıyız tabi. Ama şükrolsun yaşıma nispeten iyiyim yani. İnsan zanneder ki hiç ihtiyarlamayacağım ama kurallar öyle değil."*³⁷

İkinci olarak sağlık sorunlarını yaşlılığın bir parçası olarak değerlendirip uyum sağlamaya yönelik ifadeleri öne çıkan bireylerin yer aldığı görülmektedir. Bu kapsamda bu bireylerin, sağlıkları ile ilgili yaşamış oldukları problemlere vurgu yaptıkları, sağlık sorunlarının yaşam kalitelerinde bir düşüşe neden olduğunu ifade ettikleri görülmektedir.

[K44] *"Yaşlandığımı çok hissediyorum neden hissediyorum. Eskiden ben kendimi daha dinç olarak sürünerek de gitsem yani pek fazla yorgunluk olmuyordu ama şimdi yoruluyorum çayımı yaparken bile yoruluyorum. Onun farkındayım yani çok farkındayım. Eskiden hiç yorulma falan bilmezdim yani. Onun için insan yaşlandığını biliyor."*³⁸

Son olarak kronolojik yaş itibarıyla yaşlılık gelişim döneminde olmasına rağmen yaşlılığı kabullenmekte zorlanan, yadsıyan bireylerin olduğu görülmektedir. Bu bireylerin ifadelerinde, kendilerini sağlıklı hissetmeleri ve yaşlılarına göre sağlık açısından daha iyi bir konumda olduklarını değerlendirmelerinin etkili olduğu düşünülebilir.

[K34] *"Ben hiç yaşlı değilim şimdi 20-25 yaşındayım. (Yaş-91) Çok şükür abdestimi bırakmam, namazımı bırakmam. Dost düşman kim anlarım. Gençliğimden de memnunum şimdiki günümünden de memnunum. Allah'a şükür başım ağrımaz, dişim ağrımaz. Namaz, abdesti bırakmam Allah da beni bırakmaz."*³⁹

³⁷ K13, Ömür Dediğin, 176. Bölüm.

³⁸ K44, Ömür Dediğin, 311. Bölüm.

³⁹ K34, Ömür Dediğin, 254. Bölüm.

3.4.3. Muhtaç Olma Kaygısı ile Başa Çıkma

Yaşlılık döneminde birey; başta fiziksel olmak üzere bilişsel ve psikososyal açıdan birtakım zorluklarla karşılaşabilmektedir. Bu anlamda yapılan paylaşımlar göz önüne alındığında yaşlı bireylerin; fiziksel olarak vücutlarında meydana gelen birtakım sorunların sonucu olarak hasta olma, temel fizyolojik ihtiyaçlarını giderme konusunda zorluk yaşama, bir başkasının bakımına ihtiyaç duyma ve buna bağlı olarak da aile üyelerine muhtaç olmaktan kaygılandıkları anlaşılmaktadır. Bu kapsamda yaşlı bireylerin özellikle bu kaygılar ile başa çıkma sürecinde ise duayı temel bir referans noktası olarak değerlendirdikleri görülmektedir.

[K3] *"Bakın evlat iyi bir şeydir. Her evlatta bir değildir. Amma gene de Allah'a dua etmek lazım. Allah'a dua etmek lazım. Allah, kimseyi kimseye muhtaç etmesin. Eğer bir insanın çok afedersiniz tuvaletini kendi yapıyorsa bir insan isterse 150 yaşına girsin o hastaya bakıldı denmez. Amma tuvaletini yapamıyorsa, muhtaçsa, eli kolu çalışmıyorsa, Allah bakana da yatana da kolaylık versin."*⁴⁰

3.4.4. Yalnızlık ile Başa Çıkma

Program içeriğinde ifade edilen konular göz önüne alındığında yalnızlığın yaşlılık döneminde karşılaşılan önemli bir sorun alanı olduğu görülmektedir. Yaşlılık döneminde bireyin emekli olup iş ortamından ayrılması, eş kaybı yaşamış olması, çocuklarının kendi aile yaşamlarını kurarak ev ortamından uzaklaşması gibi faktörler sonucunda çevrelerinde bulunan insanlarla kurdukları iletişim ve etkileşimin azalmasına bağlı olarak kendilerini yalnız hissettiklerine dair paylaşımlarda buldukları görülmektedir. Bu çalışma açısından bakıldığında yalnızlık yaşadığını ifade eden yaşlı bireylerin farklı başa çıkma stratejileri kullanarak bu duruma çözüm üretmeye çalıştıkları değerlendirilmektedir.

Tablo 7. Katılımcıların yalnızlık ile başa çıkma süreçlerine ilişkin kodlama ve frekanslar

Kod Sistemi		Frekans
1.	Aile İçi Dayanışma	10
2.	Daha Çok Sosyalleşmek	7

Tablo 7 incelendiğinde, yalnızlıkla başa çıkma konusunda yaşlı bireylerin öncelikle dile getirdiği hususun bu süreçte aile üyelerinin dayanışma içerisinde olmalarının temel bir rol oynamasıdır. Yaşlı bireylerin bazıları, eşlerinin vefatının ardından çocuklarının kendilerine maddi ve manevi anlamda destek sunmalarının yalnızlıkla mücadele sürecinde önemli bir payının olduğunu belirtmektedirler.

[K27] *"Oğlan aldı beni onun yanımdayım şimdi. Ben annemi yanına götüreceğim dedi. Ömrü çok olsun dürüm dürüm bulsunlar."*⁴¹

⁴⁰ K3, Ömür Dediğin, 70. Bölüm.

⁴¹ K27, Ömür Dediğin, 234. Bölüm.

Yaşlı bireylerin yalnızlıkla başa çıkma konusunda aile içi dayanışmanın önemini belirten görüşlerinin ardından daha çok sosyalleşme çabası içerisinde olacak birtakım davranışlar sergilemenin önemine dair paylaşımlar yaptıkları göze çarpmaktadır. Bu çalışma açısından bakıldığında yaşlı bireylerin bir kısmının yalnızlıklarını; arkadaşları ve komşuları ile iletişimlerini devam ettirerek gidermeye çalıştıkları görülmekle birlikte fiziksel sağlığı yerinde olan kimselerin cami cemaatine katılım sağlamalarının da dini bir ibadeti yerine getirmenin yanı sıra insanlarla etkileşime girerek sosyalleşme ihtiyaçlarını gidermelerine katkı sunacağı da değerlendirilmektedir. Son olarak yaşlı bireylerin bazılarının da yardıma ihtiyaç duyan insanların ihtiyaçlarını karşılamaya dönük birtakım gönüllü çalışmalarda bulunmalarının yalnızlıkla baş etme açısından önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

[K44] *“Benim günüm şöyle sabah saat 11’den sonra evden çıkıyorum. Kız kardeşim beni akülü arabama bindiriyor işte çarşıda arkadaşlarım falan var. Bazen gitmediğim günler de oluyor. Mesela akşam canım sıkıldığında kardeşimi yeğenlerimi falan arıyorum telefonda 5-10 dakika konuşuyorum. Belki günde 4-5 sefer arıyorum. Arkadaşlarım var beni severler yani. Otururuz, muhabbet ederiz herkes beni sever yani.”⁴²*

3.4.5. Sıkıntılı ve Zorlu Yaşam Olayları ile Başa Çıkma

Program içeriğinde yaşlı bireylerin bazılarının hayatları ile ilgili paylaşımlarda bulunurken kendilerini psikolojik olarak zorlayan birtakım sıkıntılı süreçler yaşadıklarını belirttikleri görülmüştür. İfade edilen zor ve sıkıntılı süreçlere bakıldığında; çocuklarının, eşlerinin veya yakınlarının ölümü, doğuştan veya sonradan vücutlarında bir engel/yetersizlik durumunun oluşması ile süregelen bir hastalığı olan yatalak bir kimseye sürekli olarak bakmanın belirtilen zorlayıcı süreçlerden olduğu tespit edilmiştir. Yaşlı bireylerin, yaşadıkları bu durumlarla başa çıkmaya çalışırken başvurdukları bazı stratejilerin olduğu da görülmüştür. Bu anlamda kullanılan başlıca başa çıkma stratejileri genel olarak değerlendirildiğinde; kader inancı, aile içi dayanışma süreci, ahiret inancı, iş ve meşguliyet edinme, şükretme, yaşadıklarını imtihan olarak değerlendirme, yakınlarının ölümü ile ilgili zorlu bir süreç yaşanmışsa ölen kimsenin ruhuna Kur’an-ı Kerim okuma veya okutturma, sabretme, duygu ve düşüncelerini günlük tutarak, şiir veya roman yazarak ifade etme, doğaya yönelme, ölen bir yakını varsa onunla ilgili anıları hatırlama, rüyalarında görme ve son olarak mezarlık ziyareti yapma şeklinde olduğu görülmektedir.

⁴² K44, Ömür Dediğin, 311. Bölüm.

Tablo 8. Katılımcıların sıkıntılı ve zorlu yaşam olayları ile başa çıkma süreçlerine ilişkin kodlama ve frekanslar

Kod Sistemi		Frekans
1.	Kader İnancı	9
2.	Aile İçi Dayanışma	8
3.	Ahiret İnancı	5
4.	İş ve Meşguliyet Edinme	5
5.	Şükür algısı	5
6.	İmtihan algısı	3
7.	Kur'an-ı Kerim okuma veya okutturma	3
8.	Sabretmek	3
9.	Günlük Tutma / Şiir / Roman Yazma	3
10.	Doğaya Yönelme	2
11.	Hatıra ve Rüyalar	2
12.	Mezarlık Ziyareti	1

Tablo 8 incelendiğinde yaşlı bireylerin hayatlarında karşılaşmış oldukları sıkıntılı ve zorlu yaşantılara daha çok kader inancı ile başa çıkmaya çalıştıkları görülmektedir. Bireyin karşılaştığı zorlu olaylar karşısında yetersizliğini hissederek kabullenici bir tutum sergilemesinin ve yaşananlarda ilahi bir gücün de iradesinin olduğu düşüncesinin baş etme sürecine olumlu yönde katkı sunduğu görülmektedir.

[K35] "Sakatım, ayaklarımdan sakatım. Dört tane çocuğum oldu, biri sağlam üç tanesi benim gibi rahatsız. Öyle zorluklarla büyüttün napayım. Allah yardım etti büyüttüm Yıkıyordum, temizliyordum, o zaman makine de bir şeyler yoktu. Çok zorluk çektim kızım kaderimi öyle yazmış Allah. Kader ne ise o devam ediyor işte kızım."⁴³

Aile içi dayanışma veya sosyal destek kavramının da zor ve sıkıntılı süreçler ile başa çıkma sürecinde etkili olduğu görülmektedir. Örneğin; ciddi bir sağlık problemi ile karşılaşan kimsenin tedavi esnasında eş ve çocuklarının desteğinin iyileşme sürecini olumlu yönde etkilediği, hayatta iken çocuklarını kaybeden bir ailenin bu süreçte birbirlerine daha fazla destek olmaları, ebeveynlerinden birisinin ölümünün ardından çocukların hayatta olan ebeveynlerine destek olarak bu zorlu süreci atlarmaya çalışmaları, sürekli hastalığı olup da bir başkasının bakımına gereksinim duyan eşinin bakımını üstlenen bireyin, çocuklarının yardımını alarak bu süreci geçirmeye çalışması başlıca belirtilen durumlar arasında yer almaktadır.

⁴³ K35, Ömür Dediğin, 257. Bölüm.

[K31] *“Çocuklarımın ve kocamın sevgisiyle hayata bağlandım. Yoksa ben kemik yığını gibiydim.”*⁴⁴

Araştırma kapsamında yaşlı bireylerin çoğunluğunun karşılaştıkları zor ve sıkıntılı yaşam olayları ile başa çıkma sürecinde doğrudan dinden destek aldıkları görülmekle birlikte bazılarının da farklı başa çıkma stratejilerine başvurdukları görülmektedir. Bu kapsamda örneğin; iş ve meşguliyet edinmek, günlük, roman veya şiir yazmak da bu başa çıkma etkinliklerinden bazılarıdır.

[K5] *“Efkârlanıyorum, yazıyorum. Defterim var günlük.”*⁴⁵

Bireylerin karşılaştığı zorlu ve sıkıntılı yaşam olaylarına bağlı olarak kullandıkları başa çıkma stratejilerinin de farklılaşabildiği görülmektedir. Örneğin; çocuklarının vefatının ardından aile içi dayanışma ve sosyal destek mekanizmaları başa çıkma açısından ön plana çıkarken doğuştan veya sonradan oluşan bir engellilik/yetersizlik durumunda şükürün daha fonksiyonel bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Bu çalışma açısından bakıldığında yaşlı bireylerin bazılarının karşılaştıkları zorlu olaylar sonucunda hem seküler başa çıkma stratejilerini hem de dini başa çıkma stratejilerini kullandıkları görülmektedir. Buna bağlı olarak da yaşanan durum karşısında genellikle birden fazla başa çıkma stratejisine başvurdukları anlaşılmaktadır. Ayrıca yaşlı bireylerin din algılarında önemli bir rol oynadığı görülen; ahiret, kader, imtihan gibi kavramların başa çıkma süreçlerinde de yer aldığı göze çarpmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Yaşlı bireylerin hayat, din ve değer algıları ile başa çıkma süreçlerini anlamayı konu edinen bu araştırma, “Ömür Dediğin” programı özelinde yaşlı bireylerin hayatı nasıl algılayıp anlamlandırdıkları ve bu süreçte etkili olan unsurların neler olduğunu, dinin onlar açısından ne anlam ifade ettiği ve din ile ilişkili olarak kullandıkları kavramların neler olduğunu, hayatlarında hangi değerlerin ön plana çıktığı ile ne tür sorunlarla karşılaştıkları ve bu sorunlarla başa çıkma sürecinde dini veya seküler başa çıkma stratejilerinden nasıl yararlandıklarını ortaya koymayı amaçlamıştır.

Araştırma kapsamında yaşlı bireylerin program içeriğindeki anlatı ve söylemleri; hayat algısı, din algısı ve değer algısı ile karşılaştıkları problemler ve bu problemlerle başa çıkma temaları şeklinde ele alınmıştır. Bu kapsamda hayat algısı teması içeriğinde yaşlı bireylerin hayatı daha çok “mühlet” ve “yalan dünya” şeklinde algıladıkları, din algısı temasına bakıldığında ise yaşlı bireylerin din ile ilişkili olarak ahiret/hesap ve dua üzerinde ifadelerini yoğunlaştırdıkları görülmektedir. Değer algısı temasında ise yaşlı bireyler için şükür, sevgi ve yardımseverlik değerlerinin diğer değerlere nazaran daha öncelikli bir konumda olduğu tespit edilmiştir. Yaşlı bireylerin gelişim özellikleri ile fiziksel ve duygusal ihtiyaçları göz önüne alındığında ifade edilen değerlerin öne çıkması olağan olarak değerlendirilebilir. Ancak dindarlık noktasında anahtar bir öneme sahip olan

⁴⁴ K31, Ömür Dediğin, 242. Bölüm.

⁴⁵ K5, Ömür Dediğin 105. Bölüm.

doğruluk değerinin yaşlı bireylerin ifadelerinde çok az kullanılması ve diğer değerler ile karşılaştırıldığında yapılan frekans değerlendirmesinde yalnızca iki katılımcı tarafından ifade edilerek en son sırada yer alması ise dikkat çekici bir bulgu olarak değerlendirilmiştir. Yaşlı bireylerin karşılaştıkları problemlere bakıldığında ise yaklaşmakta olan ölümün yanı sıra bakıma muhtaç olmanın da kaygıya neden olabildiği, bununla birlikte yaşanan sağlık sorunları ile yalnızlığın da öncelikli problem alanlarından olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın bir diğer teması olan başa çıkma kavramı üzerinde durulduğunda ise yaşlı bireylerin karşılaşmış oldukları sorunlara bağlı olarak başvurdukları başa çıkma stratejilerinin de farklılaşabildiği görülmekle birlikte bu süreçte dinin önemli bir başa çıkma kaynağı olduğu görülmüştür. Bu bağlamda kader inancı, dua ve sosyal destek (aile içi dayanışma) gibi dini nitelikli unsurların başa çıkma sürecinde önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte daha fazla sosyalleşme çabası içerisinde olma, iş ve meşguliyet edinme ile duygu ve düşüncelerini yazılı metinler aracılığıyla ifade etme de öne çıkan bazı seküler başa çıkma stratejileri arasında yer almaktadır.

Araştırmadan elde edilen bulgular genel anlamda değerlendirildiğinde yaşlı bireylerin hayatı algılama ve anlamlandırma süreçleri ile değer algılarının din üzerinden şekillendiği, hayatta karşılaşılan problemlerle başa çıkma sürecinde de dinin merkezi bir rolünün olduğu görülmektedir. İnsanın, anlam arayışı içerisinde olan bir varlık olduğu ve bu arayışın insan açısından temel bir ihtiyaç olduğu göze çarpmaktadır. Bu kapsamda özellikle hayat ve ölümle ilgili varoluşsal birtakım sorulara dinin vermiş olduğu bütüncül cevaplar, insanın anlam arayışına hizmet eden bir sistem olarak dini öne çıkarmaktadır.

Araştırma konusu bağlamında analiz edilen bölümler içerisinde katılımcıların çoğunun sadece yaşlılık döneminde değil yaşamlarının diğer dönemlerinde de yoğunluk düzeylerinde birtakım farklılıklar yaşansa da din faktörünü hayatlarını etkileyen bir unsur olarak öne çıkardıkları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda yaşlılık dönemi dini gelişimini çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik dönemi dini gelişiminden bağımsız olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak yaşlılık dönemi gelişim özelliklerine bağlı olarak bireyin fiziksel, bilişsel ve psikososyal anlamda yaşadığı değişimler neticesinde dinin fonksiyonu ve algılanma şeklinde de birtakım değişiklikler yaşanabileceği düşünülebilir. Bu kapsamda bu araştırma açısından bakıldığında yaşamın diğer dönemlerine göre yaşlılık döneminde daha yakından hissedilen ölümün yaşlı bireyler açısından ahiret ve hesap kavramlarını dini açıdan daha öncelikli bir konuma getirdiği görülmektedir. Bununla birlikte yaşlılık döneminde sağlık sorunlarına bağlı olarak bir başkasının bakımına muhtaç olmanın oluşturacağı zorluklar ve hayat içerisinde karşılaşılan zor ve sıkıntılı yaşam olayları sonucunda yaşlı birey Allah'a dua aracılığıyla yakınlaşmaktadır.

Değerler açısından bakıldığında şükür ve kanaat değerlerinin aralarında bazı farklılıklar olsa da yakın bir ilişki içerisinde oldukları değerlendirilmektedir. Bu anlamda kanaat değerini de şükür ile birlikte ele aldığımızda yaşlı bireyler açısından bu değerler merkezi bir konumda olduğu görülmektedir. Yaşlılığa bağlı olarak yaşanan sağlık sorunları

ve karşılaşılan sıkıntılı ve zorlu yaşam olayları sonucunda şükürün başa çıkma sürecinde aktif bir rol oynadığı göze çarpmaktadır. Yaş ilerledikçe bireyler bazı sağlık sorunları ile karşılaşsalar da öznel sağlık algısı açısından katılımcıların yarıya yakınının kendini iyi bir durumda olarak değerlendirdiği, kendi sağlığını çevresinde bulunan akranları ile karşılaştırma eğiliminde oldukları ve buna bağlı olarak da çoğu zaman hallerine şükrettikleri görülmektedir. Şükretmenin, dindarlığın bir tezahürü olarak öne çıktığı, bireyin şükür halinde olmasının Allah tarafından olumlu bir şekilde değerlendirileceğine yönelik inancın, bireyin var olan durumuna şikâyet edip sızlanmasının ise Allah'ın hoşuna gitmeyen bir davranış olacağına dair dini düşüncenin şükürü öne çıkarma sürecine etki ettiği düşünülebilir.

Öte yandan yaşlı bireylerin karşılaştıkları problemlerin çözümü bağlamında farklı yaklaşımlar içerisinde oldukları da göze çarpmaktadır. Karşılaşılan problemlerin niteliğine göre başvuru dini başa çıkma yaklaşımlarının da farklılaşabildiği görülmektedir. Yaşlı bireylerin daha çok işbirlikçi başa çıkma şeklinde kendi üzerine düşen görev ve sorumluluğu yerine getirdikten sonra tevekkül içerisinde hareket ettikleri veya karşılaşılan duruma göre süreç içerisinde kendileri pek fazla çaba harcamadan sorunun çözümünü Tanrı'dan beklemeyi içeren ötelemeci (ertelemeci) tarzda dini başa çıkma yaklaşımını benimsedikleri değerlendirilmektedir. Bu bağlamda yaşlı bireylerin din algıları ile azalan fiziksel yeterlilikleri ve hayat boyunca edinmiş oldukları tecrübe ve birikimler doğrultusunda karşılaştıkları bazı durumları değiştiremeyeceklerine yönelik bakış açısının teslimiyetçi ve kabullenici bir tutum sergilemelerine etki ettiği düşünülebilir. Buna karşın karşılaşılan problemler ile ilgili olarak bireyin problem çözme sürecine Tanrı'yı dâhil etmediği, kendini yönetme tarzı dini başa çıkma yaklaşımına da bu çalışma kapsamında rastlanılmadığı belirtilmelidir. Yaşlı bireyin karşılaştığı zor ve sıkıntılı süreçlerde bu üç farklı başa çıkma yaklaşımından hangisini tercih edeceği, karşılaşılan durumun yanı sıra bireyin kader algısı ile de ilişkili olabilir.

Araştırma kapsamında yaşlı bireylerin yalnızlık ve karşılaşmış oldukları zorlayıcı yaşam olayları ile başa çıkma sürecinde başta aile üyeleri olmak üzere çevreden gelen sosyal desteğin de önemli bir payının olduğu göze çarpmaktadır. Katılımcıların özellikle yaşlılık döneminin getirmiş olduğu birtakım zorluklar karşısında sosyal destek beklentisi içerisinde oldukları söylemlerinden anlaşılmaktadır. Bu anlamda örneğin eşinin hastalığı veya vefatı sürecinde, çocuklarının ve komşularının psikolojik desteğini alan bir kimse açısından bu süreçlerin nispeten daha rahat atlatılacağı düşünülebilir. Buna karşın toplumsal anlamda yaşanan değişime paralel olarak kırsal kesimde yaşayan nüfusun azalıp şehir nüfusunun artması sonucunda bireysel yaşam tarzının daha etkin olmaya başlamasının da sosyal destek sürecini olumsuz yönde etkilediği değerlendirilmektedir.

Araştırma kapsamında analiz edilen bölüm içeriklerine bakıldığında kronolojik olarak bir kimsenin yaşlı sınıflamasına dâhil olmasının tek başına yeterli olmayacağı, bunun yanı sıra biyolojik, bilişsel, psikolojik ve sosyal yönlerden de bir yaşlılık değerlendirmesinin yapılmasının yararlı olacağı tespit edilmiştir. Ayrıca yaşlı bireylerin pasif ve edilgen bir yaşantı tercihi yerine sağlık durumları elverdikçe hayatın içerisine

katılım sağlayıp farklı sosyal etkileşim ağları içerisinde kendilerine yer bulmalarının da onların psikolojik sağlıklarına olumlu yönde etki ettiği görülmektedir.

Yaşlı bireylerin hayat, din ve değer algıları ile başa çıkma süreçlerini anlamayı konu edinen bu araştırmanın sonuçları doğrultusunda bazı öneriler sunulabilir. Ülkemizde yaşlılar ilgili çalışmalar başta Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olmak üzere farklı kurum ve kuruluşlarca yürütülmektedir. Bu kapsamda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü adı altında bir birim yer almaktadır. Ülkemizde yaşayan yaşlı nüfus oranı ve yapılan nüfus projeksiyonları göz önüne alındığında bu oranın daha da artacağı değerlendirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında öncelikle yaşlı bireyler ile ilgili çalışmalar yürütecek özel bir genel müdürlüğün oluşturulması, ilerleyen yıllarda da yaşlı nüfus ile ilgili etkin politikalar üretmek ve çalışmaların geniş bir tabana yayılmasını sağlamak amacıyla bu genel müdürlüğün daha üst bir statüye çevrilmesi değerlendirilebilir.

Cami cemaatinin yaş ortalaması göz önüne alındığında din görevlilerinin en çok iletişim kurdukları yaş gruplarının başında yaşlılar gelmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde aday din görevlilerine eğitim vermekte olan Diyanet Akademisi'nde yer alan "Din Hizmetlerinde İletişim ve Rehberlik" adlı dersin müfredatının yaşlılık psikolojisi ile ilgili kapsamı genişletilebilir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genç nüfusa hitap eden projelerinden birisi Gençlik Merkezleri'dir. Bu anlamda yaşlı bireylerin gelişim özellikleri ve ihtiyaçları göz önüne alındığında Yaşlılık Merkezleri şeklinde de bir yapılanmaya gidilmesinin faydalı olabileceği değerlendirilmektedir. Söz konusu merkezlerde dini içerikli çalışmaların yanı sıra yaşlı bireylerin ilgi alanlarına bağlı olarak farklı uğraşlar ve sanat atölyeleri de oluşturulabilir. Gençlik ve Yaşlılık merkezlerinin belli zaman aralıklarında düzenleyeceği farklı faaliyet programları ile yaşlı ve genç gruplar arasında bir bağ kurulabilir. Camilerde gerçekleştirilen vaaz programlarında yaşlılık ve yaşlı bireylerin ihtiyaçları konularına değinilebilir. Din görevlisi önderliğinde mahalle muhtarı ve cami cemaati ile birlikte yalnız yaşayan veya zor ve sıkıntılı süreçler geçiren yaşlı bireylerin evlerine sosyal destek mekanizmasının işlerliğini sağlamak adına ziyaretler gerçekleştirilebilir.

Başta kamu olmak üzere kurumların, emekli olan personelleri ile belli bir düzeyde bağlarının devam etmesi, gerektiğinde bazı konularda önerilerine başvurulması, mesleğe yeni başlayan personellere bilgi, birikim ve tecrübelerini aktarabilecekleri bir sistemin oluşturulması yararlı olabilir. Bu sayede yaşlı bireyler üretkenliklerini belli bir oranda devam ettirebileceklerdir.

Toplumda yaşlılığa dair var olan ön yargıların yerine yaşlı bireylerin tecrübe, bilgi ve birikim ile hayata bakışlarından yararlanmayı önemseyen metin içeriklerinin ders ve hikâye kitaplarında yer alması, yaşlılığın çocuk ve gençler tarafından farklı açılardan algılanmasına da katkı sunabilir.

Yerel yönetimlerin yaşlı bireylerin ihtiyaçlarına yönelik psikolojik, sosyal, ekonomik vb. alanlarda desteklerini artırmalarının, spor tesisleri ve sanat atölyeleri oluşturma ile

doğa gezileri gibi organizasyonlar planlamalarının, bireylerin yaşam kalitelerine katkı sunabileceği değerlendirilmektedir. Bu kapsamda hâlihazırda bazı belediyelerin bünyesinde yer almakta olan psikolojik danışma merkezlerinin sayısının ve erişilebilirliğinin artırılmasının da yararlı olacağı öngörülmektedir.

Ülkemiz din psikolojisi literatürü açısından bakıldığında yaşlılığın farklı konu başlıkları çerçevesinde ele alınıp incelenmesinin alana katkı sunacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Allport, Gordon W. *Birey ve Dini*. çev. Bilal Sambur. Ankara: Elis Yayınları, 1. Basım, 2005.

Ayten, Ali. *Tanrı'ya Sığınmak / Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2021.

Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2011.

BTÜ, Bursa Teknik Üniversitesi. "Ömür Dediğin Programı 800 Aileye Konuk Oldu". Erişim 20 Nisan 2024.

<https://btu.edu.tr/tr/haber/detay/6609/%C3%B6m%C3%BCr-dedi%C4%9Fin-program%C4%B1-800-aileye-konuk-oldu>

Büyüköztürk, Şener vd. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 35. Basım, 2024.

Durak, Mithat. "Yaşlılık Döneminde Psikososyal ve Bilişsel Gelişim", *Yetişkinlik ve Yaşlılık Gelişimi ve Psikolojisi*, ed. Hasan Bacanlı – Şerife Işık. 205-235. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 5. Basım, 2019.

Frankl, Viktor Emil. *İnsanın Anlam Arayışı*. çev. Özge Yılmaz. İstanbul: Okuyan Us Yayın, 123. Basım, 2022.

Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2. Basım, 1998.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Karaca, Faruk. *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, İlaveli 2. Basım, 2015.

Karaca, Faruk. *Dini Gelişim Psikolojisi*. İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, 1. Basım, 2022.

Kayıklık, Hasan. *Din Psikolojisi Bireysel Dindarlık Üzerine*. Adana: Karahan Kitabevi, 2011.

Lazarus, Richard S. – Folkman, Susan. *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer Publishing Company, 1984.

Özdoğan, Muhammet Ali - Karslı, Bahset. "Muhafazakâr-Dindar Yaşlıların Anlam Arayışında Yeni Bir Mekân: Sosyal Medya". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 23/1 (31 Mart 2023), 253-280. <https://doi.org/10.33415/daad.1211942>

- Pargament, Kenneth I. vd. "Religion and The Problem-Solving Process: Three Styles of Coping". *Journal for the Scientific Study of Religion* 27/1 (1988). 90-104.
<https://doi.org/10.2307/1387404>.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 7. Basım, 2011.
- Tarhan, Nevzat. *Güzel İnsan Modeli Ailede, Toplumda, Siyasette Değerler Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 6. Basım, 2013.
- Tokat, Latif. "Dünya Görüşü-Din İlişkisi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (30 Haziran 2006), 41-63.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititilahiyat/issue/7696/100826>
- Tokur, Behlül. "Ahlaki Çözülme, İdeal İnsan ve Hayatın Anlamı Bağlamında Atebetü'l-Hakâyık". *Bilimname* 2019/40 (31 Aralık 2019), 173-194.
<https://doi.org/10.28949/bilimname.597315>
- Tokur, Behlül. *Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi*. Ankara: Son Çağ Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Topuz, İlhan. "Yaşamın Anlamı ve Din: Gençler Üzerinde Bir Araştırma". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1/4 (30 Haziran 2016), 540-560.
<https://doi.org/10.20486/imad.69708>
- Yalom, Irvin D. *Varoluşçu Psikoterapi*. çev. Zeliha Babayiğit. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2. Basım, 2014.
- Yıldırım, Ali. "Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi". *Eğitim ve Bilim* 23 (1999), 7-17.
<https://eb.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5326>
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 8. Basım, 2011.

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
8/2 (2024), 252-273

Cumhuriyet Döneminde Toplumsal Değişim ve Din: Etkileşimler ve Dönüşümler

Social Change and Religion in the Republican Era: Interactions and Transformations

Abdil Akduman

Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Felsefe ve Din Bilimleri (Din Sosyolojisi) Anabilim Dalı,
Master's Student, Eskişehir Osmangazi University, Graduate School of Social Sciences,
Department of Philosophy and Religious Studies (Sociology of Religion),
Eskişehir/Türkiye.

E-posta: akduman_85@hotmail.com

ORCID ID: 0009-0000-4201-3457

Yılmaz Arı

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri
(Din Sosyolojisi) Bölümü,

Assoc. Prof., Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology, Department of
Philosophy and Religious Studies (Sociology of Religion), Eskişehir/Türkiye.

E-posta: yilmaz.ari@ogu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4529-7162

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 28 Ekim/October 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 9 Aralık/December 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık/December 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış/Winter

DOI: jad.1575005

Cite as / Atıf: Akduman, Abdil-Arı, Yılmaz. "Cumhuriyet Döneminde Toplumsal Değişim ve Din: Etkileşimler ve Dönüşümler". *Journal of Analytic Divinity*, 8/2, 2024, 252-273.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Abdil Akduman-Yılmaz Arı)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Yazar Katkıları / Author Contributions: Abdil Akduman % 55-Yılmaz Arı % 45

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

Toplumsal değişim ve din, sosyal bilimlerin temel araştırma alanlarından biridir. Bu makale, bu iki kavramı Cumhuriyet Dönemi bağlamında incelemektedir. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, Türkiye'de yeni bir toplum inşa etme çabaları ön plana çıkmıştır. Cumhuriyet öncesi dönemde din, toplumun ve yönetimin merkezinde yer alırken, Cumhuriyet'in laikliği benimsemesiyle birlikte dinin etkisi önemli ölçüde azalmıştır. Bu değişim, devlet politikaları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma, Cumhuriyet'in ilanından 1982 Anayasası'nın kabulüne kadar olan dönemi kapsamaktadır ve bu süreçteki siyasi, dini ve sosyal değişimleri bütüncül bir yaklaşımla ele almaktadır. Laikliğin ilanı, eğitimde birlik sağlama, tekke ve zaviyelerin kapatılması, medeni kanunlarda yapılan reformlar ve kılık kıyafet düzenlemeleri gibi değişiklikler, toplumun yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması ve bu kurumun günümüze kadar devam eden varlığı, her dönem tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmanın odak noktalarından biri, bu başkanlığın devletin laik düzen içerisinde niçin kurulduğu ve toplumda hangi fonksiyonları yerine getirdiği sorusudur. Ayrıca, 1961 ve 1982 yıllarında çıkarılan anayasalar arasındaki değişimler de ele alınmış, bu süre zarfında toplumda meydana gelen dönüşümler detaylandırılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi tekniği ile gerçekleştirilen bu çalışma, Cumhuriyet dönemi üzerine çok yönlü araştırmalara kaynak oluşturmayı ve alana katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Toplumun din ile ilişkisi, laiklik politikaları ve bunların toplumsal etkileri üzerine kapsamlı bir anlayış geliştirmek, bu çalışmanın temel hedefidir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Din, Toplumsal Değişim, Laiklik, Cumhuriyet Dönemi, Diyanet İşleri Başkanlığı, Reformlar.

Abstract

Social change and religion are fundamental areas of research in the social sciences. This article examines these two concepts in the context of the Republican Era. With the declaration of the Republic, efforts to construct a new society in Turkey came to the forefront. In the pre-Republican period, religion was at the center of society and governance, while the embrace of secularism by the Republic significantly diminished the influence of religion. This transformation was largely carried out through state policies. The study focuses on the period from the declaration of the Republic to the adoption of the 1982 Constitution, analyzing the political, religious, and social changes that occurred during this time in a holistic manner. The proclamation of secularism, the establishment of unity in education, the closure of dervish lodges and monasteries, reforms in civil law, and regulations in dress codes are among the changes that significantly impacted the social structure. In particular,

the establishment of the Presidency of Religious Affairs and its ongoing presence has been a topic of debate in every era. This study seeks to address questions such as why this presidency was established in contradiction to the state's secular framework and what functions it serves in society. Additionally, changes between the 1961 and 1982 constitutions are examined, detailing the transformations that occurred in society during this period. Conducted through qualitative research methods, specifically document analysis, this study aims to provide a resource for multifaceted research on the Republican Era and contribute to the field. Developing a comprehensive understanding of the relationship between society and religion, secularism policies, and their social effects is the core objective of this work.

Keywords: Sociology of Religion, Religion, Social Change, Secularism, Republican Era, Presidency of Religious Affairs, Reforms.

1. Giriş

Tarihsel süreç içerisinde günümüze kadar yapılan çok sayıda çalışma, sosyal yapılar ve gruplar hakkında derinlemesine bilgiler elde etmemize imkân sağlamıştır. Bu araştırmaların ortak sonucuna göre, tarih boyunca tüm sosyal yapı ve grupların değişime uğradığı anlaşılmaktadır. (Arı, 2021). Bu değişim, toplumu oluşturan çeşitli yapılar gibi din, sanat ve edebiyat alanlarında da belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Bu durumun neticesinde toplumsal yapıda sosyolojik ve kültürel değişimlerin gerçekleştiği aşikârdır (Sinanoğlu, 2008). Bununla birlikte, bu değişimin hızı toplumdan topluma farklılık gösterdiği için, uygulanacak metodolojinin bu değişimlerin hızına (Alkın, 2006) bağlı olarak çeşitlenebileceği unutulmamalıdır. Dolayısıyla, sosyoloji alanında gerçekleştirilen araştırmalar, toplumun dinamik ya da statik bir yapı sergilemesine göre (Ceylan, 2011) farklı sonuçlar ortaya koymaktadır.

Değişim olgusunun merkezde olduğu bir perspektifle geçmiş toplumlara baktığımızda, toplumu oluşturan her bir dinamiğin toplumsal değişim üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Olumlu bir dönüşümün gerçekleşebilmesi için bireyler arasında bir ahengin (Türkkahraman & Tutar, 2009) varlığı gerekmektedir. Değişimin bir süreç haline gelmesini motive eden en önemli unsurlar, gruplar arasındaki mücadeleler olarak ortaya çıkmaktadır.

Değişimin sürekli bir süreç olarak devam etmesinin en önemli nedeni, gruplar arasındaki çatışmalar ve rekabetlerdir. Bu mücadelelerin en kritik hususlarından biri, hiç kuşkusuz din olgusudur (Sinanoğlu, 2008). Din, kültür gibi, toplumsal değişim üzerinde etkili olan (Arı, 2020) ve bu değişimden etkilenen (Bilecik, 2019) bir yapı olarak toplumsal değişimin merkezine yerleşmektedir. Sosyoloji çalışmalarına bakıldığında, din ile değişim kavramlarının çoğunlukla birlikte ele alındığı ve bu birlikteliğin karşılıklı etkileşim içinde devam eden bir sürece karşılık geldiği açıkça görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde toplumsal değişmeyi din ekseninde incelemektir. Laikliğin ilan edilmesi ile başlayan süreç ile birlikte dinin toplum içerisindeki merkezi konumunu kaybettiği ileri sürülebilir (Kara, 2017). Bu süreçte dinin nasıl etkilendiği, bu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Faal bir durumdan edilgen bir pozisyona geçen dinin geçirdiği değişimler, toplumsal değişimi anlamak açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda, dinin toplumu nasıl etkilediği ve dini etkinin azalması sonucunda toplumda meydana gelen değişiklikler açıklanması gereken önemli hususlar arasında yer almaktadır. Çalışmanın kapsamı, Cumhuriyetin ilanından 1982 Anayasası'nın kabul edildiği döneme kadar uzanan önemli değişimleri içermektedir. Bu değişimlerin ifade edilmesi, din merkezli toplumsal dönüşümlerin hangi aşamalardan geçtiğini ortaya koymak açısından faydalı olacaktır.

Araştırmada öncelikle toplumsal değişimin tanımı yapıldıktan sonra; dinin toplumsal değişmeye olan etkileri ile toplumsal değişimin din üzerindeki etkileri incelenmiştir. Ardından, dinin etkileyen ve etkilenen bir unsur olarak incelenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Cumhuriyet dönemi, din, gelenek ve değişim temalarının yoğun olarak işlendiği bir süreçtir. Bu çalışmada, dinin gelenekle ilişkisi ve toplumda meydana gelen değişimler üzerinde durulmuştur. Akabinde, seküler devletin inşası bağlamında din-devlet ilişkisi ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu süreçteki rolü incelenmiş olup, çalışmanın son kısmında ise, siyasi alanın değişime etkisi, tek parti ve çok partili dönemlerin kapsamı ele alınmıştır. Ayrıca, tek parti döneminden çok partili döneme geçişte toplumsal açıdan yaşanan değişimler üzerinde durulmuştur. Bu dönemde gerçekleşen askeri darbeler ve anayasa değişiklikleri de ilgili bölümlerde irdelenmiştir. Bu minvalde yapılandırılan bu çalışmanın, Türkiye'de Cumhuriyet döneminin din ve toplumsal değişim üzerindeki etkilerinin derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

2. Yapısal ve Kültürel Farklılaşma: Toplumsal Değişme

Toplumsal değişim, bir toplumun yapısında, normlarında, değerlerinde ve sosyal yapılarında meydana gelen önemli dönüşümleri ifade eder. Bu değişimler genellikle zaman içerisinde gelişir ve çeşitli faktörler tarafından şekillendirilir (Arı, 2021). Toplumsal olaylar; ekonomik, politik, teknolojik, demografik ve kültürel etkenler gibi bir dizi unsura bağlı olarak tetiklenebilir. Toplumsal değişim, sadece ileriye gidiş, gelişim ve modernleşme anlamını taşımakla kalmaz; aynı zamanda geriye gidiş, çözülme ve çöküş gibi olumsuz anlamları da içermektedir (Çakır, 2011). Dolayısıyla, toplumsal değişimle ilgili tek bir tanımın ötesine geçmek ve çok yönlü bir anlamlandırma yapmak, bu kavramın derinlemesine anlaşılması açısından son derece önemlidir (Güngör, 2021).

Farklı bilim dalları, sosyal değişimi araştırma konusu haline getirmiştir. Ekonomi, siyaset bilimi ve sosyal psikoloji gibi disiplinler, sosyal değişimi anlama yönünde çeşitli çalışmalar yürütmüştür (Sezal, 2015). Bu bağlamda, Herakleitos'un düşünceleri değişim kavramına dair önemli bir temel oluşturur. Herakleitos'a göre, tüm varlık âlemi sürekli bir değişim içerisindedir (Kesikoğlu, 2019). Evrende devam eden bir akış mevcuttur; her şey akar, değişmeyen tek şey değişimin kendisidir (Güngör, 2021). Bu felsefi anlayışa göre, bir ırmakta iki kez yıkanmak mümkün değildir; çünkü ikinci kez ırmağa girildiğinde akan su,

bireyin suya ilk girişi sırasında akan sudan farklı olacaktır. Bu durum, sürekli bir yenilenme ve değişim olduğunun göstergesidir. Hem akan su hem de suya giren kişi asla aynı kalmaz (Aydın, 2015).

Herakleitos'tan İbn Haldun'a kadar değişim kavramı, evrendeki her şeyin sürekli bir dönüşüm içerisinde olduğu ve toplumların da benzer şekilde değişim ve gelişim süreçlerinden geçtiği şeklinde özetlenebilir. Bu düşünce doğrultusunda, toplumsal değişimin de köklü ve sürekli bir olgu olması (Yılmaz, 2008) beklenmektedir.

Bir olay veya olgunun değişim olarak nitelendirilebilmesi için belirli özellikler taşınması gerekir. Bu özellikler, kısa sürede anlaşılacak ya da üzerinde yüzeysel müzakereler yapılacak hususlar değildir. Değişimin varlığı için uzun vadeli toplumsal ilişkilerin incelenmesi gereklidir. Aksi takdirde, geçici olan ve uzun süre gözlemlenmesine rağmen etkisi ortaya konulamayan durumlar sosyal değişim olarak kabul edilmez (Güngör, 2021). Dolayısıyla, toplumsal değişimlerin derinliği ve etki derecesi son derece önemlidir. Değişimden etkilenmeyen bir birey ya da toplumdan bahsetmek imkânsızdır, çünkü zaman ve mekân içinde her varlık kaçınılmaz olarak değişir. (Arı, 2021). Bu gerçekliğin belirgin hale gelmesiyle toplumsal değişim, incelenebilir ve gözlemlenebilir bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumsal değişimin en temel ögesi insandır. Değişimin merkezinde insan bulunmaktadır (Akgeyik, 2013). İnsan, hem çevresini etkileyen bir varlık olarak hem de çevresel faktörlerden etkilenen bir yapı olarak (Arı, 2024) tanımlanabilir. Bu dinamik etkileşim, toplumsal değişimin sürekli bir süreç olarak varlığını sürdürmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla, toplumsal değişimin anlaşılabilmesi için bireyin toplumsal yapılar içerisindeki rolü ve etkisi dikkatle ele alınmalıdır.

3. Dinin Toplumsal Değişmeye Etkileri

Dinin toplumsal değişime olan etkileri karmaşık ve çok yönlüdür. Bu etkiler, kültürden kültüre, dönemden döneme ve din-toplum ilişkisinin nasıl geliştiğine bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Sosyolojik perspektiften bakıldığında, dinlerin toplumsal normlara uyum sağlamada ve toplumsal değişimi etkilemede önemli bir rol üstlendiği/oyunadığı söylenebilir. Ancak bu etkilerin doğası, her dinin özelliklerine ve içinde bulunduğu toplumsal bağlama göre değişiklik gösterebilir (Yüksek, 2019). Araştırmalar, dinin ve toplumsal değişimlerin sosyal ilişkiler, kültürel uygulamalar ve bireysel davranışlar gibi insan yaşamının çeşitli yönleri üzerindeki çok katmanlı etkilerini (Perşembe, 1991) ortaya koymaktadır. Din, toplumun (çeşitli sosyal, kültürel, ekonomik ve tarihsel faktörlerin etkileşimi sonucu oluşan) bir ürünü olmasının yanı sıra, toplumdan bağımsız bir değişken de değildir. Din, toplumda aktif bir fenomen (Eroğlan, 2017) olarak varlık gösterdiğinden, toplumla karşılıklı etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Bu çerçevede din, toplumu hem etkiler hem de toplumdan etkilenir (Abuzar, 2011).

Sosyolojik kuramlar, din ve toplumun ele alınıp doğru yöntemlerle incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Din, toplumsal değişim süreçlerinde aktif veya pasif bir rol

üstlenebilir. Toplumsal değişim, yaşanan mekân ve zaman, kültürel normlar, ideoloji, barış, savaş ve göç gibi durumlarla din arasında karşılıklı etkileşimleri ifade eder. Bu bağlamda, toplumsal değişim nötr bir anlam taşır; olumlu veya olumsuz bir yargı içermemektedir (Okumuş, 2013). Dinin toplumsal değişmeye etkileri üzerinde pek çok çalışma yapılmış ve bu alan sürekli olarak gündem konusu olmaya devam etmiştir. Bu konudaki ortak alt başlıklar arasında şunlar öne çıkmaktadır:

- Dinin toplumsal değişimi destekleyen bir etken olduğu durumlar
- Dinin toplumsal değişimi yavaşlatıcı veya engelleyici bir etken olduğu durumlar

Din, toplumsal değişimi destekleyici bir etken olabileceği gibi, aynı zamanda toplumsal değişimi engelleyen, yavaşlatan veya duraklatan temel bir faktör olarak da karşımıza çıkabilir (Çelik, 2017). Gustave Le Bon'a göre, bir toplumun inançlarında meydana gelen değişiklikler sonrasında büyük toplumsal dönüşümler gerçekleşmektedir (Baltacı, 2022). Bazı durumlarda din, toplumu bir araya getirip bütünleştirirken; diğer zamanlarda büyük ayrışmalara yol açabilmektedir. Din, göç gibi süreçlere neden olarak toplumsal düzenin değişmesine katkıda bulunabilmektedir (Martikainen, 2010).

Toplumsal değişim bağlamında İslam dini, Hz. Muhammed'in 23 yıllık peygamberlik görevi süresince Mekke ve Medine toplumunda meydana gelen köklü değişimler örnek olarak incelenebilir (Okumuş, 2013). Sosyoloji biliminde topluma yön veren değişim aktörü olan "karizmatik lider" (Arı, 2020) kavramı, İslamiyet'in doğuşunda Hz. Muhammed örneğiyle somutlaşmaktadır. Hz. Muhammed, kendisine inananlarla birlikte yeni bir sosyal düzen inşa etmiş, bu süreçte birçok tepki ve baskıyla karşılaşmasına rağmen mücadele etmekten vazgeçmemiştir (Özel, 2006). Mekke'den ayrılarak değişimi gerçekleştirmek amacıyla Medine'ye hicret edilmiştir (Kuray, 2017). Medine'de yeni bir toplumsal yapı inşa edilmiş ve sosyal, ticari, ekonomik ve kültürel alanlarda önemli değişimler ortaya çıkmıştır. İslam dini, Hz. Muhammed'in önderliğinde Arap toplumunda doğmasına rağmen evrensel boyutta genişleme ve yayılma göstermiştir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra dört halife dönemi, bu değişimin dünya genelinde devam etmesini sağlamıştır (Öz, 2018). Günümüzde de İslam dini, bazı bölgelerde yaşanan değişimlerin temel faktörlerinden biri olma özelliğini sürdürmektedir.

Dinin toplumsal değişime olan etkileri, din ve toplum arasındaki dinamik ilişkilerin doğal bir yansımasıdır. Bu etkileşim, tarihsel ve kültürel bağlamda sürekli olarak yeniden şekillenmekte; aralarındaki dinamik etkileşimin sürekliliğini ve değişkenliğini canlı olarak yansıtmaya devam etmektedir.

4. Toplumsal Değişimin Dine Etkileri

Toplumsal değişim, din üzerinde etkili olabilir (Arslantaş, 2008). Dinin bu değişime nasıl tepki verdiği, nasıl uyum sağladığı veya nasıl direndiği konuları karmaşık bir şekilde ele alınabilir. Sosyal değişimin din üzerindeki etkilerini anlamak için toplumsal dönüşüm ile dini inançlar arasındaki etkileşimi dikkate almak önemlidir (Özbolet, 2017). Parsons, bireylerin psikolojik ve motivasyonel yapısı ile toplumsal evrim arasındaki karşılıklı etkiye

dikkat çekerek, toplumsal eylem ile toplumsal değişim arasındaki ilişkinin önemine vurgu yapmaktadır (Sadıkoğlu, 2021).

Esasen, sosyal değişimin din üzerindeki etkisi çok yönlüdür (Arı, 2021). Bireysel davranış alanları, cinsiyet dinamikleri, eğitim paradigmaları ve toplumsal yapıların daha geniş dönüşümü bu etkileşimin kapsamını belirler. Bu referanslar toplu olarak, sosyal değişim ile bunun dini inançlar ve uygulamalar üzerindeki etkileri arasındaki karmaşık etkileşimin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlar. Din, toplumsal değişimi olumsuz yönde etkileyebileceği gibi, toplumsal değişim de dini olumsuz yönde etkileyebilir (Coşkun, 2011). Toplumsal değişimler, din içinde çatışmalara ve dindarlar arasında anlaşmazlıklara yol açabilir (Erkal, 1982).

Bu durumla alakalı olarak, Avrupa'da ortaya çıkan Rönesans gerçeği dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir. Rönesans, Avrupa'da toplumsal değişimde önemli bir dönem olmuştur. Bu dönemde bilim, sanat ve felsefe gibi alanlarda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. İnsan merkezli düşünce, bilimsel yöntemlerin gelişimi ve öğrenme kültürünün yaygınlaşması sayesinde, toplumlar daha ilerici ve daha fazla bilgiye sahip hale gelmiştir. Bu değişimler, Avrupa'nın modernleşmesine ve dünya tarihinin önemli dönemlerinden biri olarak kabul edilir. İslam tarihinde ise Halife Hz. Osman döneminde yaşanan toplumsal değişmelerin neden olduğu siyasi hareketler ve mezhepsel yorumların farklılığından kaynaklanan tartışmalar, benzer bir durumu göstermektedir. Toplumsal fenomenler ve din kurumları da değişim geçirmektedir (Okumuş, 2020). Eğer toplumda değişimden bahsediliyorsa, bu durumun doğal bir sonucu olarak dinin de değişiminden (Hizmetli, 1997) söz edilmesi gerekmektedir. Din, toplum ile karşılıklı etkileşim halinde olduğu için toplumsal değişimden etkilenmesi kaçınılmazdır (Keskin, 2004).

Toplumdaki değişimlerle birlikte yeni ihtiyaçlar ve problemler ortaya çıkmaktadır. Bu tür durumlarda dinin kendini değiştirmesi, yeni yorumlar üretmesi ve güncel konular hakkında fikir geliştirmesi bir ihtiyaç haline gelir. İslam dinindeki tevhid (Allah'ın birliği) inancına göre, her çağda dini yeniden yorumlayacak bir müceddidin (yenileyici, reformcu) gelmesi gereklidir. Müceddid, İslam inancını ve pratiğini çağın ihtiyaçlarına ve koşullarına göre yeniden yorumlayarak, dini hayatı tazeleyecek ve yenileyecek kişi olarak görülür. Bu anlayışa göre, İslam her dönemde değişen sosyal, ekonomik ve kültürel şartlara göre yeniden yorumlanmalı ve uygulanmalıdır. Böylece, dinin temel prensipleri korunurken, toplumsal ihtiyaçlara da cevap verilebilir. Mezheplerin ortaya çıkması ve din anlayışındaki farklı yorumlar, toplumsal değişimin din üzerindeki etkilerine örnek olarak gösterilebilir (Okumuş, 2013).

İslam tarihi incelendiğinde, Müslüman toplumlarda sürekli değişimlerin meydana geldiği görülmektedir. Farklı Müslüman toplumlar arasındaki din anlayışının değişkenliği, dinin evrimine dair önemli bir örnektir. Toplumsal değişimlere paralel olarak dinin de yenilendiği, farklı anlayış ve yorumların türetildiği, siyasi ve hukuk alanlarındaki ihtiyaçlara binaen dini değişimlerin yaşandığı tarihsel örnekler mevcuttur. Bu bağlamda,

dinin toplumsal dinamiklerle olan ilişkisi hem bireyler hem de toplumlar açısından sürekli bir yeniden inşa sürecine işaret etmektedir.

5. Cumhuriyet Döneminde Din, Gelenek ve Değişme

Türkiye'de Cumhuriyet dönemi, toplumsal yapının çeşitli yönlerinin dönüşüme uğradığı ve önemli bir toplumsal değişim sürecinin yaşandığı dönem olmuştur (Güzel, 2014). Din ile toplumsal değişim arasındaki ilişki, özellikle toplumsal güvenliğin dinamikleri ve kültürel mekânların eğitim üzerindeki etkisini anlamada kritik bir konu olarak öne çıkmıştır. Yani, dinin toplumsal değişim üzerindeki etkisi, toplumsal güvenlik ve eğitim gibi kritik alanlarda belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Bu konular, toplumsal yapının nasıl şekillendiği ve değiştiği ile ilgili önemli ipuçları sunar. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformlar, somut adımlar atılarak toplumsal yapının kalıcılığı açısından etkili olmuştur (Acun, 2007).

Akgül'ün (2002:395) belirttiği gibi, *“Türk toplumu, modernleşme sürecine girmeden önce özgün bir kültür ve medeniyet tarzına, değer sistemine sahip iken, modernliğin içeriği ve biçimi gereği, kutsalla bağını kopararak seküler evrensellikler inşa etmeye çalışmakta, modern bir değer sistemine geçme uğraşı vermektedir.”* Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte din, gelenek ve değişim kavramları, ülkenin toplumsal, kültürel ve siyasi gelişiminde merkezi bir rol üstlenmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, laik bir devlet yapısını benimsemiş ve bu ilke, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras alınan din-devlet ilişkisini köklü bir şekilde değiştirmeyi hedeflemiştir. Laiklik, devletin din işlerinden bağımsız olmasını ifade ederken, toplumun dini inançlarına saygı göstermeyi ve aynı zamanda devletin tarafsız, dini etkilerden arınmış bir yapıya kavuşmasını amaçlamıştır (Ermiş, 2021). Bu dönüşüm, modernleşme süreciyle birlikte din, gelenek ve değişim arasındaki dinamik etkileşimi daha iyi anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen inkılaplar, kültürel anlayış, yönetim ve idari sistem gibi temel konularda toplumsal değişimi hızlandırmıştır (Eraslan, 2002). Medeni Kanun ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu gibi yasal düzenlemeler, eğitim ve hukuk alanındaki geleneksel normları dönüştürerek toplumun daha seküler ve modern bir yapıya evrilmesine katkıda bulunmuştur. Medeni Kanun (1926): Bu kanun, medeni hukuk alanında kapsamlı bir reforma öncülük etmiştir. Örneğin, tek eşlilik esası getirilmiş ve kadınlara miras hakkı tanınmıştır. Bu değişiklikler, geleneksel aile yapısını ve toplumun genel hukuk sistemini daha modern ve eşitlikçi bir yapıya dönüştürmüştür.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924): Bu kanun, eğitim sistemini laikleştirmeyi ve modernleştirmeyi amaçlamıştır. Örneğin, medreseler kapatılmış ve tüm eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bu düzenleme, eğitimde birliği sağlamakla birlikte, dini temelli eğitimden seküler ve bilimsel temelli eğitime geçişi hızlandırmıştır.

Bu süreçte din hizmetleri, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülmekte olup, kurum, devletin resmi dini işlerini düzenlemekle sorumludur. Modernleşme sürecine rağmen din eğitimi hala önemli bir yer tutmakta ve devlet kontrolünde gerçekleştirilmektedir (Ermış, 2021). Din hizmetleri, bu dönüşüm içerisinde, toplumsal değerlerin ve dini bilincin korunmasında kritik bir rol oynamaktadır.

Bahsetmiş olduğumuz din hizmetlerine paralel olarak, zaman içinde Türkiye'de çeşitli toplumsal hareketler ve dinî gruplar ortaya çıkmıştır (Coşkun, 2006). Özellikle 1980'lerden sonra, İslami kimliğe vurgu yapan siyasi partiler ve sivil toplum örgütleri etkili bir konum elde etmiştir. Bu gruplar, geleneksel dinî değerlere vurgu yaparak toplumsal değişimde önemli bir rol oynamaya çalışmıştır (Göksu, 2013). Türkiye, tarih boyunca farklı kültürlerin etkileşimi altında kalmış bir coğrafyadır; bu çeşitlilik, dinî ve kültürel açıdan farklı geleneklerin bir arada varlığını sürdürmesine olanak sağlamıştır. Cumhuriyet döneminde bu çeşitlilik çerçevesinde, farklı etnik ve dini gruplar arasında uyum çabaları görülmüş, bazen de gerilimler yaşanmıştır.

Cumhuriyet dönemi, din, gelenek ve değişme arasındaki ilişki açısından toplumun karmaşık ve dinamik yapısını yansıtan bir süreç olarak öne çıkmaktadır (Acun, 2007). Bu süreç, toplumun farklı kesimleri arasında çeşitli görüş ayrılıkları ve denge arayışlarının gözlemlendiği bir dönemi ifade etmektedir. Bu durum, Türkiye'nin toplumsal yapısındaki çeşitliliğin ve dinamiklerin sürekli bir etkileşim içinde olduğunu göstermektedir.

6. Seküler Devlete Geçiş

Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte, Türkiye'de laiklik ilkesi benimsenmiş ve devlet ile din ilişkilerinin bağımsız olarak düzenlenmesi hedeflenmiştir (Bilgin, 2001). Laiklik, dinin devlet işlerine müdahale etmemesi ve devletin bir kimlikten bağımsız olmasını ifade eder (Gişi, 2015). Bu anlayış, geleneksel dini otoritenin devlet üzerindeki etkisini azaltmıştır (Koçal, 2012). Müslüman olan ülkeler arasında tam anlamıyla laikliği benimsemiş bir örnek bulunmamakta, Türkiye Cumhuriyeti bu bağlamda özgün bir konumda değerlendirilmektedir.

Cumhuriyetin ilanından sonra, devlet, dini her alanda kontrol altına almaya çalışmış; din, devletin ilerlemesine engel olan bir unsur olarak görülmüştür. Bu engelleri aşmak amacıyla, Fransız Devrimi ile yaygınlaşan laik anlayış, devlet yönetiminde bir model olarak kabul edilmiştir (Sambur, 2009). Seküler anlayış, bilimin rehberliği ile dine alternatif bir yaklaşım olarak benimsenmiş ve kamusal alanda dine yer verilmemesi gerektiği görüşü öne çıkmıştır (Şevkli, 2009).

Cumhuriyet öncesi dönemde milli kimliğin şekillenmesinde din önemli bir rol oynarken, Cumhuriyet sonrası süreçte bu durum değişime uğramıştır (Doğan, 2008). Dinin kimlik belirleyici rolü gerilemiş ve yerini laiklik üzerine inşa edilen argümanlara bırakmıştır (Ercüment, 2012). Millî Mücadele döneminde Türk toplumunu birleştirici bir güç olarak algılanan dinin etkisi, 1930'lu yıllardan itibaren zayıflamaya başlamıştır. Bu süreçte Mustafa Kemal Atatürk'ün etkisi oldukça büyüktür. Ziya Gökalp'ın geleneksel

anlayışından hareketle sunduğu birleştirici gücün, Atatürk döneminde seküler ve akılcı bir anlayışa dönüşmesi gözlemlenmektedir (Ercüment, 2012).

Osmanlı Devleti döneminde milletin kimliğini oluşturan güçlü bir din algısı mevcuttu; millet, Müslüman-Ümmet anlayışı etrafında şekillenmişti. Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet, bu durumu değiştirmek amacıyla laikliği ilan etmiş ve dini içerikli faaliyet gösteren kurumların tasfiye sürecini başlatmıştır. Bu süreç, halkın millet anlayışında da önemli değişimler getirmiştir (Kişi, 2021). Toplumsal değişimle birlikte, İslam dininin etkisinin azalması ve Türk milliyetçiliği etrafında yeniden tanımlanan bir millet anlayışı öne çıkmıştır (Ekiz, 2023). Yeni Türkiye düzeninde, dinin yerini laiklik almış; bu değişimle birlikte kültürel bir kimlik yapısı oluşturulmuş ve bu yapıya uygun yaşam biçimleri yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır (Ercüment, 2012).

Cumhuriyet döneminde dinin devlet ile ilişkisini şekillendiren temel unsur, laik devlet yönetimi anlayışıdır (Saraç, 2006). Türkiye Cumhuriyeti'nde bu değişimin kademeli olarak gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Kademeli geçiş olmasına rağmen, Osmanlı'dan devralınan topraklar ve nüfus üzerinde yeni ve modern bir devlet inşa etmek amacıyla geniş çaplı ve köklü değişimler yaşanmıştır (Acun, 2007). Saltanatın kaldırılması, millet egemenliğine dayanan Cumhuriyet yönetimi, halifeliğin kaldırılması, Medeni Kanun'un kabulü, ceza kanununda yapılan modernleşme değişiklikleri, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması ve eğitimde tek çatı altında toplanma amacıyla gerçekleştirilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu gibi adımlar, devlet yönetim alanında olduğu kadar sosyal hayatta da önemli değişiklikler getirmiştir (Günay, 2021).

6.1. Laiklik ve Din - Devlet İlişkileri

Laiklik, devlet yönetimi ile dinin birbirinden ayrılması ve din işlerinin devlet yönetimine karıştırılmaması anlamına gelir (Özkul, 2014). Bu, devletin dini yönetim işlerine karıştırmaması, dinin devlet işlerine müdahale etmemesi gerektiğini ifade eder. Hukuksal açıdan, dinin temel kaynakları olan kutsal metinlerin, devletin yasama ilkeleri arasında yer almaması gerekmektedir (Küçükcan, 2019). Devlet, dinler konusunda taraf olamaz ve tüm inançlara saygı gösterir (Dworkin, 2011).

Cumhuriyet döneminde laiklik ve devlet ilişkisini anlamak için devletin din ile etkileşimini analiz etmek önemlidir (Kurşuncu & Akbal, 2023). Türkiye'deki laik devlet yapısının oluşumu, din ve devlet alanlarını ayırmayı amaçlayan bir kavram olarak farklı bir gelişim göstermiştir. Laikliğin başlaması ve kurumsallaşması, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte hız kazanmıştır. İslam dünyasında ilk laik kurumların ortaya çıkışı ise 19. yüzyılda Osmanlı Devleti döneminde yapılan reformlarla ilişkilidir (Küçükcan, 2005). Bu dönemde Batı'dan alınan eğitim yöntemleri, askeri ve hukuk alanındaki değişiklikler, laik anlayışın temelini oluşturmuştur (Çelebi, 2017).

Cumhuriyetin ilanından sonra, Osmanlı Devleti'nin yıkılışından gelen süreç içinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim şekli laiklik ilkesi etrafında şekillenmiştir. Bu bağlamda halifeliğin kaldırılması, dinin siyasetle olan bağı keserek otorite olma rolünü sonlandırmıştır (Küçükcan, 2019). Laik yönetime geçişin önemli aşamaları arasında:

- 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim alanında yapılan değişiklikler, laik ve milli bir eğitim sisteminin kurulmasını sağlamıştır.

- 1925 yılında Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, laiklik ilkesinin güçlenmesini sağlamış ve dini kurumların devlet işlerinden ayrılmasına katkıda bulunmuştur.

- 1926 yılında Türk Medeni Kanunu'nda yapılan düzenlemeler, kadın-erkek eşitliğinin pekişmesine ve aile içinde kadın haklarının güçlenmesine katkı sağlamıştır.

- 1934 yılında kılık kıyafetle ilgili düzenlemeler, toplumsal normların ve bireylerin kimliklerini ifade etme biçimlerinin yeniden şekillenmesine katkıda bulunmuştur.

Bu yasal düzenlemeler, laik yapıya geçişte kritik adımlar olarak değerlendirilmiştir.

1961 Anayasası, laikliği Cumhuriyet rejiminin temel özellikleri arasında alarak yasal mevcudiyetini güçlendirmiştir (Ertan, 2007). 1982 Anayasası'nda ise laiklik ilkesi, Cumhuriyetin değişmez temel ilkeleri arasında yer almıştır (Özkul, 2014). Bu değişiklik, laikliğin değiştirilmesini önleyen bir düzenlemeyi de beraberinde getirmiştir. Devlet yönetim anlayışı olarak laikliği benimserken, vatandaşların din ve vicdan hürriyetini koruyacağını belirtmiştir (Uslu, 2004).

Cumhuriyetin kuruluşundan 1982 yılına kadar geçen süreçte, laiklik ilkesinin uygulanmasında önemli aşamalar kaydedilmiştir. Bu hukuksal değişiklikler, laik yönetimi güçlendirmiş ve devletin vatandaşların din ve vicdan hürriyetini koruma konusundaki garantörlük rolünü pekiştirmiştir (Küçükcan, 2019). Ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığı, bu süreçte önemli bir yer tutmaktadır.

6.2. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Toplumsal Etkileri

1924 yılında kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye'de dini alanın düzenlenmesi için atılan önemli bir adımdır (Toprak, 2018). Bu kurumun amacı, İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarını toplumda yaymak ve dini hizmetleri düzenlemektir. Zamanla, Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye'nin dini yapısının şekillendirilmesinde ve dini meselelerin ele alınmasında merkezi bir rol oynamaya başlamıştır. Bu, kurumun dini konular üzerinde belirleyici bir otorite haline gelmesi anlamına gelir. Türkiye'nin laik bir devlet anlayışını benimsemesine rağmen, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığı, laiklik ilkesine tezat olarak algılanmıştır (Yanardağ, 2012). Laik bir devlette din ve devlet işlerinin ayrı olması gerekirken, bu kurumun varlığı bu ilkeyle çelişen bir durum olarak değerlendirilmiştir. Din ve devlet işlerinin ayrılması ilkesine rağmen, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması, devletin bu kuruma neden izin verdiği ve bu kurumun varlık amacını sorgulayan tartışmalara yol açmıştır. Yani, devletin bu kurumu kurmadaki amacının ne olduğu ve bu kurumun hangi işlevleri yerine getirdiği üzerinde düşünülmesi gereken konulardır. Diyanet, hukuki ve siyasal olarak zamanla güçlenmiştir. 1961 Anayasası ile yasal bir çerçeveye kavuşmuş, 1982 Anayasası ile de daha sağlam bir dayanak elde etmiştir (Günay, 2021). Bu yasal güvence, Diyanet'in kendini geliştirmesi ve üstlendiği görevler açısından güçlenmesini sağlamıştır (Karakas, 2021).

1975 yılında Türkiye Diyanet Vakfı'nın kurulması, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın faaliyetlerine maddi katkı sağlamıştır (Onay, 2009). Vakfın kuruluş amaçları arasında İslam dininin tanıtılması, toplumun din konusunda bilgilendirilmesi, Diyanet'in faaliyetlerine destek olunması ve ihtiyaç sahiplerine sosyal yardımların ulaştırılması gibi hedefler bulunmaktadır (Yıldız, 2021; Uzunoğlu, 1994).

Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye'de İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları çerçevesinde toplumun dini bilincini artırmayı ve ibadet yerlerini yönetmeyi amaçlayan önemli bir kurumdur. Bu kurumun aldığı kararlar ve belirlediği politikalar zaman zaman toplumsal tartışmalara neden olsa da, genel olarak Müslüman toplumu üzerinde güvene dayalı bir etki oluşturduğu söylenebilir.

7. Siyasi Alanın Değişime Etkisi: Tek Parti ve Çok Partili Dönem

Cumhuriyet döneminde tek partili siyasi dönemlerden çok partili siyasi dönemlere geçişin etkisini anlamak için, bu süreçte siyasi ve toplumsal yaşamın çeşitli yönlerinde yaşanan önemli değişiklikleri dikkate almak gerekmektedir (Kılıç, 2023). Kurtuluş Savaşı sonucunda milletin bağımsızlığını ilan etmesi, ardından kurulan Cumhuriyet yönetimi ve devamında gerçekleştirilen yenilikler, çağdaş uygarlık normları seviyesine ulaşmayı hedefleyen bir toplumsal dönüşüm çabası olarak değerlendirilebilir (Şen, 2017). Bu bağlamda, gerçekleştirilen inkılaplar ve değişimler, modernleşme amacını taşımakta ve toplumda sürekli bir değişim anlayışının temelini oluşturmaktadır (Ortaylı, 2008). Değişim, bir durumdan başka bir duruma geçişi ifade ettiğinden, süreklilik arz etmesi ve bir süreç içinde gerçekleşmesi kaçınılmazdır (Şen, 2017). Cumhuriyet dönemindeki değişimleri ele alırken, bu perspektiften hareket etmek son derece önemlidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1946 ile 1950 yılları arasındaki dönem, 'çok partili yönetime geçiş dönemi' olarak adlandırılmaktadır. Bu değişimin temel nedeni, halkın iradesinin gerçek anlamda baskılardan uzak, özgür ve bağımsız bir şekilde yönetime yansıdığı 1950 genel seçimleridir. Bu seçimlerde %53,3 oranında oy alan Demokrat Parti (DP), Meclis'teki milletvekili sayısında %83,57'lik bir orana ulaşarak önemli bir sonuç elde etmiştir. (Arslan, 2005). Çok partili dönemin ilk genel seçiminin lideri olan DP'nin kurucuları arasında Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Karaltan ve Fuat Köprülü bulunmaktadır. Seçim sonrası oluşan güven ortamı ve istikrar, sosyo-ekonomik gelişmelere olumlu bir katkı sağlamıştır (Arslan, 2005). Hükümetin enflasyonu düşük tutma politikaları, yabancı sermaye oranındaki artışlar ve sağlıklı borçlanma stratejileri, toplumsal refaha yansıyan olumlu sonuçlar doğurmuştur.

27 Mayıs 1960 tarihi, Türk demokrasisi için bir dönüm noktasıdır; bu tarihte Türk Silahlı Kuvvetleri askeri bir darbe yaparak yönetime el koymuştur. 27 Mayıs 1960 darbesinin nedenleri arasında Demokrat Parti'nin (DP) otoriter yönetimi, muhalefetçi baskıları ve ekonomik kriz yer alır. Bu durum, ordunun da hoşnutsuzluğuna ve darbe planlamasına yol açtı. 1960 darbesi, toplumsal, eğitim ve siyasi yaşamda önemli değişikliklere yol açmıştır (Kılıç, 2020). 1961 yılında kabul edilen yeni Anayasa ile üniversitelerin özerk ve bağımsız bir yapıya kavuşturulması, öğrencilere özgür bir ortam

sağlanması ve halkın daha geniş haklara sahip olması hedeflenmiştir (Arslan, 2002). Bu değişiklikler, yeni siyasi partilerin kurulmasına ve farklı ideolojilere sahip grupların örgütlenmesine olanak tanımıştır. Ancak, 1960'lı yıllarda yapılan ilk genel seçimlerde tek başına iktidara gelebilen bir parti çıkmamış ve böylece 'koalisyon hükümetleri' dönemine girilmiştir (Alptekin, 2021). Koalisyon hükümetleri, istikrar ve güven sağlamakta zorluk çekince ülke ekonomik sıkıntılarla yüzleşmeye başlamıştır. Siyasi anlaşmazlıklar, küresel değişimlere uyum sağlanamaması, artan işsizlik ve yüksek enflasyon gibi sorunlar, ülkeyi kaos ortamına sürüklemiştir.

Bu şartlar altında, 12 Mart 1971 tarihinde askeri vesayet tarafından yayınlanan muhtıra, demokratik toplum anlayışına müdahale anlamına gelmiştir (Gezen, 2021). 1971-1980 dönemi, ülkemiz için sancılı bir süreç olarak değerlendirilmekte; 1961 Anayasası'nda vadedilen hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı bir dönem olarak tarihe geçmektedir. Bu dönemde, sendikal faaliyet gösteren gruplar, yükseköğretim kurumları, basın organları ve yargı kurumları, anti demokratik uygulamalardan nasibini almıştır. İdeolojik gruplar arasındaki çatışmalar, terör olaylarının politikayı yönlendirmeye çalışması, bu dönemin belirgin özellikleri arasında yer almıştır. Kaos, toplumsal huzursuzluk ve siyasi istikrarsızlık, yüksek işsizlik oranları ve halkın alım gücünün düşmesi gibi sorunları beraberinde getirmiştir (Arslan, 2005). Bu olumsuz koşullar, askeri cunta tarafından bir müdahaleye zemin hazırlamıştır. 1980 askeri darbesi, Cumhuriyet tarihinin bir başka karanlık döneminin başlangıcını simgeler (Akay, 2022).

1980 darbesi, 1960'lı yıllardan bu yana süregelen terör faaliyetlerini bastırma amacını taşımaktaydı. Darbeyi gerçekleştirenler, 12 Eylül öncesi kaos ortamının 1961 Anayasası'ndan kaynaklandığını savunmuşlardır. 1980 Anayasası ile merkeziyetçi ve güçlü bir hükümet yapısının oluşturulması hedeflenmiştir. Bu şekilde anarşi ve terörün önüne geçilebileceği düşünülmüştür (Kongar, 2000). Gerçekleştirilmek istenen değişimin sağlanabilmesi için büyük bir baskı mekanizması oluşturulmuş; gazete ve yayınlar durdurulmuş, tüm toplantı ve sendikal faaliyetler yasaklanmıştır. Sıkıyönetim düzeni, iki yıl boyunca devam etmiştir. Bu süreçte, yeni anayasa için çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Ahmad, 2016). Kasım 1982'de yapılan halk oylaması sonucunda, %92 oranında "evet" oyu ile yeni Anayasa kabul edilmiştir. İlber Ortaylı'ya göre, 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'na tepki olarak hazırlanmış bir metin olmuştur (Ortaylı, 2011). Ortaylı'ya göre, 1982 Anayasası'nın hazırlanma sürecinde din, özellikle İslam, önemli bir rol oynamıştır. Bu anayasa, Türkiye'nin dini değerleri ve geleneklerini koruma ve güçlendirme amacı taşımaktadır. Ortaylı, 1982 Anayasası'nın dini unsurları ve bu unsurların anayasal düzen içerisindeki yerini ele alır. Bu yeni Anayasa ile bazı temel hak ve özgürlükler kısıtlanmış; muhafazakâr bir anlayışın gelişmesine zemin hazırlanmıştır. Dini faaliyetlerin artması, devlet kontrolü altında zorunlu din derslerinin müfredata girmesi bu durumu destekleyen önemli gelişmelerdir (Küçük, 2019).

Din ve muhafazakârlığın yükselişi, Cumhuriyet Dönemi'nde toplumsal değişim üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Bu durum, dönemin politikaları ve toplumsal yapısındaki dönüşümlerde somut örneklerle izlenebilir. Özellikle 1980 darbesi, toplumsal

hayatta derin ve geniş çaplı bir değişimin başlangıcını teşkil etmiştir. 12 Eylül öncesindeki olaylar, darbenin meşruiyet zeminini oluşturmuş ve bu olayların tekrarlanmaması için bazı temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına yönelik adımlar atılmıştır:

- Sağcı ve solcu gruplar arasındaki siyasi çatışmalar (sağdan ve soldan partilerin kapatılması).
- Anarşi ve terör olaylarının engellenmesine yönelik tedbirler (gençleri siyasetten uzak tutmak için dinin birleştirici gücünün kullanılması).

Bu süreç, toplumsal değişimin dinamiklerini ve muhafazakârlığın yükselişini anlamamız açısından kritik bir dönüm noktasıdır (Küçük, 2019).

1983 yılında yapılan genel seçimleri kazanan Anavatan Partisi, dinin gücü ekseninde toplumu yönlendiren kapsayıcı bir siyasi politika izlemeye başlamıştır. Anavatan Partisi, muhafazakâr bir parti olarak değerlendirilmiş, bazı muhalefet kanatları tarafından dini siyasete alet ettikleri iddiasıyla eleştirilmiştir. Bu dönemde din, sosyal hayat üzerinde belirleyici bir unsur haline gelmiştir. Özellikle, sol görüşe karşı dinin önemli bir birleştirici güç olarak görülmesi dikkat çekicidir (Yavuz, 2005). Komünizme karşı bir kalkan olarak din, dini faaliyetlerin artırılması ve kapsamının genişletilmesiyle desteklenmiştir (Kongar, 2000).

Bu dönemde, Türkiye genelinde muhafazakâr anlayışın yükseldiği gözlemlenmiştir. 1960'lı yıllarda komünizm anlayışının belirginleşmesiyle birlikte, dindar geleneğe yakın gruplar mücadele dernekleri altında örgütlenmeye yönelmişlerdir. Türk milliyetçiliğini savunan gruplar ve İslam-ümme anlayışını benimseyen muhafazakâr gruplar, ortak amaçlar etrafında bir araya gelmişlerdir. Hükümet, muhafazakâr anlayışla hareket eden grupları destekleme yoluna gitmiştir (Küçük, 2019). Ayrıca, sol görüşe karşı bir panzehir olarak dinin desteklenmesi, gençlerin İslam'ı doğru kaynaklardan öğrenmeleri ve terör ile sol zihniyetten korunmaları hedeflenmiştir (Yavuz, 2005). Bu nedenle, devlet İslami eğitimi teşvik etmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı, dini faaliyetlerin büyümesi için gerekli destekleri sağlamış, toplumun dindarlaşması adına çeşitli girişimlerde bulunmuştur (Aşlamacı, 2014).

Netice itibariyle Türk-İslam sentezi toplumsal birlikteliği sağlama konusunda önemli bir çözüm olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde, ailelerin din konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığı düşüncesi yaygınlaşmış; aile büyüklerinin eğitimi, çocuklara dini konularda eğitim verme açısından kritik bir önem kazanmıştır. Toplumun din etrafında birleşmesi ve toplumsal huzurun sağlanması için dinin benimsenmesi adına büyük bir gayret gösterilmiştir. Dönemin iktidar partisi lideri Turgut Özal, batıdan ülkeye sokulmaya çalışılan Marksizm ve komünist zihniyetin toplumu bölüp parçalamak ve huzursuzlukları artırmak amacı taşıdığını vurgulamıştır (Küçük, 2019). Bu tehditlere karşı, dinin birleştirici gücü ile toplumsal huzurun sağlanması gerektiği savunulmuştur. Hükümetin politikası, İslami eğitimin yaygınlaştırılması ve teşvik edilmesi üzerine şekillenmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın güçlendirilmesi ve faaliyet alanlarının genişletilmesi hedeflenmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde toplumsal değişim ile din arasındaki ilişkiler derinlemesine incelenmiştir. Çalışma, Cumhuriyet'in ilanından 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesine kadar olan dönemi kapsamaktadır. Yapılan nitel araştırmalar, bu süreçte meydana gelen değişimlerin din ile olan bağlantılarını ve etkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, dinin toplumsal yaşam ve devlet yönetimindeki etkisinin azaltılmasına yönelik önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Laik düzen anlayışı çerçevesinde, birçok alanda köklü değişiklikler yapılmış ve dinin otorite olarak varlığına son verilmesi hedeflenmiştir.

Cumhuriyet dönemi deneyimleri üç ana evrede ele alınabilir:

1. **Erken Cumhuriyet Dönemi:** Bu aşamada, dinin siyasetin dışına itilmesi, sivil dinsel örgütlenmelerin yasaklanması ve toplumun radikal bir şekilde sekülerleştirilmesi hedeflenmiştir. Devlet, dini sosyal ve siyasi yaşamdan uzaklaştırarak laik bir düzenin temellerini atmıştır.

2. **Popülizm Dönemi:** Çok partili siyasi yapının getirdiği değişikliklerle, halkın dinsel kültürünü ifade etmesine izin verilmiş ve bu ifade sağ iktidarlar tarafından oy kaygısıyla teşvik edilmiştir. Bu süreçte din, siyasette denetleyici bir unsur olarak önemli bir rol oynamıştır.

3. **Modernleşme Dönemi:** Bu dönemde din, toplumsal birliği sağlamak amacıyla teşvik edilmiştir. Aynı zamanda, modernleşme ve küreselleşmenin hızla yayıldığı bir süreç yaşanmıştır. Türkiye, İslam ülkeleri arasında modernleşme sürecini ilk olarak gerçekleştiren ülke olma özelliği taşımaktadır. Osmanlı dönemindeki modernist elitlerin reform çağrıları, Cumhuriyet döneminde laiklik ve modernleşme politikalarının temel taşlarını oluşturmuştur.

Cumhuriyet döneminde yapılan laiklik ve anayasa değişiklikleri, toplumsal yapıda derin etkilere yol açmıştır. Siyasi istikrarsızlık ve toplumsal huzursuzluklar, anarşi ve terör olaylarının artışıyla birleşmiş ve askeri darbelere zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, toplumsal değişimlerin din ile olan etkileşimi şu sonuçları ortaya koymaktadır:

1. **Toplumun Dönüşümünün Dini Değiştirilmesi:** Toplumsal değişimler, dinin yapısal ve işlevsel olarak dönüşmesine neden olabilir. Toplumun dönüşümü, dinin rolünü yeniden şekillendirebilir. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, Türkiye'de laik bir devlet anlayışı benimsenmiştir. Bu politika, dinin toplumda ve devletteki rolünü yeniden şekillendirmiştir.

2. **Din ve Değişim İlişkisi:** Din, toplumsal değişimi yavaşlatan veya duraksamasına neden olan bir faktör olabilir. Bu durum, dinin toplumsal değişim sürecindeki etkisinin her zaman olumsuz olduğu anlamına gelmez; aksine, değişimlerin din üzerindeki etkileri karmaşık bir doğaya sahiptir. Cumhuriyet dönemi Türkiye'si, toplumsal değişimlerin din üzerindeki karmaşık etkilerine dair önemli bir örnek sunar. 1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkı verildi. Bu değişiklik, geleneksel dini normların ötesine geçerek, kadınların toplumdaki rolünü yeniden şekillendirdi.

3. **Din ve Toplumsal Değişim:** Din, toplumsal değişimin bir aracı haline gelebilir. Değişim süreçleri sırasında din, kendi içsel dönüşümler geçirerek toplumla birlikte evrilebilir. Toplumsal değişimin ana sebeplerinden biri de din olabilir. Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde dinin toplumsal değişim üzerindeki rolüne dair önemli bir örnek, Türk Dil ve Tarih Kurumları'nın kurulmasıdır. Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen bu reformlar, toplumsal değişimin bir parçası olarak dinin rolünü yeniden tanımlamayı amaçlamıştır

Netice itibariyle, din ve toplumsal değişim arasındaki etkileşimler Cumhuriyet dönemi örneğinde net bir şekilde görülmektedir. Bu çalışma, dinin toplumsal değişim süreçlerindeki rolünü derinlemesine inceleyerek, bu ilişkilerin tarihsel ve sosyolojik boyutlarını aydınlatmıştır. Din ve toplumsal değişim, birbirini karşılıklı olarak etkileyen dinamiklerdir ve bu etkileşimlerin anlaşılması, toplumsal yapının daha iyi kavranmasına katkı sağlamaktadır.

Öneriler

1. **Cumhuriyet Dönemi Din Hizmetlerinin Etkileri:** Gelecek çalışmalarda, Cumhuriyet dönemi din hizmetlerinin toplumsal değişim üzerindeki etkileri daha ayrıntılı bir biçimde incelenebilir. Bu bağlamda, din hizmetlerinin toplumsal dinamikler üzerindeki rolü derinlemesine analiz edilmelidir.

2. **Karşılaştırmalı Araştırmalar:** Farklı sosyo-kültürel grupların din algılarının ve uygulamalarının değişimi üzerine karşılaştırmalı araştırmalar yapılması önerilmektedir. Bu çalışmalar, dinin sosyal yapı içindeki farklı yansımalarını anlamaya katkıda bulunacaktır.

3. **Etnografik Çalışmalar:** Din ve toplumsal değişim ilişkisinin güncel dinamikleri üzerine etnografik çalışmalar gerçekleştirilmesi, bu konudaki mevcut literatüre önemli katkılar sağlayabilir. Bireylerin ve toplulukların dinle olan etkileşimlerini daha yakından incelemek, bu ilişkinin karmaşıklığını açığa çıkarabilir.

4. **Laiklik ve Din Hizmetleri:** Laiklik ile din hizmetleri arasındaki etkileşimlerin daha kapsamlı bir şekilde ele alınması, dinin modern toplumdaki rolü hakkında derinlemesine anlayışlar geliştirebilir. Bu durum, laiklik anlayışının din hizmetleri üzerindeki etkilerini ve toplumda yarattığı yansımaları incelemek açısından önemlidir.

5. **Din ve Toplumsal Kimlik:** Din ile toplumsal kimlik arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmaların artırılması, bireylerin din üzerinden nasıl bir kimlik inşa ettiklerini ve bu kimliklerin toplumsal değişimle nasıl etkileşime girdiğini anlamaya yardımcı olacaktır.

Bu öneriler, din ve toplumsal değişim arasındaki karmaşık ilişkilerin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacak, aynı zamanda bu alanlarda yeni araştırmalara zemin hazırlayacaktır.

İthaf / Dedication / إهداء ¹

“Bu makale, İsrail’in Gazze’deki üniversitelere, okullara, hastanelere, mülteci kamplarına, evlere, camilere ve kiliselere düzenlediği vahşi, barbar, insanlık ve hukuk dışı saldırıları nedeniyle hayatını kaybeden bilim insanları, öğrenciler, sağlık çalışanları, din adamları, gazeteciler, bebekler, çocuklar ve masum sivillere ithaf edilmiştir. İsrail’in iki milyondan fazla Gazzeliyi evlerinden ve topraklarından sürgün etmek istemesi insanlık dışıdır. İsrail’in uluslararası hukuka, insan hak ve hürriyetlerine aykırılık içeren tüm işgal ve saldırıları suçtur ve bu nedenle yargılanması gerekmektedir.

This article is dedicated to the scientists, students, health workers, religious officials, journalists, babies, children and innocent civilians who lost their lives as a result of Israel’s brutal, barbaric, inhumane and illegal attacks on universities, schools, hospitals, refugee camps, homes, mosques and churches in Gaza. Israel’s attempt to expel more than two million Gazans from their homes and lands is inhumane. All Israeli occupations and attacks that violate international law, human rights and freedoms are crimes and therefore Israel must be prosecuted.

هذه المقالة موجهة إلى العلماء والطلاب وعاملين في مجال الصحة ورجال الدين والصحفيين والرضع والأطفال والمدنيين الأبرياء الذين فقدوا حياتهم بسبب الهجمات الوحشية واللاإنسانية وغير القانونية التي شنتها إسرائيل على الجامعات والمدارس والمستشفيات ومخيمات اللاجئين والمنازل والجوامع والكنائس الموجودة في غزة. فما تريده إسرائيل من نفي وتهجير أكثر من مليوني فلسطيني من أراضيهم ومنازلهم هو أمر غير إنساني. إن كافة ما تفعله إسرائيل من هجمات تتنافى مع حقوق الإنسان والحريات والقانون الدولي هي جرائم ولهذا السبب يجب محاكماته

Kaynakça

- Abuzar, C., “Dinin Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/26 (2011): 143-153.
- Acun, F., “Osmanlı’nın Torunları Cumhuriyet’in Çocukları: Osmanlıdan Cumhuriyet’e Değişme ve Süreklilik”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (2007): 39-63.
- Ahmad, F., *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev. Y. Alogan, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016.
- Akay, H., “Askeri Darbeleri Mümkün Kılan Sebepler: Türkiye İncelenmesi”, *Pearson Journal* 7/21 (2022): 67-84.

¹ Konunun önemine binaen bu metnin alındığı makale için bakınız: Yılmaz Arı, “Bir İnsanlık Suçu Ve Soykırım Trajedisi: İsrail’in Filistinlilere Uyguladığı Devlet Terörü Nedeniyle Yargılanması Gerekliğine Dair Bir Değerlendirme”, *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 5 (Aralık 2023), 22-44. Metnin İngilizce sürümünü okumak için bakınız: Yılmaz Arı, “A Crime against Humanity and the Tragedy of Genocide: An Evaluation That Israel Should Be Sued for State Terrorism against Palestinians”, (Trans. Mustafa Turan), *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 1/2 (Dec. 2023), 445-465. Filistin’deki olayların tarihi arka planını okumak için bakınız: Yılmaz Arı, “Gölgede Kalan Yıkım: İsrail’in Devlet Destekli Terörü Ve Soykırım Trajedisi Tarihi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Eylül 2024), 639-665.

- Akgeyik, T., "Değişim Yönetimi: İnsan Kaynakları Yönetiminin Yeni Görev Alanı", *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları* 40 (2013): 104-122
- Akgül, M., *Türkiye'de Din ve Değişim: Bir Erol Güngör Çözümlemesi*, İstanbul: Ötüken Yay., 2002
- Alkın, M. C., "Liderlik Özellik ve Davranışlarının Belirlenmesi ve Konuyla İlgili Olarak Yapılan Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Alptekin, G., "Koalisyon ve Tek Parti Hükümetlerinin Sürdürülebilir Siyaset Açısından Karşılaştırılması: 1950-2015 Arası Parti ve Seçim Sistemleri Etkileşimi", *Journal of Applied & Theoretical Social Sciences* 3/4 (2021): 410-439.
- Arı, Y., *Değişim Sürecinde Alevilikte Dini Otorite: Adıyaman Dedeleri Örneği*, Ankara: Berikan Yayınları, 2020.
- Arı, Y., "Toplumsal Değişim ve Din", *Asya Studies* 5/16 (2021): 131-142. <https://doi.org/10.31455/asya.958362>
- Arı, Y., *Social Change and Religion*, çev. Faris Hocaoğlu, *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 2/1 (2024): 76-95. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11491788>
- Arı, Yılmaz, "A Crime against Humanity and the Tragedy of Genocide: An Evaluation That Israel Should Be Sued for State Terrorism against Palestinians", çev. Mustafa Turan, *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 1/2 (2023): 445-465. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10429568>
- Arı, Yılmaz, "Bir İnsanlık Suçu ve Soykırım Trajedisi: İsrail'in Filistinlilere Uyguladığı Devlet Terörü Nedeniyle Yargılanması Gerektiğine Dair Bir Değerlendirme", *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 5 (2023): 22-44. <https://doi.org/10.61216/darulhadisdergisi.1392165>
- Arı, Yılmaz, "Gölgede Kalan Yıkım: İsrail'in Devlet Destekli Terörü ve Soykırım Trajedisi Tarihi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2024): 639-665. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1491769>
- Arslan, A., "Çok Partili Döneme Geçişten 27 Mayıs'a Türkiye'de Siyaset ve Üniversite", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 2 (2002): 41-83.
- Arslan, A., "Türk Dünyasında Toplumsal Değişme ve Modernleşmenin Tarihsel-Toplumsal Temelleri: Bir Örnek Model Olarak Türkiye", erişim 08 Aralık 2023, <https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423868395.pdf>.
- Arslantaş, H. A., "Sosyal Değişme, Kentleşme ve Kentlileşmenin Din Üzerine Etkileri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008): 171-198.
- Aşlamacı, İ., "Türkiye'nin İslam Eğitim Modeli: İmam-Hatip Okulları ve Temel Özellikleri", *Electronic Turkish Studies* 9/5 (2014): 265-278.

- Aydın, M., *Değişim Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Yayınları, 2015.
- Aydoğdu, H., "Herakleitos ve Whitehead'ın Ontolojilerinde Dinamik ve Organik Bir Bütün Olarak 'Sınırsız Evren'", *Kaygı: Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 31 (2018): 217-238.
- Baltacı, A., "Deizm, Din ve Toplumsal Değişme İlişkisi: Kuramsal Bir Analiz", *Akademik-Uş* 5/2 (2022): 1-23.
- Bilecik, S., "Ziyaüddin Sardar'ın Postnormal Zamanlar Teorisi Çerçevesinde Toplumsal Değişim Sürecinde Din Eğitimi Üzerine Bir Değerlendirme", *Amasya İlahiyat Dergisi* 13 (2019): 297-322.
- Bilgin, B., "Türkiye'de Din ve Laiklik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42/1 (2001): 41-58.
- Ceylan, T., "Toplumsal Sistem Analizinde Toplumsal Statü ve Rol", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/1 (2011): 89-104.
- Coşkun, A., *Sosyal Değişme, Kadın ve Din*, İstanbul: Rağbet Yay., 2011.
- Coşkun, M., "Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye'de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 61/1 (2006): 67-102.
- Çakır, S., "Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24 (2011): 129-142.
- Çelebi, Ş. G., "Türk Modernleşmesinde Modernlik Algısı ve İdeolojik Yansımaları", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2017.
- Çelik, M., "Cevdet Said'de Toplumsal Değişim ve Şiddet İlişkisi", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Demirer, Y., "Modernleşen Türkiye'de Din", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, 273, Ankara: Phoenix, 2012.
- Doğan, K., "Cumhuriyet Dönemi Kimlik İnşası", Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Dworkin, R. M., "Siyasal Anayasanın Ahlaki Temelleri", *Anayasa Yargısı* 27/1 (2011): 27-39.
- Ekiz, U. A., "Etno-sembolist Yaklaşım Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliği (1923-1938)", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Eraslan, C., "Türk İnkılabında Yöntem ve Anlayış", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 2 (2002): 129-162.
- Ercüment, A., "Cumhuriyet Türkiye'sinin Kuruluş Sürecinde Ulus-devlet - Din İlişkileri (1920-1937)", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

- Erkal, M., "Sosyal Değişme ve Sosyal Gelişmeye Çağdaş Bir Yaklaşım", *Journal of Social Policy Conferences* 31 (1982): 297-328.
- Ermış, A., *Türkiye'de Toplumsal Değişimi Açıklama Kuramları ve Din, Sosyolojik Açından Din ve Toplumsal Değişme*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.
- Eroğlan, F., "Dini Bir Fenomen Olarak Kutsalın Bir Araya Getirici Özelliği", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017): 155-172.
- Ertan, T. F., "Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Laiklik", *Atatürk Yolu Dergisi* 10/39 (2007): 409-423.
- Gezen, B., "Dönemin Tanıklarının Anılarında 12 Mart 1971 Muhtırası", Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Gişi, E., "Laiklik Kavramının Kronolojik Evrimi", *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies* 1/1 (2015): 1-13.
- Göksu, V., "Siyasal Kimlikler ve Merkez-Çevre Dikotomisi Bağlamında Türkiye'de Merkez Sağ ve Merkez Sol", *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/2 (2013): 69-93.
- Güzel, S., "Cumhuriyet Dönemi Toplumsal Dinamikler", *Belgi Dergisi* 7 (2014): 845-854.
- Hizmetli, S., "İslam ve Değişim", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/1 (1997): 87-99.
- Kara, H., "Tek Parti Dönemi Din Politikası (1923-1946)", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/19 (2017): 111-136.
- Karakaş, B., *Biz Her Şeyiz: Diyanet'in İşleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- Kesikoğlu, S., "Herakleitos Felsefesinde Değişimin Olası Sınırları Üzerine Bir İnceleme", *Felsefi Düşün-Academic Journal of Philosophy* 13 (2019): 155-183.
- Keskin Korumaz, E., "Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarında Kadınlık ve Erkeklik İnşası", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi* 21 (2021): 71-92. <https://doi.org/10.26650/iukad.2020.714525>
- Keskin, M., "Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/3 (2004): 7-21.
- Kılıç, A., "27 Mayıs 1960 Darbesinin Eğitim Hayatına Etkileri", *Alınleri Sosyal Bilimler Dergisi* 4/2 (2020): 89-110. <https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.800352>
- Kılıç, E., "Cumhuriyet'in 100. Yılında Ülkemizde Felsefe Çalışmaları ve Hilmi Ziya Ülken", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 22 (2023): 38-54. <https://doi.org/10.21547/jss.1358548>
- Kişi, E., "Din ve Devlet İlişkilerinde Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ve Rus Ortodoks Kilisesi Karşılaştırması", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6/11 (2021): 46-65.

- Koçal, A., "Bir Hegemonya Aracı Olarak Sekülerleş(tir)me: Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Laikliğin Politik Ekonomisi", *Akademik İncelemeler Dergisi* 7/2 (2012): 107-139.
- Kongar, E., 21. *Yüzyılda Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- Kuray, A., "İslâmiyetin Yayılışı Sürecinde Heyetler", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Kurşuncu, T. ve Akbal, İ., "Cumhuriyet Döneminde Lâiklik ve Lâiklik Uygulamaları ile Bunların Sekülerizmle İlişkisi", *Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat Meslek Yüksekokulu Academy Global Conferences & Journals* (2023): 1575-1593.
- Kurtdaş, M. Ç., "Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 29/1 (2019): 399-411.
- Küçük, A., "Türkiye'de Sosyal ve Siyasal Değişim: 1980 ve Sonrası", *Econharran* 3/4 (2019): 20-45.
- Küçükcan, T., "Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası", *İslam Araştırmaları Dergisi* 13 (2005): 109-128.
- Küçükcan, T., *Din ve Devlet İlişkileri, Din Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi, 2019.
- Martikainen, T., "Din, Göçmenler ve Entegrasyon", çev. N. Özmen, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2010): 263-276.
- Okumuş, E., *Din Sosyolojisi*, Konya: Palet Yayınları, 2013.
- Okumuş, E., "İslâm, Müslümanlar ve Toplumsal Değişim", *Tevilat* 1/1 (2020): 61-95.
<https://doi.org/10.5281/ZENODO.4414809>
- Onay, A., "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Camilerin Finansmanı", *Değerler Eğitimi Dergisi* 7/18 (2009): 43-80.
- Ortaylı, İ., *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- Ortaylı, İ., *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Öz, Ş., *Siyer Yıllığı I*, İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Özbolet, A., "Postmodern Dünyada Din: Yaygınlaşan Dinsellik, Yüzeyselleşen Dindarlık", *Journal of Islamic Research* 28/3 (2017): 265-278.
- Özel, A., "Yönetici Peygamber Olarak Hz. Muhammed", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 20 (2006): 1-44.
- Özkul, F., "Anayasalarımızda Laiklik İlkesi", *Ankara Barosu Dergisi* 4 (2014): 271-310.
- Perşembe, E., "Toplumsal Değişme ve Din İlişkileri Üzerine", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (1991): 171-180.
- Sadıkoglu, Z. Z., "Toplumsal Eylem ve Değişme: Talcott Parsons'ın Düşüncesi Üzerinden Bir Okuma", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 24/3 (2021): 1-28.
<https://doi.org/10.18490/sosars.1014197>

- Sambur, B., "Türkiye'de Din Özgürlüğü, Laisizm ve Resmi İdeoloji", *Liberal Düşünce Dergisi* 55 (2009): 41-59.
- Saraç, İ., "Atatürkçü Düşünce Sisteminde Milliyetçilik İlkesi ve Devlet Yönetiminde Tam Bağımsızlık Anlayışının Esasları", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006.
- Sezal, İ., *Sosyoloji*, İstanbul: Beta Yayınevi, 2015.
- Sinanoğlu, A. F., "Toplumsal Değişim ve Din", *Hikmet Yurdu* 2 (2008): 23-29.
- Şen, Z., "Türk Çağdaşlaşma Hareketinde (Cumhuriyet Döneminde) Gerçekleştirilen Atılımlar", *ABMYO* 45 (2017): 147-163.
- Şevkli, S., "Resmi Söylemden Kültürel Kimliğe Türkiye'de Seküler Milliyetçilik", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Toprak, H., "Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinî Kurumsallaşma: Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluşu", *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 51 (2018): 217-233.
- Türkkahraman, M. ve Tutar, H., "Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* 1/1 (2009): 1-16.
- Uslu, Ş., "Laiklik-Din İlişkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (2003): 235-250.
- Uzunoglu, A., "Diyanet Vakfı (Türkiye Diyanet Vakfı)", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 9 (1994): 460-464.
- Yanardağ, A., "Tevhid-i Tedrisat Kanunu Uygulamasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Rolü", *Atatürk Yolu Dergisi* 13/49 (2012): 241-265.
- Yavuz, M. H., *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve Ak Parti*, İstanbul: Kitap Yayınevi Ltd., 2005.
- Yıldız, M., "Türk Dış Politikası'nda Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Türkiye Diyanet Vakfı Örneği", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2021.
- Yılmaz, H., "Sosyal Değişme Sürecinde Alevilik (Ankara Örneği)", Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Yüksek, D. A. ve Ayan, D. E., "Sosyal Sermaye ve Ergen Suçluluğu: Bağcılar", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 8/24 (2019): 824-854.

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
8/2 (2024), 274-282

**Fatih Başakşehir Muhafazakâr Mahallede İktidar ve Dönüşen Habitus,
İrfan Özet, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, 354 sayfa.**
Fatih Başakşehir Power and Transforming Habitus in a Conservative
Neighborhood. İrfan Özet, İstanbul: İletişim Publication, 2020, 354 page.

İsmail Zeyrek

Dr. Bağımsız Araştırmacı, Şırnak Milli Eğitim Müdürlüğü
Ph. D., Independent Researcher, Şırnak Directorate of National Education.
Şırnak/Türkiye

E-posta: ismailzeyrek@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8127-3646

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 13 Ekim/October 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 12 Aralık/December 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 13 Aralık/December 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış/Winter

DOI:

Cite as / Atıf: Zeyrek, İsmail. "Fatih Başakşehir Muhafazakâr Mahallede İktidar ve Dönüşen Habitus, İrfan Özet, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, 354 sayfa". *Journal of Analytic Divinity*, 8/2, 2024, 274-282.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İsmail Zeyrek)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Yazar Katkıları / Author Contributions: İsmail Zeyrek % 100

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

Bu eserde; Türkiye'nin yakın tarihine bakıldığında 1990'lı yıllara kadar laik seküler egemen güçlerce çepere itilmiş olan muhafazakâr kesimin son dönemlerde değişen güç dengeleri sonucunda çeperden merkeze doğru ilerleyen habitus dönüşümü ele alınmıştır. Ülkemizin en büyük metropolü olan İstanbul'da bulunan Fatih ve Başakşehir semtleri, muhafazakârların habitus dönüşümü için seçilen bir habitat örneğidir. Eserde sosyolojik olarak yaşanan bu dönüşüm, Weber'in "sosyal kapanma" ve Bourdieu'nun "habitus dönüşümü" ve Frank Parkin'in perspektifiyle ele aldığı "kapanma" görüşleri ışığında ele alınmıştır. 1950 sonrası yaşanan göçler sonucunda kent merkezlerinde yaşanan dayanışmacı kapanma pratikleri derinlemesine yapılan görüşmeler ve gözlemlerle analiz edilerek desteklenmiştir. Nitel yöntemler kullanılarak karşılaştırmalı bir saha araştırmasına yer verilmiştir. Sonuç olarak habitus dönüşümünün en belirgin göstergesi olan dışlayıcı kapanmanın sınıfsal ve kültürel düzeyde artan bir ivmeye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dayanışmacı Kapanma, Dışlayıcı Kapanma, Dönüşüm, Habitus, Muhafazakâr

Abstract

This work examines the habitus transformation of the conservative sector, which was pushed to the periphery by the secular dominant forces until the 1990s, from the periphery to the center as a result of the changing balance of power in Turkey's recent history. Fatih and Başakşehir districts in Istanbul, the largest metropolis of our country, is an example of a habitat chosen for the habitus transformation of conservatives. This sociological transformation is discussed in the light of Weber's "social closure" and Bourdieu's "habitus transformation" and Frank Parkin's perspective of "closure". After 1950, solidaristic closure practices experienced in urban centers as a result of migration were analyzed and supported by in-depth interviews and observations. A comparative field research was conducted using qualitative methods. As a result, it has been determined that exclusionary closure, which is the most prominent indicator of habitus transformation, has an increasing momentum at the class and cultural level.

Keywords: Exclusionary Closure, Conservative, Habitus, Solidarity Closure, Transformation.

Giriş

“Fatih ve Başakşehir Muhafazakâr Mahallede İktidar ve Dönüşen Habitus”, İstanbul’un muhafazakâr eğilimleri anlamında sembolleşen iki ilçesi olan Fatih ve Başakşehir ilçelerinde yapılan bir saha incelemesi olup eserde yazar, iktidar ve dönüşen habitus ekseninde egemen muhafazakârlık süreçlerinin karşılaştırmalı analizine dikkat çekmektedir. Ele alınan eser, 2018 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde doktora tezi olarak yayınlanan “Kentli Muhafazakârlarda Habitus Dönüşümü: Fatih ve Başakşehir Örneği” adlı tezden uyarlanmıştır. Bu bağlamda 2014-2017 yılları arasında her iki ilçede buldukları habitusu temsil edebilecek hüviyette olan kişi ve gruplardan oluşan yaklaşık 80 kişi ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, katılımcılarla odak grup görüşmeleri yapılmış ve elde edilen veriler nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde sistematik bir şekilde analiz edilmiştir. Eserde, yapılan kapsamlı saha çalışması aracılığıyla iktidar ve habitus dönüşüm süreçleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu yönüyle ele alınan çalışmanın, alana kentli muhafazakârlık bağlamında dikkate değer bir katkı sunduğu düşünülmektedir. Eser, sosyal grupların dışlayıcı ve rekabetçi yönlerini merkeze alarak, Weber’in “sosyal kapanma” ve Bourdieu’nun “habitus dönüşümü” kavramlarını, Frank Parkin’in “kapanma” perspektifi doğrultusunda ele almakta ve bu kavramlar üzerinden bir çözümleme sunmaktadır. Genel olarak eserde yazar, 2000 yılı sonrası başa geçen ve günümüze kadar kesintisiz bir biçimde devam eden siyasi iktidar deneyimi ekseninde yaşanan süreçlerin, muhafazakâr kesimin sosyal ve siyasal düzeyde gelişen ve toplumsal manada farklılaşan kentli muhafazakârlar üzerindeki habitus dönüşümüne etkilerini ortaya koymaya çalışmaktadır.

İki ana bölümden oluşan eserin birinci bölümünde; Türkiye’de 1950 ve sonrasında yaşanan bir dizi toplumsal ve siyasi değişiklikten sonra başlayan ülke içi göç dalgasıyla Batıya yönelen Anadolu insanının kentleşme sürecine etkisi ve bu süreçle birlikte bu kitlede yaşanan ekonomik ve sosyal dönüşüm Fatih ilçesi özelinde derin bir şekilde analiz edilmiştir. Ülkenin çeşitli bölgelerinden gelen göç dalgalarıyla bilhassa İstanbul’a akın eden Anadolu muhafazakârlarının kentte tutunma biçimleri, dayanışma ağları, gelenekleri, bakış açıları, mücadeleleri ile kapsayıcı ve dışlayıcı refleksleri yapılan görüşmelerden elde edilen bulgularla zenginleştirilmiştir. Yeni kentli muhafazakârların kimlik edinme aşamasında önemli bir kavram olan ve habitusun ilk inşa alanlarından olan “mahalle” kavramı; muhafazakâr kesimlerin dönüşümünü yansıtan başat mekânsal argümanlardandır. Bu dönüşüm sürecinde, toplumsal aidiyetin ve kimlik inşasının önemli bir parçasını dini grup ve oluşumlarla kurulan bağlar oluşturmaktadır. Nitekim farklı toplumsal tabakalardan gelen çeşitli kesimlerin tutunma araçlarının başında dini grup ve oluşumlar gelmektedir. Bu yapılar, zamanla etraflarında oluşturdukları hinterlandla Anadolu insanına büyük şehir keşmekeşi karşısında bir nevi bir kalkan vazifesi görmüştür. Fatih’teki toplumsal figürlerin başında gelen yerleşik muhafazakârlar, Kürtler, gayrimüslimler, romanlar ve son olarak Suriyeli göçmenler etrafında meydana gelen habitus dönüşümü, kapanma ve dışlama teorileri ekseninde ele alınmış ve ortaya atılan tezler bu doğrultuda temellendirilmeye çalışılmıştır.

Eserin ikinci bölümünde, 1990'lı yılların ortalarından itibaren yükselişe geçen Başakşehir'in mekânsal, iktisadi, zihinsel dönüşüm süreçlerine odaklanılmıştır. Fatih'in informal ve geleneksel yapısının aksine Başakşehir daha formal ve kurumsal bir karaktere sahiptir. Muktedirleşen muhafazakâr kesimin artan ekonomik gücü ile birlikte, Başakşehir muhafazakârların mekânsal bağlamda ekonomik rasyonalitelerinin bir simgesi haline gelmiştir. Fatih'te toplumsal dönüşümün ana mekânı mahalleler olurken, Başakşehir'de bu rolü 'siteler' üstlenmiştir. Bu çerçevede, Başakşehir'de dışlayıcılığı şekillendiren temel motivasyonlar arasında site kent kültürüne uygun olarak sınıf habitusu, kimlik, kültürel sermaye ve homophily¹ gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Fatih daha geleneksel Doğu'yu çağrıştırırken, Başakşehir modern Batı'nın muhafazakâr bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son dönemlerde neredeyse tüm kesimlerin ilgisini çekmeye başlayan muhafazakârların değişen yaşam biçimleri ve gündelik hayattaki pratikleri, kitabı ilgi çekici hale getirmektedir. Akademik bir tezden çevrilmesine rağmen eser, okuyucuyu sıkmayan akıcı bir dile, didaktik bir üsluba sahiptir. Nitel bir yöntemle ele alınan bu çalışmada, geniş ve derinlemesine bir literatür çalışması eşliğinde toplumlarda meydana gelen değişimlerin süreç boyutuna odaklanılmış, bu sürece bizzat tanıklık eden kişilerin görüş ve düşünceleriyle çalışmada ortaya atılan hipotezler somut bir zemine oturtulmuştur. Her iki mekânda meydana gelen değişimlerin daha net ortaya çıkması adına eserde görsellere yer verilmiştir. Okuyucunun ilgisini diri tutmak ve metnin akıcılığını artırmak amacıyla eserde ana ve ara başlıklara sıkça yer verilmiştir. Eserde ele alınan ana başlıklar şunlardır: Kentsel Deneyimin Erken Evreleri: "Karşı Ağlar" ve Filizlenen Habitus, Fatih: Dışlamanın "Madun" Adresleri ve Dönüşen Habitus, Başakşehir: Dönüşen Habitusun Sınırsal/Sınıfsal Temsili.

Eser, süreç sosyolojisi ve karşılaştırmalı sosyoloji açısından önemli bir yere sahip olmasının yanı sıra, din sosyolojisi alanına ilgi duyan veya bu alanda çalışan araştırmacılar için de dikkate değer bir kaynaktır. Ayrıca Özet'in bu çalışması dindar ve muhafazakâr kesimlerin toplumsal görünümüne ve değişen tutumlarına ışık tutan güncel bir çalışma mahiyetindedir. Bahse konu eserle ilgili genel bir giriş yapıldıktan sonra, derinlemesine yapılan okumalar sırasında alınan notlar ışığında çalışma nesnel bir perspektiften irdelenmeye çalışılacaktır.

Kentsel Deneyimin Erken Evreleri: "Karşı Ağlar" ve Filizlenen Habitus

Fatih ve Başakşehir mahallelerinde muhafazakâr kimliklerin dönüşümünü ele alan bu çalışma, ekonomik temelli toplumsal hareketlilik ve mekânsal dönüşüm süreçlerinin nasıl şekillendiğini anlamaya yönelik kapsamlı bir inceleme sunmaktadır. Özellikle, gecekondular mahalleleri, yeni yerleşim alanlarına göç eden muhafazakâr nüfusun dayanışma ve sosyal bağlarını kurduğu ilk mekânlar olarak önemli bir rol oynamaktadır.

¹ Bireyin sosyo-demografik olarak kendisine benzer olanlarla ilişki kurma eğiliminde olması.

Bu mahalleler, İslami habitusun ilk izlerinin görüldüğü ve dışlanma ile ayrışma pratiklerinin henüz belirginleşmediği alanlar olarak değerlendirilebilir (Özet, 2020). Gecekonduklar, sosyo-kültürel bir arka planla şekillenen bu yeni nüfusun, kentsel yaşamla uyumlu hale gelmeye başladığı ilk toplumsal alanlardır.

Ülke içi yer değişimlerinin uğrak noktaları olan şehir merkezlerinde bulunan yerleşik kesimler, çoğulcu bir toplumsal deneyim yaşamaya başlamışlardır. Modern toplumsal temeller de bu süreçte ortaya çıkmaya başlamıştır. Yerleşik halkta -Bourdieu'nun "Sermayeler ve Sosyal Kapanma" tezlerinden hareketle- kültürel, sosyal, simgesel sermayelerini kaybetme endişesi baş göstermeye başlamıştır. Meydana gelen bu yeni habitatta mekânın asıl sahipleri eski günlerini ararken yeni gelen kitleler de kendilerine alan açma gayreti içindedir. Bu gayretler karşılıklı bir etkileşim biçiminde süregelen sistematik toplumsal ağlardan müteşekkil olmuştur. Kentin yeni sakinlerinin toplumsal manada tutunduğu bu ağlar; sosyal sermaye ağları, kökene dayalı ağlar, cami cemaatleri, politik, dini, iktisadi ağlar, gençlik hareketleri ve yurt ağları şeklinde sıralanabilir. Büyük şehirlerin yeni unsurları, bu ağlar vasıtasıyla kaotik bir kent ortamında anonimleşmekten bir nebze de olsa kurtulmuşlardır. İnsanları bir araya getirmeye ve kenetlemeye yarayan bu çok renkli ağların neredeyse birçoğunda İslami tonlara rastlamak mümkündür. Özellikle Anadolu'dan gelen muhafazakâr kitlenin arasında dinin bu birleştirici gücünü görmek daha kolaydır. Çünkü din hem zihniyet hem de örgütlenme açısından kitleleri etkilediğinden özellikle Anadolu'dan gelen muhafazakar kitlenin arasında dinin söz konusu birleştirici gücünü görmek daha kolaydır (Akyüz & Çapçioğlu, 2011). Bu durum yeni grupların şehirdeki sosyal entegrasyonunu kolaylaştırıcı bir unsur haline gelmiştir. Dini temelde gelişen sosyal dayanışmacı ağlar yatay bir görünümünden zamanla dikey bir görünüme kavuşacaktır. Bu da habitus dönüşümünün erken evredeki teşhisi olarak nitelendirilebilir.

Fatih: Dışlamanın "Madun" Adresleri ve Dönüşen Habitus

Sosyolojik olarak sürece bağlı bir biçimde devam eden entegrasyon serüveni nihayetinde Parkin'in ikili kapanma yaklaşımını gündeme taşımaktadır. Bu yaklaşıma göre; sosyal hiyerarşinin dağılım sürecinde çevrede yer alan grupların merkeze yerleşmesiyle birlikte gelişen toplumsal eğilimler, zamanla dayanışmacı kapalı eğilimlerden merkezîleşmeyle beraber dışlayıcı eğilimler yönünde evrilebilir (Özet, 2020). Muhafazakârların simgesel bir mekânı olan Fatih'te daha önceleri kolektif bir dayanışmacılık modeli mevcutken iktidar deneyimi ile birlikte bu durum -bir habitus değişimi örneği olarak- üst gruplara özgü dışlayıcı bir kapanma modeline dönüşmüştür. Dışlayıcı kapanma modelinde dışlanan unsurların (grup ve mekân) başında; Kürtler, Romanlar, Suriyeli mülteciler ve gayrimüslimler gibi gruplar ile mekânsal olarak güvenlik, göç ve kentsel dönüşüm eğilimleri gelmektedir.

Büyük bir kısmı önceki jenerasyonun nedenlerine benzer bir şekilde göç etmiş veya büyükşehirlerle sürüklenmiş kitlelerin zamanında aynı konumda olanlar tarafından dışlanması eserin ilgi çekici tespitlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu minvalde

yapılan derinlemesine görüşmelerde kentin ötekileştirilmiş ve ötekileştiren sakinleri ile mülakatlar yapıldığı görülmüştür. Yapılan mülakatlardan hiç birinde Kürt kökenli yeni yerleşiklerden birilerine yer verilmemesi dikkat çekici bir husustur. Mevcut yerleşiklerin genelinde kimlik ve etnik kökene karşı bir tahammülsüzlük olduğu görülmektedir. Örneğin “İslami soylulaştırma” adı altında Sulukule’de bulunan Roman vatandaşların kentsel dönüşüm kapsamında buldukları doğal yaşamlarından uzaklaştırılma çabası yazarın da ifadesiyle bir bumerang etkisi göstermiştir. Farklı olana tahammülsüzlük veya tek tipli toplum modeli yetmiş iki toplumu bünyesinde barındıran kadim anayurt prensiplerine ters olup bu tür tutumlar toplumda kutuplaştırmalara ve radikalleşmelere sebebiyet vermektedir. Meydana gelen bu çok renkli demografik yapı; kimi yerleşik muhafazakârlarda güvenlik temelli bir endişe oluşmasına neden olmuş, dolayısıyla ekonomik duruma bağlı olarak toplumda meydana gelen bu farklılaşma onları mekânsal değişikliğe sevk etmiştir.

Başakşehir: Dönüşen Habitusun Sınırsal/Sınıfsal Temsili

Kemalist laik egemenlerle mücadele üzerine inşa edilmiş muhafazakar hareketin bir ürünü olarak karşımıza çıkan Başakşehir’in kuruluş amacı, muhafazakar kesime ait steril bir yaşam alanı meydana getirmektir. Adil düzen ideali etrafında kurulan bu yeni alan, yüklendiği sembolik anlam nedeniyle dindar/muhafazakâr kesimin ilgisini çekmiştir. Zamanla bu durum “site kültürü” ekseninde gelişen İslami habitus dönüşümünün en görünür hale geldiği bir mekân halini almıştır. Burada dışlayıcı kapanma daha çok kimlik, mekân ve sınıf düzeyindedir. Dayanışma ağları ise site-kent boyutunda daha çok formel ve profesyonel bir formdadır. Görünüm olarak Fatih’teki yaşam modeli ve ilişkiler Durkheim’in mekanik toplum dayanışması özelliklerini taşıırken Başakşehir’de daha çok organik bir dayanışma biçimi sergilenmektedir (Durkheim, 2018). Bu iki örneklem muhafazakârlar arasında toplumsal ve sınıfsal anlamda meydana gelen farklılaşmanın da bir tezahürüdür. Başakşehir’de yaşanan farklılaşma, toplum içindeki farklı alt sistemler ile kurumların gün geçtikçe daha çok uzmanlaşmasını kapsamaktadır (Marshall, 1999). Uzmanlaşma toplumsal ilişkiler açısından kent ortamında bir yabancılaşmaya da zemin hazırlamaktadır.

Sosyo-mekânsal farklılaşma ve ayrışma bağlamında mahalleden siteye doğru evrilen yeni yaşam kültürü habitus değişiminin mekânsal boyutları açısından önem arz etmektedir. Homojen yaşam biçimlerinin belirginleştiği günümüzde, tek tipleşmeye başlayan sosyo-ekonomik durumlar, beğeniler, beklentiler ve yaşam tarzları mekânsal olarak kapalı/kapılı sitelerde karşılığını bulmaktadır. Bu siteler nispeten ortak özellikleri olan ve ayrıcalıklı olmak isteyen kişileri bir araya toplamaktadır (Akalin, 2016). Kentin belirli bölgelerinde yığılan korunaklı konut alanlarında yaşama talebi sosyo-mekânsal ayrışmaya etkide bulunan önemli bir unsur haline dönüşmüştür. Kişisel deneyimlerden kaynaklanmayan, ancak güvenli bir yerleşim alanında yaşamının gerekliliğine inanan bireyler, korunaklı konut alanlarında, sosyo-kültürel açıdan benzerleriyle bir arada olma ihtiyacını talep etmekte, bu durum da 'diğerleri' ve 'diğer mekânlar' kavramlarının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Toplumsal ve mekânsal anlamda ayrıcalıklı yaşam koşullarının

varlığı güvenlik talebini arttıran bir unsur haline dönüşmüştür. Gerekçesi her ne olursa olsun, yaratılan söz konusu sınırlar sosyal ve mekânsal ayrışmaya neden olmakta, (korunaklı konut yerleşmelerinin yanı sıra) kentsel mekânı kodlayarak yeni elitler için “dışına çıkılamayan”, diğerleri içinse “içine girilemeyen” fobik alanlar haline getirmektedir (Özgür, 2006). Habitat değişimi habitus dönüşümünü de ciddi manada hızlandırmaktadır. Nitekim bu tür farklılaşmalar gündelik yaşam, giyim-kuşam, tüketim, sosyal alışkanlıklar, eğitim ve kültürel faaliyet gibi birçok konuda belirgin bir hal almaktadır.

Tespitler ve Notlar

- Türkiye’de 1980’lerde liberal bir ekonomi modeline geçildikten sonra toplumda çok hızlı bir dönüşüm meydana gelmiş ve bu durum ülkenin iç dinamiklerine birçok manada etki etmiştir. Eserde dönüşüm sürecinin 1950’lere kadar dayandırılması günümüzden o tarihlere kadar uzanan zaman zarfı açısından boşluklara neden olmuştur.

- Toplumsal güç ve statü değişken ve mobil bir görünümde. Çeperde bulunan grupların nihai hedefi çekirdeğe doğru ilerlemektir. Bu ilerleme sonucunda çekirdekte bulunanların çeperdekileri sosyal olarak dışlama eğilimleri artmaktadır.

- Niteliksel tahammülsüzlük: kendinden olmayan ve kendilerine benzemeyenlere karşı oluşan bir durumdur. Dışlayıcılığın temel çıkış noktası olarak tarif edilebilir.

- Göçün, küçük veya büyük fark etmeksizin döngüsel bir nitelik taşıdığı ve bunun da habitus değişiminin belirgin sacayaklarından biri olduğu söylenebilir. Bu döngü, artarak devam eden olumsuz fiziki koşullar, ekonomik kaygılar, değişen demografik yapılar ve güvensizlik gibi faktörlerin birleşimiyle şekillenen bir göç olgusunu ortaya çıkarmaktadır.

- Akademik eğitim düzeyi yüksek muhafazakârların dezavantajlı gruplara karşı yaklaşım tarzı İslam’ın kapsayıcılık yönüne daha yakinken eğitim düzeyi düşük olanların ise daha çok tekdüze, dışlayıcı bir tutum sergiledikleri görülmektedir.

- Osmanlı’nın kültürel mirası olan bazı grupların yaşam biçimleri ve tutumları, özellikle muhafazakâr kesimler tarafından kanıksanmamaktadır. Örneğin, Osmanlı döneminde birlikte var olan farklı dini ve kültürel topluluklar, hoşgörü ve çok kültürlülük temelleri üzerine yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu gruplar arasında Ermeniler, Rumlar, Kürtler, Çingeneler ve Yahudiler gibi etnik ve dini kimliklere sahip topluluklar bulunmaktaydı. Bu topluluklar, Osmanlı’nın geleneksel sosyal yapısında, farklılıkların bir arada var olduğu bir toplum modelini oluşturmuşlardır. Ancak, günümüz muhafazakâr kesimleri, bu çok kültürlü yaşam biçimlerini genellikle kültürel yozlaşma olarak görüp kanıksamamaktadır. Buna karşın, Osmanlı’nın nostaljik bir şekilde hayalini kuran bazı muhafazakâr gruplar, modern laik seküler akımın toplumun tek tipçi bir modele indirgenmesi gerektiği anlayışını benimsemektedir. Bu grup, özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarında benimsenen ve modernleşme sürecinin bir parçası olarak halkın bireysel kimliklerini toplumsal normlara uyacak şekilde yeniden şekillendirmeyi amaçlayan laik ve seküler politikaları savunmaktadır. Bu, hem Osmanlı’daki çok kültürlü yapıyı hem de günümüzün sosyal çeşitliliğini dışlayan bir toplum modeline işaret etmektedir. Bu bağlamda, muhafazakâr kesimlerin, Osmanlı’daki etnik ve dini çeşitliliği yansıtan yaşam biçimlerini benimsememesi, ideolojik bir çatışmanın ve kültürel gerilimin göstergesidir.

- Tarihsel veya süreç odaklı bir perspektifle değerlendirildiğinde Fatih ve Başakşehir 'deki durumlar toplumsal ve statü -habitus- değişimlerinin bariz olarak görüldüğü mekânlardır.

- Kent kültürü ile beraber değişen sosyal statü ve tabakalaşmaların bir sonucu olarak cemaat kültürünün STK'lara evrildiği görülmektedir.

- Formel bir görünüme sahip ve modern cemaat niteliğinde olan STK'ların dışı kapalı, içermeci olmayan ve simgesel sermaye ile bütünleşme çabasında olan bir görüntüleri mevcuttur. Bu tip kurumlar muhafazakâr iktidarın desteği ile merkezi bir konuma taşınmıştır. Son zamanlarda bu kuruluşlar belirli kesimler için statü atlama aracı olarak kullanılmaktadır.

- Maddi imkânların artmasıyla beraber rekabetçi ve çatışmacı din anlayışında bir esneme olduğu Başakşehir örneğinde görülmektedir.

- Mekânlara yüklenen ideolojik anlamlar site kent kültüründe belirginleşmektedir. Nitekim Başakşehir'deki etaplarda yaşayan ve farklı ideolojik yapıda olan kitlelerdeki "gömülü ideolojiler", meydana gelen kimi siyasi gelişmeler sonucunda gün yüzüne çıkmaktadır (Oyakkent ve Onurkent sakinlerinin Gezi olaylarına karşı sergiledikleri tutum).

- Küresel kapitalizmin bir sonucu olan ve arınmış bir yaşam modeli sunan yeni tip kast sistemine de uygun olan site kültürü, Türk-İslam toplumunun değer kodlarıyla uyuşmamaktadır.

- Yeni tip muhafazakâr burjuvazi: site kent kültürü ile homojen ve steril bir mekanda hayatlarını idame ettirmektedirler. Seçkin bir yaşam ve statüye sahip bu yeni kesim, toplumsal tabanda ciddi bir sosyolojik farklılaşmanın olduğu sınıf ayrımı temelli bir görünüm sergilemektedirler. Bu durumun uzun vadede toplumun diğer kesimlerinde bir radikalleşme eğilimi ve tepkisel bir tutum yaratacağı düşünülmektedir.

- Başakşehir'deki dini algı, infak kültürü (yardımlaşma ve paylaşma), yeni yaşam biçimleri ve dış görüntü gibi unsurlarla biçimlenerek, bireyler için psiko-dini bir rahatlama kaynağı olarak işlev görmektedir. Bu algı, modern kentleşme sürecinde bireylerin karşılaştığı belirsizlik ve bireyselleşme sorunlarına karşı bir sığınak işlevi görürken, aynı zamanda toplumsal aidiyet ve kimlik inşasında da önemli bir rol oynamaktadır. Başakşehir'de, dini pratikler sadece manevi bir tatmin sağlamaktan öte, sosyal ilişkileri düzenleyen, dayanışmayı teşvik eden ve bireylerin kendilerini toplumsal anlamda güvende hissetmelerine olanak tanıyan bir mekanizma sunmaktadır. Bu bağlamda, dinin modern şehir hayatındaki işlevi, bireylerin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kendilerini ifade etmelerine ve güvenlik arayışlarını karşılamalarına yönelik bir araç olarak öne çıkmaktadır. Topluluk içinde bir tür ortak yaşam ve kimlik duygusunu pekiştiren bu dini algı, modernleşme ile muhafazakâr değerlerin bir arada var olduğu bir kent modeli ortaya koymaktadır.

Son dönemlerde yeni tip seçkin muhafazakârların yaşam biçimleri ve tutumları akademik çevreler dahil toplumun birçok kesiminin ilgisini çekmektedir. Bu konuda kaleme alınmış yığınla eser (Sevda Türksev: Muhafazakâr Burjuva, Muhafazakâr Çapkınlar, Gencay Serter: Muhafazakâr Kentin İnşası Neo-liberalizm ve Muhafazakârlık

İlişkisinde Mekânın Yeri, Cihad Özsöz: Kutsal ve Kural MÜSİAD Kayseri Şubesi Örneğinde Yeni Muhafazakâr Orta Sınıfın Dönüşümü, H. Tarık Şengül: Muhafazakâr Popülizm İki Rekât Bir Zekât Gerisi Rant, Vedat Özcan: Entegre Muhafazakârlar vb.) bulunmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus akademik bir körlüğe kapılmadan değişen toplumsal yapı ve sorunlara nesnel ve çözüm odaklı bir bakış açısı getirebilmektir. Ele alınan bu kitap, bize sahip olduğumuzu düşündüğümüz birçok değeri tekrardan sorgulama fırsatı verilmiştir. Kapitalist dünya düzenine karşı kendi dini, kültürel ve ahlaki normlarımızı korumak adına muhafaza etmeye çalıştığımız değerlerimizi İslami bir kapsayıcılık anlayışı ile devam ettirmemiz gerektiği kanaatindeyim. Değişen ekonomik ve sosyal koşullar, toplumsal anlamda bir ayrıştırmaya değil birleştirmeye önyak olmalıdır. Aksi takdirde, dini pratiklerin ve anlayışların içsel anlamlarından uzaklaşarak, Batı merkezli ve materyalist bir din algısına evrilme riskinin bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Muhafazakârlarda yaşanan bu eksen kaymasına dikkat çekmeye çalışan yazarımızın Peyami Safa'nın dönemin ayrıcalıklı zümreleri ile geleneksel dindar-muhafazakâr zümreleri arasındaki çelişkiyi anlattığı Fatih Harbiye romanına nazire yaparcasına 2000'li yılların Türkiye'sinin yaşadığı çelişkiyi Fatih Başakşehir örneği üzerinden kaleme almış olduğu görülmektedir. Nitekim Fatih Harbiye'de olaylar mutlu sonra bitmektedir. Kim bilir belki yazarımız da değişen koşullarda İslami kesimin uyanışını hayal ve ümit etmektedir.

Kaynakça

- Akalın, Mehmet. "Mekânsal Ayrışmanın Bir Yeni Biçimi Olarak Kapalı/Kapılı Siteler: Akkent Konutları Örneği". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2, (Aralık 2016), 923-956.
- Akyüz, Niyazi- Çapçioğlu, İhsan. *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2011.
- Durkheim, Emile. *Toplumsal İş Bölümü*. çev. Özer Ozankaya. İstanbul: Cem Yayınevi, 2018.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Özet, İrfan. *Fatih Başakşehir Muhafazakar Mahallede İktidar ve Dönüşen Habitus*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Özgür, Ebru Firidin. *Sosyal ve Mekansal Ayrışma Çerçevesinde Yeni Konutlaşma Eğilimleri: Kapalı Siteler: İstanbul, Çekmeköy Örneği*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

